

BOLLETÍ DEL DICCIONARI DE LA LLENGUA CATALANA

TOM III (1906-1907)

PREPARANT L'ESCURSIÓ AMB EL DR. SCHÄDEL (p. 108-110)

L'hem de fer durant el proper més d'Agost, comensant per Perpinyà, seguint tot Catalunya, el reyne de València fins a Santa Pola y llavò les Balears. Ha d'esser un'esploració filològica per emprendre l'estudi a fondo de la llengua. Vatassí la *Circular* qu'hem passada a váries persones de totes les comarques de la llengua catalana, aont n'hi tenim de conegudes, per que mos preparin la cosa. Diu axí:

Palma, de Juliol, 1906

D.

Molt senyor meu y amich: per l'escursió qu'hem de fer amb els Drs. Schädel y Counson per tot el territori catalá, per l'estudi a fondo de la nostra llengua benvolguda, disposant, com disposarem desgraciadament, de poch temps, se fará precís que'ls amichs y entusiastes d'aquesta llengua de les diferents regions que la parlen, ens ajudin una mica, tenintmos preparada la feyna, a fi de trobarla a punt en arribarhi nosaltres. La nostra feyna l'ha compartida'l Dr. Schädel de la manera següent: Ell ha d'estudiar la fonètica (els sons, la pronunciació de les paraules); el Dr. Counson la formació dels mots, especialment els sufics; y jo la flexió, particularment del verb

(formes de la conjugació). Aquests estudis els hem de fer [109] demunt un milenar de paraules o formes replegades a cada comarca, sentintles pronunciar a n-els que'n son nadius. Si, en arribar nosaltres a una comarca, ja hi trobam replegats aquests milenars de paraules y formes, a l'acte porem comensar l'estudi, y guanyam axí moltíssim de temps. Y aquest es el favor que li demán a vostè, que durant aquest més de juliol ens replegui vostè, tot sol o ajudat d'altres amichs, lo següent (dins la regió de).

A. Per l'estudi del Dr. Schädel: de 1.500 a 3.000 paraules, usades dins aquexa comarca. No importa que sien exclusives o característiques d'ella; basta que s'hi usin. Basten paraules qualsevols, deslligades, totes soles.

B. Per l'estudi del Dr. Counson: treure una còpia de 1.000 paraules de les preparades a n-el Dr. Schädel, a fi de que tots dos puguem estudiarles a n-el metex temps.

C. Per l'estudi meu: mil formes verbals, axò es, totes les formes singulars y plurals de tots els temps dels verbs més característichs o especials d'aquexa comarca; y, si no n'hi ha d'especials, posarhi els que s'hi usin, sien com sien.

D. Per ajudar l'estudi de tots tres: cançons y corrandes populars, rondayes y contarelles de coses qualsevols. D'axò, replegar lo que's puga.

Aquestes paraules no importa posarles per orde alfabètic, sino axí com venguen.

Les formes verbals p'el meu estudi, convé distribuirles per verbs, axò es, posar plegades les del metex verb; y no han d'esser totes les conjugacions y que hi entrin totes o casi totes les formes irregulars.

Totes aquestes paraules s'han de posar fent columna en fulles més o menys grosses, dexant un bon espay en blanch a n-el costat, per nosaltres poder-hi fer les nostres anotacions y advertències.

Totes aquestes paraules les han d'escriure just axí com les pronuncien a n-aquexa comarca, sense anar a aclarir si les

pronuncien malament. Es que la pronunciació popular de cada comarca té una importància capital per l'estudi de la llengua catalana; es una de les primeres bases de tal estudi. Per axò, qu'escriguen, per amor de Deu, just lo que pronuncia la gent il·literata.

Jo li recomán amb tota la meua ànima aquexa feyna; que la fassa per Deu y per la Pàtria. Tenim ara un'avinentesa [110] magnífica per emprendre l'estudi fonamental de la llengua nostra amb aquests sabis estrangers que s'imposen aquest gros sacrifici de recórrer totes les regions de llengua catalana per estudiarles a fondo. Fassemlos costat, prestemlos el nostre concurs. Sería una vergonya, un escàndol, una cosa sense nom qu'ells demostrassen més interès que nosaltres a favor de la nostra metexa llengua, y que acabássem per no voldrelos ajudar, dins l'esfera de la nostra acció, en dit estudi, qu'ha de resultar tot en bé y profit nostre, ja que la causa de la llengua catalana es la nostra metexa causa, la causa de la Pàtria.

Per lo tant, jo esper que vosté's dignará acceptar el càrrech de replegar aquexes llistes de paraules; y, si li fos sobrat per vosté tot sol, li prech que convidi alguns dels seus amichs que sien trempats y aptes per axò, y qu'entre tots ho fassen.

Son afectíssim servidor, amich y capellá que li besa les mans

Antoni M. Alcover

L'ESCURSIÓ AB EL DR. SCHAEDEL (p. 127-128)

En lloch d'una exploració general del territori català, com várem haver comensat, vérem que convenia més fer l'estudi detingut de cada regió y estudiar enguany les regions que poguéssim y dexar per un altr'any les altres. Les regions estudiades des de dia 3 d'agost fins a 12 de setembre, son les pirenenques, axò es: Rosselló, Vallespir, Conflent, Capcir, Cerdanya, la Seu d'Urgell, Andorra, Ribera de Noguera Pallaresa (Sort, Llavorsí, Esterri d'Àneu, Isavarre, Alòs d'Àneu), Ribera del Noguera Ribagorçana (Vilaller), Ribera de Boí, Ribera de Cabdella, la Poble de Segur, Conca de Tremp, Manresa, perquè'ns venia de passada, el Berguedà (Berga, Bagà, la Poble de Lillet), la Vall de Ribes, el Ripollès, el Lluçanès, les comarques de Camprodon y Olot, l'Alt Empordà (Figueres, Campmany, Maçanet de Cabrenys) y Cadaqués.

A n-aquexes regions hem estudiada la fonètica y la conjugació; y molts dels amichs a n-e qui haviem comanat que'ns tenguessen la feyna preparada, mos han tengut un bon esplet de paraules y formes verbals: merexent especial menció En Juli Delpont, de Perpinyà, Mn. [Esteve] Casaponce, d'Arle, Mn. [Martí] Jampy de Prada (Conflent), En Josep M. Martí y sos companys, de Puigcerdà, En [Marian] Malagelada y En [Serafí] Casesnoves, de Sort, En Lluís Casesnoves de la Poble de Segur, En [Ramon] Monrós, Mn. [Vicenç] Bosch y En [Jaume] Laforga, de Tremp y Talarn, N' [Josep] Esteva y En [Oleguer] Miró, de Manresa, Mn. [Lluís] Ribera de Berga, En [Pere] Pujol de Ribes, En [Antoni] Griera de Sant Bartomeu del Grau, En [Josep] Quatrecaes de Camprodon, Mn. [Jacint] Costa de Rocabrúna, En [Jeroni] Gelada, En [Josep] Saderra, En [Josep Maria] Garganta y altres d'Olot, En [Ignasi] Fages de Figueres, N' [Gregori] Artizà de Campmany y Mn. Bover de Vilabertran.

A moltes d'altres regions ens tenien preparada la metexa feyna, i Quina llástima no haverla poguda aprofitar tota, aquest estiu! Axí metex l'aprofitarem encara, si Deu ho vol. Per axò, que la mos enviin, tot d'una que puguen, directament a Mallorca, o, [128] si'ls es més fácil, a câ-N'Àlvar Verdaguer (Rambla del Centre, 5, Barcelona): aquest gran benefactor de l'*Obra del Diccioniari*, sempre tant dispost a secundar totes les empreses a favor de la nostra llengua.

Ab el Dr. Schädel som quedats satisfectíssims de l'estudi fet a n-aquelles regions, y de l'amabilitat qu'hem trobada per tot, y de l'entusiasme y mil atencions ab que mos han rebuts els catalanistes de per tot arreu. Mil gràcies a tothom.

Ara no més donam aquest brevíssim resum. Passat el *Congrés*, publicarem, si Deu ho vol, el diari, fil per randa, de tota la nostra excursió, y en sortirán de verdes y de madures.

Ara com ara ens cal donar les gràcies a la revista *Sembra*, de Terrassa, y *La Costa de Llevant*, que la primeria d'agost insertaren la nostra *Circular* aont demanárem a n-els amichs de les diferents regions que'ns preparassen materials per l'estudi qu'anávem a fer ab el Dr. Schädel. Mil gràcies a tots els altres periòdichs que donaren noves de la nostra excursió y escitaren la gent a que'ns rebessen bé y ens tenguessen la cosa preparada, y després donaren conte del nostre pas per les diferents regions, entre'ls quals hem de mencionar el *Cim de l'Estela*, de Berga, el *Pla de Bages*, de Manresa, *El Deber*, d'Olot, y sobre tot, *La Veu de Catalunya*, que parlá de la nostra estada a Puigcerdà, Sort, Tremp, Manresa y Figueres, y dia 24 d'agost ens publicá la carta que dirigírem desde Sort a n-els amichs que'ns preparaven materials, que, resultantmos impossible, per falta de temps, recórrer tot el territori català, no més recorreríem la part que poríem, y dexaríem la resta per un altr'any.

Dietari

de l'Excursió Filològica feta amb el Dr. Schädel dins el domini català, del 31 de juliol al 13 de setembre de 1906 (p. 257-367)

En nom de la santíssima Trinitat, Pare, Fill y Esperit Sant, y de la Benaventurada sempre Verge Maria, Mare de Deu y Mare nostra, comensa aquest DIETARI de l'EXCURSIÓ FILOLÒGICA que feym amb el Dr. B. Schädel dins el domini català per l'estudi de la nostra llengua ben-volguda.

Juliol. Dia 31

Cap a Barcelona

M'embarc cap a Barcelona, amb un temps de primera, pero amb una calorassa dins els camarots, que no hi ha qui hi estiga, quant y més dormirhi.

Agost. Dia 1

A Barcelona

Arribam a Barcelona de bon matí. També hi trob una basca feresta. Vetx alguns dels companys de les *Comissions Organisadores del Congrès* y m'enter de com se troba la cosa aquí.

Agost. Dia 2

De Barcelona a Sant Martí del Canigó

Prench el tren de les deu, cap a Perpinyà. Com du wagó menjador, devers mitx-dia fas un bon cap de taula. Un ventilador elèctric que's belluga y fa'l molinet a l'uf, atura que la calor no mos afech, perque amb la via que fa'l tren, els vidres tots han [258] d'estar tancats per que plats, tassons y botelles no se'n vagen a mal viatge.

Un senyor que m'está costat per costat, després de mirar-me molt, me demana si som *aquell del diccionari catalá*.

A Figueres, pugen un senyor de la Jonquera y un de Perpinyà. Me conexen, y me parlen també de la tasca lexicogràfica que duym entre mans.

Quant devall del tren a Perpinyà, me trob Mn. Vidalet, un dels Vicaris Generals d'assí, y el benemèrit En Juli Delpont, tots dos amichs estimadíssims, que'm diuen que Monsenyor Carsalade m'espera a Sant Martí del Canigó; me donen el billet y m'afich dins el tren de Vilafranca, que li estreny tot d'una, mes que depressa. Dins el wagó no més hi ha un altre passatger, desconegut, que'm demana permís per treure-se l'americana, de calor que té. Acab de resar, y comensam una conversada molt entretenguda sobre l'estat social de França y d'Espanya y especialment de Catalunya, figurantse ell qu'els catalans son *separatistes*. Es la veu que escampen dins Europa per les seues conveniències els rotatius *separatistes* de Madrid. Me parla de Monsenyor Carsalade amb gran entusiasme, y resulta ser un enginyer, Mr. Marcel Vernet, *Inspecteur des Eaux et Forêts*.

Arrib a Vilafranca de Conflent; trob el Rd. Rector d'aquí, conegut y amich desde l'escursió de 1901, que m'espera d'orde de Monsenyor; pujam a la diligència de Vernet; me conta un enfilay de coses succeides des que no mos érem vists, y prenh una partida de notes de llenguatge del Conflent. De Vernet, amb un carruatge particular[,] me'n vatx a Castell de Vernet, y allà emprench a peu la pujada a Sant Martí. El qui m'acompanya, me conta les grans obres

qu'ha fetes Monsenyor allà dalt. A mitjàn camí trobam un munt de jasserons a la vora del camí: les pugen fins allà a esquena de bístia; les acaben de pujar homos, y han d'esser setze per cada un.

iQuin pler de contemplar de bell nou aquestes estupendes serralades del Canigó! Axí com anam pujant, se despleguen a la nostra vista, rioleres, encantadores, esplèndides; embellexen allà bax Castell de Vernet y Vernet; umpl els ayres de remors delitoses el Cadí, que s'estimba triunfador de les singleres sublims, fecundant cap a Vilafranca comes y valls.

Mentres tant s'amaga el sol derrera les serralades de ponent, y s'alsen les campanes del venerable campanar de Sant Martí, tocant les Aves-Maries. No es una tota-sola; son dues, son tres, son quatre, d'un timbre dols, suau, imponent, melodiós, solemniat. Toquen una derrera l'altra, y acaben per tocar totes a la una, [259] umplint(s) aquelles altures d'armonia celestial. Semblen les veus d'aquells cims, ressingles y comalades, que s'alsen per glorificar Deu nostre Senyor y la seua Mare Santíssima. iQue s'hi escauen de bé, les veus de les campanes a n-aquelles altures! iFeya tants d'anys que no n'hi volaven, y que s'estava sense llengua aquex campanar venerant!

Impressionat, ungit dolsament d'aquell toch de campanes, arrib a Sant Martí, trob els picapedrers qu'han dexada la feyna y que sopen a la fresca; me menen a les habitacions restaurades de Monsenyor, y surt aquex venerable successor dels Apòstols, botant d'alegria, tot efusiu, correns a donarme un abrás. iQuin honor, quina gaubansa per mi, de trobarlo tan sá y tan fort y tan ple de l'entusiasme que m'umpl a mi, y, sobre tot trobarlo a Sant Martí del Canigó alsat y refet de les seues ruines y aclucament! iQuina alegria! iquina satisfacció! No dich res si'n feym una, de conversada, ben llarga y ben saborosa, de la partida de coses qu'un y altre duym entre mans.

Els treballadors m'obsequien cantant la cansó *Muntanyes Regalades*, que sab tot bon rossellonès, d'una melodia tan íntima y coral que, com un més la sent, més li agrada. Amb Monsenyor pujam

a la cuculla del single aont hi ha plantada una gran creu de ferro amb un Sant-Crist de bronzo, casi de tamany natural. ¡Quin espectacle més imponent! A la claror de la lluna qu'escampa suavitat demunt aquell panorama grandió, veure la creu, veure'l Crist estesos los brassos a llevant y ponent, mirant aquesta França, tan afavorida d'ell y tan desagrada...!

Agost. Dia 3

Devallada de Sant Martí. —Cap a Perpinyà. —Pla de campanya

M'axeche devers les quatre. Per prepararme per a la missa, surt cap a la cuculla del Sant Crist. —Prou que recullexen y posen bé l'ánima devant Deu aquexes altures venerandes... Al punt comparex Monsenyor, resant... No hu es jens dels qui tenen sòn. Mos n'anam a dir missa... dins aquella sagrada esglèsia rejoyenida, fidelíssimament refeta. ¡Quin pler per qualsevol fill de la Pàtria, enamorat de les nostres primitives glòries! Sant Martí del Canigó es una de les fites inicials de la nostra història!

Mentres deym missa, arriben y entren colles de senyors y senyores estiuetjants. Pujen de Vernet y d'altres endrets a visitar Sant Martí. Hi pugen casi tots els catalans d'Espanya que passen per aquests contorns.

Acabávem de berenar ab Monsenyor, y se presenten el Regis[260]trador de la Propiedat, un arquitecte y un altre senyor de Vilafranca del Penedès, tres catalanistes entusiastes. Romanen sorpresos y ecsisats de la restauració de Sant Martí, de Monsenyor, de tot allò.

Amb aquells tres amichs vilafranquins, acompanyats un bon tros de Monsenyor, emprenem la devallada, girantmos tot sovint derrera, per contemplar la sublim abadia, ánima d'aquelles serralades, y brolla de ben endins un: *Amb Deu siau! ¡Ell vos quart y vos prosper!*

A Vernet dex els vilafranquins, y de d'allá cap a Vilafranca, aont prenh el tren, y devers les dues som a Perpinyà.

iQuina topada més agradosa a l'Estació! M'hi trob En Juli Delpont y Mn. Casaponce, rector d'Arle, amb el Dr. Bernhard Schädel, catedràtich de l'Universitat de Halle, y el Dr. Fritz Holle, catedràtich del Liceu de Berlín. En Delpont, tan fervent, tan resolt per tot lo que sia enaltiment de la llengua nostra. Mn. Casaponce, tan dols, tan simpátich, tan jove d'ànima per tot lo que sia fer Pàtria nostra. El Dr. Schädel, tan matinal, tan sá, tan rioler, tan entusiasta com sempre de la nostra filologia. Feya dos anys que no mos vèyem més que per cartes. Se veuen bé axí metex les ánimes[,] escrivintse; pero d'en tant en tant ija hu crech qu'es millor toparse cara a cara! El Dr. Holle: no mos érem vists may; es un temperament de foch, nirviós, esquert, colrat del sol, entusiasta d'Espanya; parla'l castellá admirablement, y ara s'es enamorat del catalá. Es agradabilíssim; ja som com amichs vells. Mos n'anam a la fonda (Hôtel Bercy) a trassar el pla de campanya. El Dr. Schädel explica'l seu pensament: me presenta un llibre, aont hi ha una setantena de verbs irregulars, posades les seues formes més interessants fent columnes, y al costat d'aquella columna, n'hi ha vint-i-quatre més, per posar a cada una d'aquestes les formes d'aquells verbs que trobem a n-els pobles qu'anirem visitant, una columna per cada poble. De manera que a cada poble hem d'aplegar totes les formes d'aquells verbs y consignarles a la seua columna corresponent; y, plenes aquelles vint-i-quatre columnes, y per lo metex ple el llibre, ivenga un llibre nou! y ihala a omplir-lo! y fora vessa! Ben pensat, el pla del Dr. Schädel es avengudíssim. Jo m'encarrech d'aquest ram dels verbs; ell de la fonètica y vé armat d'un enfilay de paquets de cèdules amb una paraula a cada una. Dona instruccions a n-el Dr. Holle per que s'en vaja a recórrer els pobles que fan la frontera llingüística amb la Gabatxeria ò Llenguadoc.

Volíem comensar l'estudi a Perpinyà metex, y mos convencem que no es possible. Aquí está massa afrancesat el llenguatge; [261] tothom parla francès. Els qui no hi parlen, no son matèria apta per estudiar demunt ells. Resolem anar a Canet de Rosselló, una vila de la plana, a unes dues hores de Perpinyà. Partirem a les sis del matí, si Deu ho vol.

En Delpont ens obsequia amb una vel·lada de cançons rosselloneses qu'ell y altres amichs refilen, y suam a les totes. Fa una calorassa feresta. No hi ha qui estiga dins les cases.

Agost. Dia 4

**Cap a Canet de Rosselló. —Entrevers amb velles y minyons. —
Cap a Arle. —Cap a Prats de Molló. —Com mos ajocam**

De bon'hora el Dr. Holle pren el tren cap a Sant Hipòlit de la Salanca a estudiar la frontera llingüística amb la Gabatxeria, y Mn. Casaponce, el Dr. Schädel y jo icap a Canet de Rosselló! una vila del pla, de cases prosayques, carrers prou amples, que no's perden per nets. Mos presentam a la Rectoria. El Rector es un gran amich de Mn. Casaponce, un sant home; du la bondad pintada demunt; se veu qu'es un *vas d'elecció*. Li esplicam el nostre objecte: sentir parlar gent de Canet de Rosselló, que conservin bé'l llenguatge d'allà, que no'l desfigurin. Fa venir quatre o cinch dones velles y sis o set minyons, escolanets la major part. Tots fan un cap ben viu: les dones duen els cabells dins la gentil còfia, de punt, ayrosament tevellada, neta com les flors; plenes de bondat y... de curiositat, a veure que será axò que'ls han de demanar aqueys senyors estrangers, nosaltres; els minyons sí que mos hi miren, amb uns ulls ben badats y mitx-rientse'n de la feta, com el Sr. Rector y Mn. Casaponce les expliquen la cosa y nosaltres comensam l'interrogatori. El Dr. Schädel pren per conte seu els minyons, y jo les velles per la conjugació.

Aquelles santes dones no arriben a comprendre qu'és lo que les demán. No hi ha qui les hi fassa entrar amb axó de conjuguar verbs catalans; en francès ja hu comprenen, perque a l'escola hu fan fer, però amb els verbs catalans... ivaja! hi perden el *kirie eleyson*, s'hi maretjen, y aviat surt que fan falta a ca-seua, qu'han d'aguiar el dinar, qu'han de fer axò ò allò altre. Una n'hi ha de rabassudeta, ravescosa, amb uns uys com unes brases y una cara lo més espressiva y que conversa p'els colzes; es estada a la Gabatxeria, a Narbona, aont té una filla, y a moltes altres bandes, y diu que sab fer la llengua gabatxa y la de lots els punts aont es estada. No hu acaba de creure, que jo sàpia escriure tot lo qu'ella diu, y me pren la llibreta de les mans per mirar l'escrit. ¡Quina llástima no sebre de lletra! Ella no'n sab *ihélas!* pero ja'n sab una neta seua, que parla 'l francès com els *mossús* de París. Aquexa no s'em[262]pegueex, ni's talla, ni s'apura, sino que les paraules li surten a bolichs; y com s'enardex contant passos que li han succeits, brolla llampant y rabent la vena catalana, pura, neta, autèntica. El Dr. Schädel un parell de vegades se veu apurat amb els minyons, perqu'uns li fugen, a altres la juguera'ls-e roega, y no tenen posa, y se punyen, y se sempentetjen, y devegades li responen massa distrets. Se'n vé a n-el nostre redol desiara a demanar certes coses de pronunciació a les meues velles. Aquella tan valenta, té qu'haverse'n d'anar; les altres ja han buydat fa estona...

M'agradaria sentir lo que diuen y pensen de nosaltres aquexes velles. —iPobre gent! deuen dir, ivenir de tan lluny per fer-mos dir: *Jo espíi, tu espies, ell espia;... jo espiabi, tu espiabes, ell espiaba...* Sobre tot, n'hi ha per riure!

Se fa tart, ja es hora de dinar. Tancam les llibretes, el Dr. Schädel posa les gomes a n-els paquets de cèdules; y, donant mil gràcies al Sr. Rector p'el gros favor d'havermos posades a tir aquelles velles y aquells minyons, li estrenyem cap a Perpinyà amb el tranvia elèctrich, contents y trempats com un orga.

Dinam, y icap a Arle manca gent! Hi arribam devers les cinch y feym cap a la Rectoria. iQuin pler per mi, de reveure aquells paisatges tan jolius y delitosos, aquells plans cuberts de vinya, aquelles muntanyes escalonades del Vallespir, que s'en munten, s'en munten fins a les sublimitats del Canigó y el *coll de Finestrelles*.

Com Mn. Casaponce es de Ceret, amb ell estudiam conjugació y pronunciació de Ceret y d'Arle, y amb una veynada de la Rectoria, una dona d'una corantena d'anys, de Sant Llorenç de Cerdans, ja coneguda meua de l'escursió de 1902, estudiam aquex altre poble del cor de la serra pirenenca que no's decanta gayre d'Arle y Ceret y se ressent de la procsimidat d'Espanya, qu'es just allà devora. Mos ho deya aquella dona que a n-el seu poble sa'assemblen més a n-els espanyols, *que enraonen amb la boca badada*.

Com teníem la cosa a mitges astes, la germana de Mn. Casaponce mos crida a sopar. Hi anam, y, sopats, mos aficam a les nou dins la *voture (la diligència)* y icap a Prats de Molló manca gent! sempre pujant y pujant, fent revolts y més revolts per dins aquelles muntanyes cap a ponent, dexant a l'esquerra Sant Llorenç de Cerdans y Costoja. A la una som a Prats. No veym un'ánima en lloch; totes les portes y finestres, ben tancades. Mos mostra el diligencier una fonda; mos posam a tocar, toca qui toca; no responien. Comensam a perdre les rialles. A la fi s'obri una finestra; guayta un caparrí. Es el fondista que diu que té ple. iBona l'hem feta! Li feym avinent la nostra situació... Sobre tot, devalla, mos obri, y diu [263] que tot lo que pot fer per nosaltres, es donarnos dues cambres y dos llits, y res pus que dos llits, que enrengará de qualsevol manera. —Y además dels dos llits, dich jo, no tendrien un matalás? —Axò sí, diu ell. —Donchs, dich jo a mos companys, estam salvats. Un llit p'el Dr. Schädcl, un altre per Mn. Casaponce, y jo amb el matalás estès enterra. Aqueys dos amichs y el fondista fan uyots ferm, com senten axò; pero hi allarguen el coll. Me donen el matalás, l'estench enterra, de la roba que'm lleu, fas un coxí, y ien nom del Pare, del Fill,

de l'Esperit Sant! hi pos els ossos de pla. Aviat coneix lo cruu de la realitat, *verbo*, que'l matalás es massa prim, uns cinch dits de gruxa. Me vé un'idea: doblegar el matalás. El doblech; es com un matalasset de camarot de vapor; m'hi torn ajocar, y icom un pex dins l'aygua! Acluch els ulls y fins lo endemà dematí.

Agost. Dia 5

**Un vicari *dels nostres*. —Llenguatge de Prats de Molló. —
Influència dialectal de Perpinyà. —Cap a Arle. —Repasó de
Mn. Casaponce**

Devers les sis obr els ulls; crit Mn. Casaponce, que no havia pogut dormir gayre. Sa nostra cambra sortia dins el jardí de la casa, mirant a mitjorn. Prats de Molló está encastellat a un coster de solana, ben aprop d'Espanya; en veuen cuculles de muntanyes. Com a vila de muntanya es de lo milloret que hi haja: els carrers son prou amples, no gayre tòrts, ben empedregats; qualcun ferest d'empinat; les cases no fan mala cara. Feta la preparació per celebrar missa, mos ne pujam amb Mn. Casaponce a l'esglèsia parroquial, qu'es a lo més amunt del poble. Trobam molta de gent per les botigues y conversant p'els carrers; els homes amb la barretina[;] les dones, una bona part d'elles, amb la còfia a n-el cap, ayrosa, gentil. Mn. Casaponce s'atura a escometre la gent; n'hi coneix molta. Entram a l'esglèsia; no hi ha més que dues ò tres dones. Es prou espayosa y ben adesada y neta. El Rector, conegut de Mn. Casaponce, encara no hi es. Mos reb el Sr. Vicari, un jovenet molt axerit, fervent catalanista. *Rara avis!* dins aquexes muntanyes. S'en puja dalt la trona a fer un eczercici, y el fa en catalá. Axò representa una heroycidat a una vila francesa com aquexa. Deym missa, amb una dotzena mal contada d'oyents. Com entram dins la sacristia, mos hi espera'l Sr. Rector, un entusiasta de l'hebreu, demana una entrevista

a n-el Dr. Schädel com sab qu'aquest n'es una mica lletraferit. Toquen les vuyt; surt a dir missa; ja hi ha un poch més de gent. Mos n'anam a la fonda, y encara troban gent que puja a missa. Mos Casaponce [264] fa avinent a més d'un, que *caldria* arribar una mica més prest. A la fonda trobam el Dr. Schädel ja desxondit; berenam y trassam el pla d'aquest día. ¿Aont l'hem de pegar per fer els nostros estudis a n-aquesta vila? ¡Ventura que Mn. Casaponce hi conex gent! Mos n'anam a una casa coneguda d'ell. Entre'ls d'allà y alguns veynats convidats, feym dos redols de dones y homes, un p'el Dr. Schädel y un per mi, y comensam lo foch de preguntes y repreguntes per desllapissarlos la conjugació. Com alguns son gent de certa cultura, se'n fan cárrech promte, pero se ressenten un poch massa de l'influència de Perpinyà. Lo metex que Barcelona dins tota Catalunya espanyola, Perpinyà dins tota Catalunya francesa eczerceix una gran influència llingüística, aficant y imposant per tot arreu la seua varietat dialectal; y per lo metex, axí com la gent culta de totes les nostres comarques d'assí dessá'ls Pirineus parlen com a Barcelona, allà dessá tota la gent que pretén de comes primes, parlen com a Perpinyà. Hi ha que prevenirse contra axò, per fer l'estudi de l'actualitat llingüística catalana. A n-el meu redol hi ha gent instruida y alguns que no son sortits de Prats. Les demán les formes verbals y aquells les me donen idèntiques a les de Perpinyà; aqueys les me donen diferents, més acostades a n-el catalá d'Espanya. Aquells acaben per regonèxer que també's diu lo que diuen aquests. Mn. Casaponce, mentres el Dr. Schädel y jo feym la nostra via, mos cerca *noms de lloch* de per allà, axò es, noms de masies, turons, comalades y barranchs, demanantne a la gent que topa. N'hi diuen un enfilall, y n'hi ha un que li tira a la cara que demana aqueys noms per aquex estranger (el Dr. Schädel) qu'es un *espia alemany*. Hi ha molts de francesos que en tot alemany veuen un espia. Se fa mitx dia, hora de dinar, y cal anarhi per no fer nosa allà ont som. Els francesos son molt puntuals amb axò de les hores de menjar. Mos n'hi anam, y a

mitján dinar, comparex el Sr. Rector amb dos o tres llibres hebreus, y ja es partit amb el Dr. Schädel a haver raó de diferents questions y aquest n'hi resol algunes. A les tres parteix la *voture* y a les dues mos ne tornam a n-aquella casa per veure si acabam la conjugació, qu'es més llargaruda que la tasca del Dr. Schädel. Hi pegam una bona estreta, pero encara mos queden un ratx de verbs sense fer, secundaris, axò sí. Se fa hora de partir. Mos aficam dins la *voture*, y icap a Arle! Hi arribam demunt les sis. El Dr. Schädel no está per feyna y se'n va a trescar la població; jo sequesch amb la germana de Mn. Casaponce y aquella veynada de Sant Llorenç de Cerdans l'estudi suspès el vespre abans. Se fa hora de sopar y sopam. Sopats, jo volia refermar y acabar l'estudi de la flecsió d'Arle y Ceret. Mn. Casaponce s'esti[265]ma més fer la pretxa una estona, y m'enfloc a un sermó de més d'una hora dient que la salut es un bé de Deu y qu'es un cas de consciència no abusarne, que may s'ha de forsar la máquina, y com més bona es aquesta, menys; y qu'es una atrocitat, tot seguit d'alsarse de la taula, posarse en feyna. Mn. Casaponce está eloqüent, el Dr. Schädel cuyda a fer ull de rialles com me veu tan combatut y amb tan bona ruxada demunt, y jo que també rich, agraint amb tota la meua ánima l'afecte coral que ratjen les paraules de Mn. Casaponce, qu'es un dels grans amichs que jo tench. Derrera tal *predich*, no hi ha altre remey qu'anarmosne a jeure.

Agost. Dia 6

**Cap a Perpinyà y Canet del Rosselló. —Nous estudis a Canet. —
Cap a Prada. —Comparex el Dr. Holle. —Mn. [Martí] Jampy**

Devers les quatre pegam cossa a n-el llensol, Mn. Casaponce y jo. Deym missa dins la veneranda esglèsia abacial d'Arle, desgraciadament casi del tot desfigurada per la devoció moderna, com la major part de les esglèsies romàniques d'aquesta regió. Dita

missa, trobam el Dr. Schädel llevat y a punt d'entrar en foch. Berenam amb quatre grapades, y mos aficam dins el tren devers les sis, y icap a Perpinyà s'es dit! Dins el tren, acabam l'estudi de la flecsió d'Arle y Ceret, que Mn. Casaponce conex admirablement. No es dubtós que no hi ha negú a n-el Rosselló ni a n-el Vallespir qu'haja estudiat y conega tant bé el llenguatge d'aquelles encontrades com l'estimadíssim Rector d'Arle. Deu lo mos conserv molts d'anys. A Perpinyà mos comparex *Herr Schulze*, llibreter de devora Halle, jove, molt fi, molt agradós, un *touriste* qu'ha de venir amb nosaltres set ò vuyt dies. Mos aficam tots dins el tranvia elèctrich, y a iCanet de Rosselló manca gent! a acabar l'estudi comensat y suspès el dia 4. Estudiant bé Canet, com tots els pobles de la plana rossellonesa tenen la mateixa variedat dialectal, tenim estudiats tots aquells pobles. El Sr. Rector mos cerca altres dones velles y minyons, que's relleven unes quantes de vegades. Avuy ja mos entenem una mica més que l'altre dia, y pegam una bona estreta a la conjugació y fonètica. Dinam a un *restaurant* de la plaja un quart lluny de Canet; mos espitxam a Perpinyà, y aquí mos dexe Mn. Casaponce, l'amich del cor, el company estimadíssim.

Horabaxa mos aficam dins el tren, cap a Prada. A l'estació d'Illa mos comparex el Dr. Holle, que vé de *la Torre de França*, contentíssim, ple d'impressions y de coses que con[266]tar. De Sant Hipòlit, devora'ls estanys de Leucata, ha seguits a peu tots els pobles de la frontera llingüística fins a *la Torre de França*. Per orientarse, se servia dels Rectors y dels amos de fondes i cafès. Per tot s'es campat bé, gràcies a Déu. Al punt som a Prada, la delitosa capital del Conflent. Mos reb a l'Estació Mn. Jampy, vicari d'allà, un amich y col·laborador novell. Abans d'esser bisbe de Perpinyà Monsenyor Carsalade no hi havia dins el clero de la diòcesis altres amichs de la nostra llengua que Mn. Casaponce, Mn. Lafont (*Pastorellet de la vall d'Arle*), el Rector de Banyuls y el canonge Torrelles. Ara, gràcies a Deu, cada dia en surten de nous. Ja son una colla. Es dels més

resolts Mn. Jampy. Román tot satisfet de veuremos y nosaltres hi romanem d'ell. Li escriguérem que mos tengués cavalcadura per anar a Noedes, inaccessible a n-els carruatges, recó preciós de la llengua; y mos diu que demá ben dematí tendrem la cavalcadura a punt. Bé mos va, si agrada a Deu.

Agost. Dia 7

**Cap a Noedes. —Aturada a Rià. —Estudi de Noedes y
Mosset. —Estudi de Prada y sa rogalia**

M'aixec a l'auba, y cap a dir missa. Com torn esser a la fonda, crit els companys. S'axequen, berenam y mos comparex la cavalcadura per anar a Noedes: un cavall de mitja má, una mula per l'estil, enganxada a un carretó de mala mort y un'altra mula derrera, y dos guies que'ls menen: un de Noedes y un de Mosset. Fins a Mosset porem anar amb el carretó; de Mosset a Noedes, devers tres hores, una estona cavalcant y una estona a peu, perque nosaltres som quatre y les bísties tres. El Dr. Schädcl s'enfila a n-el cavall y nosaltres a n-el carretó, y ja som partits cap a Rià. El camí no es dolent, poriem córrer, però no correm. ¿Que será, en tornar xerech el camí? Axò mos fa mals averanys. Entrant a Rià, mos diuen que es dia de mercat y que hi devalla molta gent de Noedes. El Dr. Schädcl se'n pensa una de bona: —Per anar a Noedes hem mester quatre hores, y quatre per tornar, son vuyt. Porem estar no més un parei d'hores allà. ¿Que hi farem? Conferir amb alguns homes y dones d'allà. Si'n tenim a Rià d'homes i dones d'allà, ¿per què no feym amb ells aquí lo que fariem allà? ¿Per que no pagam el jornal a alguns dels noedins que hi ha aquí, y feym l'estudi amb ells? Dit y fet. Trobam una dona molt resolta, d'una cinquantena d'anys, noedina natural, que venia a vendre pollastres; l'envidam, accepta, y hala amb nosaltres. Trobam un fadrí, també de Noedes, que se'n venia a n-el [267] mercat, y

també el llogam. Llavò tenim els dos guies: el vell, noedí; el jove, de Mosset. Mos entregam a la Rectoria, demanam a n-el Rector que mos dex estar a la fresca a la carrera de l'esglèsia, girada a ponent y fora de la població. Hi ha un padrís de cap a cap; hi fa un'ombra de primera. Mos treuen cadires; estam com a papes. El Dr. Schädel pren per conte seu aquella cocouera, y ja es partit a demanarli paraules. N'hi diu més que no 'n vol. No's retgira gota; faria cara a un retgiment. Es alta, esquerdà, colrada del sol, amb uns ulls que travessen. Li fa rialles, axó de la fonètica. En manco de dues hores está llesta, y mos espampola cinch franchs de jornal, y encara mos fa un gros favor. Vuyt hores de camí son més fexugues. Per devant l'esglèsia en passen altres de dones de Noedes, y el Dr. Schädel prou que les espluga demanantlos paraules y més paraules, y les hi diuen fent ulls ferm y qualque comentari ben afuat y rialles ben fresques. El Dr. Holle també'ls-e pregunta sobre'ls límits del catalá y del gabatx per la banda de Noedes.

Jo m'arretgl amb els dos guies y aquell altre noedí per lo de la conjugació. Gràcies a Deu, ells dos joves son anats a escola, y son desxondits, y el vell tampoch no té cap pel de beneyt. Els esplich el meu objecte, la replega de la conjugació de Noedes y Mosset, y s'en arriben a fer cárrech. —*Es un afére* (affaire) *de cienci!* diu el guia jove, y me van responent a totes les preguntes amb relativa seguretat. Arribam a fer molta de via. Se veu que son gent d'esglèsia; me demanen si a Espanya el *Governament* també perseguex els capellans. Los dich que no. Axí metex troben gros que per aclarir aquexes coses de la pronunciació y conjugació llur, jo haja passada la mar y el Dr. Schädel sia vengut d'Alemanya. Se veu que Noedes es un recó de la llengua molt arreconat, y que, maldament els noedins devallen espesses vegades a Rià, a Prada y demás endrets, conserven un llenguatge ben peculiar d'ells y ben característich. A Conat y a Urbanyà parlen per l'estil de Noedes. Se'n decanta una mica Mosset, que no está tan arreconat. A Molig,

Campome, y la vall de la Castellana, parlen, poch sá poch llá, com a Mosset.

Devers mitx dia acabam la conjugació; pagam aquell noedí, que no més mos demana tres franchs, y se'n va ben xaravel·lo, y nosaltres també, perque mos som escapats de les vuyt hores mortals de camí. Li estrenyem cap a Prada a dinar, trempats y alegres.

Dinats, els Drs. Schädel y Holle se'n van amb els guies y el carretot a Molig, devers dues hores lluny, a estudiarhi la pronunciació. Jo'm quet a Prada per ferhi amb Mn. Jampy la conjugació [268] d'aquí. Hi posam tot lo sant capvespre, amb una calorassa feresta. Mn. Jampy mos ha feta una replega magnífica de mots y formes verbals, no sols de Prada, sino de tots els pobles d'aquella rodalia (Castell de Vernet, Vernet, Cornellà de Conflent, Fillols, Taurinyà, Clarà, Catllà, Eus), consemblants de tot amb el parlar, essent insignificants les discrepàncies. Mn. Jampy ens facilita molt l'estudi perque conex d'aprop la cosa. Es un jove modest, pero ple d'entusiasme y d'amor a la llengua. Es dels qui no bravetjen may, y finis finis fan més que'ls bravetjadors. Col·laboradors axí caldria tenir a totes les comarques de la llengua. Treballam fins a posta de sol. Fentse vespre y no tornant de Molig el Dr. Schädel, me dexe per ell Mn. Jampy les llistes de mots que li ha recullides.

Arriben els doctors Schädel y Holle, molt tart. Me conten que'ls es anat en popa de tot; jo'ls-e dich que ja estich llest de la conjugació de Prada y la seua rodalia, y que demá m'en torn a Perpinyà per veure si trob negú de Prats de Molló per recullir algunes coses de la conjugació d'allà que'm falten y per acabar la de Canet de Rosselló. El Dr. Holle m'anuncia que demá li cal dexarmos y partir cap a Berlín. ¡Sí que'm sab greu perdre tan bon company! ¡Quina llástima que mos haja de fugir! Conversant conversant, no mos ne temem y dins la fonda ja no hi ha negú axicat més que nosaltres. A França la gent es poch vel·ladora, se'n van a colgar de bona hora. Axí m'agrada... Prou que hu és coral la despedida amb el Dr. Holle.

Agost. Dia 8

**A Canet de Rosselló de bell nou. —Cap a Vilafranca de
Conflent. —A Oleta. — Cap a Montlluís. —Arribada**

Bot del llit devers les quatre y mitja. A les cinch som a l'estació. Esperam devers un quartet el tren que devalla de Vilafranca. Comparex gent y gent, homes y dones; tots conversen ben espès, com a cadellots de molí, en catalá una mica mestayat de francés.

Arriba'l tren, m'hi afich, y fins a Perpinyà! y d'aquí amb el tranvia icap a Canet! Ben denou li vé a n-el Rector. Dich missa, s'apleguen tres o quatre escolanets y una dona veyá, que du la bondat pintada demunt, y ihala a conjugar verbs! Ja no les vé tant revés pel com el primer dia. Encara hi posam prop de dues hores per acabarlos tots. La metexa feyna ensenya: els primers dies me retia poch; ara he trobat l'enginy d'aplegar primer les formes regulars de totes les conjugacions y després just les irregulars.

El Rector d'Estagell y dos capellans d'altres pobles de la plana, [269] que son a la Rectoria y dinam plegats, me diuen que a llurs pobles parlen, poch sá poch llá, com a Canet. Mn. Casaponce ja mos ho havia fet avinent, y En Juli Delpont, que's pot dir que tota la plana enraona el *metey* (lo mateix). Demán si trobaria a Perpinyà negú de Prats de Molló; me diuen que hu es el Rector de La Real. M'hi espitx; el me trob dins la sacristia que no sé que feya; y es tan bon pitot, que té la santa paciència de dirme totes les formes verbals que li demán de Prats. Me vé tan just tan just el temps que, com som a l'Estació, aont trob En Delpont, hi falten uns deu minuts per partir el *tren* que'm du de bell nou a Prada, aont pugen el Dr. Schädel y l'altre company Schulze amb tot el bagatge, y icap a Vilafranca de Conflent! Hi som ben aviat. Prenim una carretel·la destapada cap a Oleta, aont volem fer nit, y demá estudiarhi la fonètica y la conjugació.

Ja som partits per dins aquells encadenats de muntanyes, que no dexe'n altre pas que la conca de la Tet, que's desplega en barranchs ferèstechs y comalades esplèndides, enguiletjanthi la carretera riu amunt. Fa una lluna ben clara, y es un gust escampar la vista per l'exam de cuculles y cims qu'anam dexant derrera. Un poch passat les onze som a Oleta. Mos aturam dins la plassa; no veym cap casa uberta més que un cafè. Demanam la fonda millor; es allà devant. Hi tocam, y mos surt una veu que diu que tot es ple y que no hi ha res que fer. Anam a un' altra fonda, y lo metex. Mos diuen els del cafè qu'es per demés cercar pus. ¡Ja estam ben arretglats! Y no hem sopat, y bona talent que duym. Els del cafè diuen que no'n fan de menjar. Per misericòrdia mos duen sis ous cruus, y les mos beuem, dos per hom. Café y such sí que mos n'ofereixen, tant en vulguem... Parlam a veure de quin cap feym estelles. ¿Mos n'anam a Fontpedrosa? Hi seríem a les dotze y busques, però en matèria de fondes es pitjor qu'Oleta, mos diu el cotxer, que troba que lo més curt es pujar a Montlluís, aont sempre es segur trobar recapte y totes les comoditats que calen. Un poch enforet es, pero sempre hi arribarem, si no a la una, les dues. —No res idò, pensam tots, cap a Montlluís! Y ihala per amunt y de d'allà! y venguen revolts y marrades per aquells serrals y ressingles, y iendevant les atxes! Sobre tot, passat les dues de la dematinada entram dins Montlluís, ben segurs tots de dins mitja hora estar colgats magníficament dins una d'aquelles cambres de l'*Hôtel d'Espagne*. Mos hi aturam devant, devallam del carruatge y descarregam les maletes; el cotxer toca. Surt el fondista; mos mira amb ulls de son; y, com mos sent que li demanam tres cambres, mos diu que no'n té cap de buyda, que tot ho té ple y qu'ha hagut de dir que no a més de vint passet[270]gers. Alló mos fa l'efecte d'una escopetada; mos dexe sense polsos. —No res, dich jo, haurem d'anar a l'*Hôtel-Paris* (está a l'altre costat de l'esglèsia). —L'*Hôtel-Paris*, mos diu el fondista, es tan ple com aquí, y també han hagut de dir que no a una pila de passatgers. Axò mos

acaba de capxifollar; romanem tots de pedra. —*Messieurs*, diu el cotxer amb mitx to de fisconada, *creyeume que porteu un malheur a sobre*. —*Was machen wir?* (que feym?) exclamam tots tres. ¿Y no hi haurá un'altra fonda o hostal aont trobem cobri? El fondista mos treu una casa de despesa, qu'encara no está acabada, pero que ja tenen gent. Amb un coret com una llantia, mos n'hi anam; no es gayre lluny. Tocam; no responen. Tornam tocar. Guayta una dona per una finestra; li deym amb poques paraules la nostra situació apuradíssima; y contesta que, si mos conformam amb lo que té, axí metex mos acobitiará. ¿Com no mos hi hem de conformar, si ja mos ne pren com un que's nega, que s'aferraria a un ferro flametjant? Aquella dona devalla, mos obri, mos senyala una cambra per hom, nova, ben neta, pero sense acabar, just amb lo indispensable. La meua a la finestra només té tancadura de vidres, y una cortina clara, sense portes per tapar la claror de la lluna que hi pega de ple... ¡Vaja quin alè més llarch que feym! Pagam el cotxer, y mos tiram demunt el llit. Ja eren prop de les tres. Cluch els ulls axí com puch y m'adorm com un tronch.

Agost. Dia 9

Dos oficis cantats, ben especials. —Estudis dins Montlluís: una dona vella y una jova. —Mr. Darro y els seus nets y altres minyons. —Una estanquera y *lu veritable catalá*

Devers les cinch bot del llit; y icap a veure'l Rector! per dir missa. Aquí a França no s'obrin tan prest com a Espanya les esglésies, y els servidors de misses van més acassats. Trob el Sr. Rector, molt simpátich y revengut, que s'acabava de llevar. Me diu qu'han de dir dos oficis, pero qu'axí metex poré dir missa jo. Mos n'anam a l'esglèsia, prou gran per lo petit qu'es Montlluís, pero artísticament fada, pobríssima. Comparexen dos escolanets y un capellá molt

agradable, que resulta esser catedràtic del *gran-seminari* de Perpinyà. A Montlluís no hi ha més que Rector. Me treuen ornaments, me revestesch; lo metex fa'l Rector. Un escolanet li treu canedelles, candeles y missal y l'altre m'ho treu a mi. —¿Com dirán dos oficis (pens jo) si'l Rector diu missa? Jo surt y la comens a una capella veynada de l'altar major, aont surt tot seguit el Rector. Devora mi s'agenolla aquell capellá, obri un llibret, y ja es partit a cantar, amb una veu potentís[271]sima y pura entonació gregoriana, l'*Introit* de la missa. Acaba aquest y comensa'ls *Kiries* y alterna amb el Rector, que li respòn de l'altar, amb una veu tan bona com la d'aquell y amb la metexa entonació clàssica. Aquella esglèsia retrona, l'omplien ben bé amb llur veu aquells dos cantayres; no n'hi havia pus que badassen boca, ni a l'altar major hi havia negú més que l'escolanet. ¡Vaja quin ofici! M'hi es vengut ben denou y m'ha distret una cosa fora mida. No n'havia vist cap may d'ofici axí. M'ha costat ferm reconcentrarme per dir la missa. El Rector acaba primer que jo; y, com me'n tem, l'altre capellá ja es a l'altar major amb el metex adrès y servici, y el Rector, agenollat devora mi, romp amb l'*Introit* amb aquella veu tan plena y ben modulada, y ihala a n-els *Kiries* alternant amb el de l'altar major, y de d'allá! Acab la missa, don gràcies, y no puch menys de manifestar a n-aquells dos bons sacerdots lo denou que m'es vengut aquell sistema de dir oficis.

Espòs al Sr. Rector l'objecte de la nostra venguda a Montlluís, y li demán si mos podria posar en relació amb algunes persones velles y minyons naturals d'aquexa vila per poder estudiarhi'l llenguatge. Me treu una senyora veyá qu'está amb un parey de netes y llavò l'avi d'un dels escolanets, membre principal de la *Fabrique* ò *Junta* que's cuyda de les coses de l'esglèsia, Mr. Darro, santa persona y desenfeynada. Me promet que'ls avisará y que mos hi encaminará.

Me'n vatx a la fonda a veure el Dr. Schädel y Herr Schulze si han acabada la son. Els e trob que's lleven; els-e cont la cosa, n'están, contents, berenam, y cap a ca'l Rector, el Dr. Schädel amb sos

paquets devall xella y jo amb lo llibre de la *Verbalflexion*. Salutat el Sr. Rector, un escolanet mos mena a ca-aquella senyora. La trobam dins la cuyna amb una neta, d'uns tretze anys, que comensa per dir-mos: *Je ne sais pas parler catalan*. Aquexa sortida es obligada entre'l jovent fi d'aquexes terres. Amb tot y axò, ells amb ells parlen catalá; devant un foraster, en francès. La vella es xalesta y no té la llengua jens travada; descapdella en catalá a la vela, brufant la conversa, axò sí, de paraules franceses. El bon to hu demana. La joveneta comensa a riure quan mos sent que feym aquelles preguntes, el Dr. Schädel de pronunciació y jo de conjugació. La vella mos demana, rient, quin sou cobram per fer tal feyna. Com sent que no'n cobram cap, no hu creu. Ni la vella ni la jove s'arriben a fer càrrech del nostre objectiu, y al punt traslluim que feym nosa, encara qu'elles, fines com son, malavetjin amagarmosho.

Mos feym ullada amb el doctor, mos axicam, les donam mil gràcies, y *buydam* abans de pus raons, y icap a n-el Rector a con[272]tar-li la passada! Mos fa acompanyar d'un escolanet a ca Mr. Darro, un home molt agradable, tot de Deu, d'una xixantena d'anys, natural de Sallagosa (a mitjan camí de Montlluís a Puigcerdà), y la seua senyora, que també du la bondat pintada demunt, natural de Santa Llocaia, redol de cases no gayre lluny de Sallagosa: dos bons eczemplars per estudiar el llenguatge de la Cerdanya francesa. Mos reben atentíssims, els esplicam el nostre objecte: tenen dos nets d'una tretzena d'anys y aquests apleguen dos ò tres companyons llurs; les mos partim amb el Dr. Schädel fent cada un rol·let entorn seu, y i hala endavant! ell a fer pronunciar paraules y jo a fer conjuguar verbs. Com aquells minyons van a l'escola, dientlos que, en lloch de conjuguar en francès, conjuguin en catalá, si bé les fa moltes de rialles y m'espíen com si se'n reyen de la feta, aviat se'n fan càrrech y amb la llur docilitat d'infants descapdellen a la vela els verbs que'ls-e demán, y tant l'avi com l'ávia ens treuen de dubtes ben sovint. També trobam aquí polent l'influència del dialecte de

Perpinyà, tant en els vells com en els minyons. No obstant, un nota tot d'una que's troba dins un'altra regió llingüística; ja no es el Conflent, es la Cerdanya, molt més acostada a n-el catalá d'Espanya.

No mos ne temem y se fan les dotze. Es l'hora fatal de dinar. Quedam que, en haver dinat tornarem. Els minyons amb els ulls no hi están gayre conformes, pero una mirada fonda de l'avi'ls-e crida a l'orde, y ia re-veure! y ia dinar manca gent! A la fonda mos tracten bé y feym un bon cap de taula; y devers les dues, cap a ca Mr. Darro! El trobam tot xalest; els nets juguen p'el carrer; els crida. Els companys del dematí no's presenten; els-e van a cercar; no van d'aglans. En troben altres dos, y enrengam de bell nou y ihala a conjuguar verbs y a pronunciar paraules! Aviat els noys se comencen a desbaratar; la juguera els alsa en pes, se punyen, se fan pessigolles, se'n van a guaytar a la finestra per poch renou que sentin a n-el carrer. L'avi los crida a l'orde; la primeria l'atenen, pero al punt ja no hi valen ullades fondes ni mots imperiosos, aquells *meynatges* no poren pus. Mos feym ullada amb el doctor y amb molt de greu de l'ànima *alsam el camp*, despedintmos d'aquell escl·lent Mr. Darro y la seua senyora tan santa dona, fentlos mil mercès de tot, y mos n'anam... ¿Aont haviem d'anar? ¿A n-el Rector a demanarli altres cases? ¿a n-aquella vella del dematí, perque se'n tornás riure? El Dr. Schädel, que ja ha acabada la seua tasca, que resulta molt més curta que la meua, se'n va a passetjar. Jo me'n vatx a la fonda amb una cara ben alisa, y de part de dins encara hi estich més. ¡Ja es molt trobarmos a Montlluís per estudiarhi'l llenguatge, y haver de sus[273]pendre la feyna per no tenir amb-e qui ferne?... No res, anem a la fonda, y amb la fondista, qu'es molt desxondida y de bona part, y amb el servici de la casa per ventura porem fer qualque cosa. Me'n hi vatx, ho prou, m'atenen amabilíssims; pero aviat vetx que'ls es violent per les altres feynes precises que tenen. Dich a la fondista si'n trobaria uns quants noys de deu a dotz'anys que volguessen venir per *demanarlos paraules*. Me'n mena tres; s'asseuen badant

uns ulls com uns salers, mirantme com esglayats Comens a ferlos conjuguar els verbs que'm falten; tots me diuen que van a escola; cuyten, axò sí, a treure-se'ls ulls mirantme a mi, les bigues, les parets, la taula, el munt de llibres y llibretes que hi tench; pero de paraules ni de formes verbals van ben alerta a dirne cap; ni si fossen muts. Convençut de qu'era ben debades sucra pus els alls, els-e llicenciay, y se'n van corrents y botant, y, com son defora, alsen el carrer a crits. ¿Ah idò? Per ferme espassar la rabiada que'm petxuca, agaf el breviar y me pos a resar. Resat, seguesch una mica aquest *Dietari*. Torna el Dr. Schädel de passetjar amb el bon company Schulze; els-e cont la passada; riuen ferm. La rábia'm revé y me'n vatx a la fondista a veure si sabia cap persona ja empesa d'anys, que no sia sortida gayre de Montlluís. Hi pensa un poch, y diu: —Sí que'n sé una: una tia meua que té un *estanch*. Se'n hi va, y torna y diu qu'ha dit que dins una horeta, que ja haurá sopat, hi porem anar. Feym un alè llarch. Sopam nosaltres també, y amb bona gana ferm, gràcies a Déu, y icap a ca-l'*estanquera*! acompanyat de la fondista, que'm presenta, y se'n torna. Es una dona d'una xixantena d'anys, amable. Me fa seure, li esplich la cosa; vetx que no m'acaba d'entendre, vull dir, no se'n fa cárrech. Cada instant ha d'anar a n-el taulell a despatxar. La gent, com me veuen allà, lápis en má y llibre ubert demunt el genoll y escrivint, s'aturen a *badocar*, y m'esprien ben arreu.

S'entrega el Dr. Schädel per treure'n raca també ell. Aquella dona, l'*estanquera*, s'apura, y acaba per dirnos que mos ne reym d'ella. —iSanta dona! dich jo, iper l'amor de Deu! ¿aquest senyor será vengut d'allà dessá la França, del cor d'Alemanya, y jo d'unes illes perdudes dins la mar, per riuremosne de vos? iSeríem els més estúpits de bax del sol, venir de tant lluny, y costantmos tant, per fer aquexes rialles! —Sobre tot, ja tornávem a estar enrocats, ja teníem de bell nou el ram dins el revell. Dins l'*estanch* hi devia haver dotze o tretze persones entre petits y grans, homes y dones. Per que la

retirada no fos tan seca, demanam a n-els circumstants algunes formes verbals, y *tach!* entren dos senyors, un d'ells de Perpinyà, y, com mos veuen y s'enteren de lo que feym, [274] el de Perpinyà mos diu: —*Mais* vustès, fent enraunar aquexa gent, trubarán pas lu *veritable* catalá. —Es que no cercam, li dich jo, el *veritable* precisament, sino el que's parla aquí, y tal com el parlen, no la gent de lletres, sino'ls qui no'n tenen cap. —Pero, respòn ell, aquí nu trubarán vustès qu'un patuès, y el catalá es una llengua que té una gramática que la venen a Perpinyà y que la feren a Barcelona. —Però veu, li replich, ara per ara no mos interessa lo que diuen o venen a Perpinyà ni lo que han fet o dexat de fer a Barcelona, sino lo que parlen a Montlluís, y per axò hi som venguts. Aquell senyor s'escusa y... buyda, y nosaltres feym dos diners de lo metex, amb molt de greu de l'ànima de no poder treure tot aquex tresor llingüístich, tancat amb tants de panys y forrellats dins aquella gent inabordable.

Com demá a les cinch del matí li hem d'estrènyer cap a Formiguera, acordam anarmosne a jeure, y *bona nit que Deu mos dó*.

Agost. Dia 10

**Cap a Formiguera. —Fredorada. —Estudi del Capcir i
Fontpedrosa**

Devers les sis pujam a una carretel·la descoberta amb una espècie de cobricel que s'aguanta amb quatre verguerines de ferro; y icap a Formiguera! sempre amb direcció a la tramuntana, y de d'allà, per una magnífica carretera, per la planícia de Quillana (1.767 metres del llivell del mar; Montlluís está a 1.600). Entram dins la conca de Capcir, casi tot pasturatges la part fonda; a má esquerra veym el grandiós bosch de la Mata, espessíssim, de primera per ferhi grans cassades; més enllá el vilatge dels Angles, y, agullonant l'horitzó, l'altiu Puig Peric, de 2.800 metres, com qui no diu res. El Dr. Schädel

y el company Schulze escampen entusiasms la vista devant tal panorama, jo rés l'ofici del dia. El cel está ben clar; som entre set y vuyt, no fa un alè de vent. Es una de les hores de calor acubadora a Mallorca y regions de clima consemblant, a n-aquest temps, sobre tot si no hi ha embat. Donchs bé, hem d'anar ben abrigats per no tremolar, y el sol, que mos pega de costat, mos fa bona companyia; tench les mans quasi baubes de tot. Jo'm consol pensant en lo que deuen suar y pantaxar els qui a Mallorca están a n-el sol, a n-aquexes hores. ¿Quin d'ells se pot permetre l'ufania d'estar tan fresch y a punt de tremolar, assoleyantse?

Devers les vuyt arribam a Formiguera, la capital del Capcir, no gayre gran, de bon aspecte, carrers plans y cases passadores. Anam a la fonda, mos armam de les llibretes corresponents y icap a veure el Sr. Rector! ¿Com ho feríem p'els nostres estudis si [275] no fos p'els Rectors? ¿Aont mos hauríem d'arrambar que mos compreguessen y facilitassen la tasca? Bé hu confessa'l Dr. Schädel, per haverho tocat amb les mans, que no es possible, dins aquexes regions, donar una passa en matèria d'estudis de llenguatge vivent, sense'l Clero. Trobam el Sr. Rector qu'acabava de berenar: de mitjana edat, de bones talles, ossa grossa, morenench, resolt, simpátich. Li esposam el nostre objecte; se'n fa cárrech a l'acte, y's posa completament a la nostra disposició. Diu que per aclarir, fites netes, tot lo referent a n-el dialecte del Capcir, no hi ha persona més indicada que'l Sr. Rector jubilat, qu'ha estat sempre aquí, y que, si bé ja n'ha doblegats prop de vuytanta, té'l cap molt clar y les potències ben vives y es atentíssim. Mos n'hi anam amb el jove a ca'l venerable vell, y el trobam també berenat y xerevel·lo de tot. Es tal com el Rector jove mos ha dit. Li explicam la cosa, la comprèn tot d'una, y mos fa avinent que li demanem coses, totes les que vulguem, qu'ell per caminar val pochs doblers, però per conversar en vol amb qui alena, y qu'estiguem segurs que no'l maretjarem. Per fer dos tirs amb una pedra, demanam a n-el Rector jove d'ont es y resulta esser

de Fontpedrosa, entre Oleta y Montlluís. ¡Providència de Deu! Així podem estudiar aquella regió que l'idiosincràcia dels fondistes d'Oleta no mos havia deixada estudiar ¡Beníssim!

Y ja som partits, el Dr. Schädel pegant-los per la pronúncia y jo per la conjugació, un cop a n-el vell i un cop a n-el jove, y ells contesta qui contesta, y nosaltres escriu qui escriu. A les dues hores d'aquex foch granetjat, jo deman a n-el venerable vell si está cansat, y me diu que jens ni mica, y's veu amb ell que diu ver. Seguim endavant a tota máquina per poder acabar, y aquell dintre de vell no desmaya un punt. Com toquen les dotze, acabam, y ell está tan fresch y xalest que com hem comensat. No n'havia vist cap may de vell tan valent y comportívol!

Sobre tot, hem feta una bona cullita. Hem pogut comprovar la gran diferència del llenguatge de Fontpedrosa (Conflent) amb el del Capcir. El d'aquí constituex un ver dialecte interesantíssim per les formes genuinament catalanes que conserva y p'els diferents y visibles contactes amb el llengadocià. El Capcir fa la frontera de la llengua; més enllà de Fontrabiosa, el vilatge estrem de la conca, ja parlen gabatx. Aquí conserven el prèterit perfet simple en totes les persones, que ja s'es perdut en tota la Catalunya francesa y en gran part de l'espanyola, y allà ont s'es conservat, com a les Balears, es sense la primera persona singular, que sols s'usa a algunes regions de València. Lo notable aquí es el participi passiu en *-ut* (*cregUT*, *begUT*, *degUT*, *mogUT*, etc.) que fa la *u* com e [276] fosca, molt fosca, casi com la *ö* alemanya, y axí diuen: *cregóét*, *begóét*, *degóét*, *mugóét*, etc.

Un detall curiós. Quant el Rector jove mos ha presentats a n-el vell y aquest ha sentit que'l Dr. Schädel era alemany, ha dit qu'aquest any passat n'hi aná un per allà, d'alemany, oficial de l'eczèrcit, qu'era un espia. Demán jo com ho saberen[,] qu'era un espia, y me diuen qu'es segur que hu era, perque trescá totes

aquelles muntanyes. —De manera, dich jo, que qualsevol que s'en vaja per les muntanyes, espia segur! Ells han callat, pero crech que segueixen creyent en tal espionatge. El Dr. Schädel ha aprofitada una sortida momentània qu'han feta el vell y el jove porque les demanaven, y m'ha dit: —iPer amor de Deu, no diga que jo som oficial de l'eczèrcit alemany! —iDeu m'en quart! dich jo. —Es ver que hu es oficial el doctor, però de *la reserva*, y ben de gust que li vé, porque diu que son molt bons, cad'any, per un jove consagrat a l'estudi, uns quants de mesos d'eczercici corporal de marxés y contramarxés, a peu y a cavall. Un home qui pren de gust totes les coses que li son d'obligació, val per setze.

Acabat l'estudi de la flexió verbal y de la fonètica de Capcir y Fontpedrosa, prenim comiat del Rector vell, fentli mil mercès del favor grossíssim que'ns ha fet, y amb el jove, a n-e qui també donam milions de gràcies, mos n'anam cap a la fonda; veym l'església, romànica, antiquíssima, aont hi ha enterrat el rei Sanxo de Mallorca, qu'era senyor del Capcir y s'hi retirá per defensar-se de l'aufegó (asma) que'l petxucava massa, y s'hi morí, al cel sia ell. El Rector mos demana a n-e quina fonda som; li donam les senyes; mos hi acompanya, y no hi puja porque resulta que'l fondista es un anticlerical furiós. iBona l'hem feta! Prou comprèn el Rector que poch poríem sebre nosaltres el pelatge de la gent, no essent estats may allà ni coneixenthi negú com hi som arribats. Prenim comiat també del bon sacerdot, a ne-qui may agraiem prou el favor fora mida que mos ha fet. Deu le hi pach.

Dinam de bon gust ferm; y, dinats, icap a Montlluís manca gent! Hi arribam de bon'hora, y escrivim un ratx de cartes, porque anávem una mica enrera de correspondència.

Agost. Dia 11

Calada buida a la Cabanassa. Nous estudis a Montlluís. Cap a Puigcerdà. Returada a Sallagosa y bona avinentesa que hi trobam

Amb l'idea de completar l'estudi del llenguatge de la regió de Montlluís, bot del llit devers les quatre y mitja; y icap a la Cabanassa! una mica de vilatge dins un comellar a uns dèu minuts [277] de Montlluís. El meu pla era de dir missa allà, y després, per via del Rector, conferir un poch amb unes quantes dones velles y minyons. Arrib a n-el vilatge, y icap dret a l'església! La trob tancada. —iCoses de França! dich jo. El Rector encara deu dormir. Demán la Rectoria; la'm mostren. Es tancada també. ¿Que farem? Toch, y res; torn tocar. S'obri un finestró, y guayta una dona. Li demán del Rector, y me surt que s'en aná eir no sé aont, y no tornarà fins demà. iBona l'hem feta! iJa estam ben posats! Aquella dona es molt axuta, y vetx que, si comens a demanarli coses de conjugació, m'espòs a un soscayre. Guayten un parell de veynades; els-e fas algunes preguntes per veure si es prestarien a res, y vetx que no. ¿Aont m'he d'arrambar? iQuina llástima no poder estudiar el llenguatge d'aquest llogaret! Però, ¿com es possible, sense una animeta que's dex acostar? Amb molt de greu de l'ánima me'n torn a Montlluís, y icap a n-el Rector! a veure si poré dir missa! Si arrib dèu minuts més tart, ja no'n deya, perque amb aquell catedràtich del seminari de Perpinyà se'n van a Font-Romeu, y hu hauria trobat tot tancat. Anam a l'església; envia a demanar un escolanet, que vé y'm servex la missa. Llest d'aquesta banda, me'n torn a la fonda; berenam pensa qui pensa com ho farem aquest matí per seguir els nostres estudis. ¿Aont mos hem d'abordar? Apellam a la fondista, qu'es tan enginyosa y sortada, que'm troba un matrimoni sens infants, ja empès d'edat, una santa gent, agradabilíssims, tant *ell*, que es caminer, com *ella*. Tot d'una no acaben de comprendre aont va a parar axò de la conjugació, però a la fi se'n fan càrrech, y me responen amb gran

seguretat a totes les preguntes. Mos hi pegam fins, aprop de mitx-dia, y acabam tots els verbs que mos mancaven. Vaja! El Bon Jesús s'es compatit de mí, y ha tocat el cor a n-aquest bon home y a n-aquesta santa dona. ¡Qu'havia d'esperar, jo, trobar encara a Montlluís aont pouar llengua catalana tan bellament!

Finis finis, mos ha convengut posar a n-aquexa fonda, de nom *Castell*. Mos hi som campats bé en tots conceptes; es una gent aguda y etxerevida.

Dinam, pagam fins a dobler y malla, y amb un carruatge particular, devers les dues, li estrenyem cap a Puigcerdà. Mos aturam a Sallagosa, un vilatge delitós, amatent, y icap a veure el Sr. Rector! perque mos pos a tir algunes persones amb qui ampliar l'estudi del llenguatge de la Cerdanya francesa. El Rector resulta que'm coneix d'haverme vist a Puigcerdà y sentida la conferència que hi doní l'any 1902. Se posa de peus tot d'una per complauremos, y mos mena a una casa principal, aont trobam una senyora vella y algunes joves que's presten de lo millor a donarnos [278] totes les clarícies que'ls-e demanam envers del llenguatge d'allá. ¡Ja mos hi fan contents el Sr. Rector y aquelles senyores! Es un favor grossíssim per nosaltres.

Els ho agraim amb les paraules més bones que sabem; en prenim comiat; y, de bell nou dins el carruatge, seguim endevant, amb una polseguera feresta. També se'n hi fa de pols d'estiu a les carreteres de França, casi com a les d'Espanya, si la pedra picada que hi escampen no es grava viva; y no hu es a les carreteres que conech dins tot el Departement, trèt d'unes poques, y les conech casi totes. Dich axò perque n'hi ha de betzols que's figuren que a França totes les carreteres son de primera, y qu'axò de tanta de pols d'estiu y fanch d'hivern es cosa d'Espanya.

Sobre tot, arribam a la Guingueta d'Ix (Bourg-Madame), entram dins Espanya, sortim de les empirreumes de la Duana, y amb quatre bots som a Puigcerdà, aont trobam l'amich del cor y famós apotecari En Josep M. Martí. ¿Qui no'l conex? y ¿qui no l'estima si l'ha tractat?

Els anys no li fan res; el trob tan jove d'ànima y tan xalest com dins l'agost de 1900. Mos donam un abrás; li present el Dr. Schädel y el company Schulze, y's fan una escomesa ben coral. Mos n'anam a la fonda a treuremos la pols y donarmos una bona rentada.

Nets y respallats, sopam; y sopats, icap a ca-l'apotecari Martí! Bé xala aquex bon amich veentmos allá, dins la seua botiga, que conex tot viatger que passa per Puigcerdà.

Ja hu havia fet avinent a n-el Dr. Schädel, que, en entrar dins Catalunya espanyola, mudaria la cosa de sol a rel, s'acabaria aquella indiferència y fredor envers la nostra llengua que trobávem per tot arreu dins Catalunya francesa, salves raríssimes escepcions, y trobaríem, casi per tot, entusiasme y fervor envers d'ella, y ja no toparíem en pus dificultats ni entrebanchs p'els nostres estudis.

Efectivament, a Puigcerdà ja'ns trobam davant aquest entusiasme. En Martí mos conta que tot d'una que rebé la meua *Circular*, crida'ls amichs N'Eugeni Esteva, En Manel Giménez, En Pere Blasi, En Marian Bosom, N'Anfós Surroca, En Rafel Borrell, N'Octavi Gay, En Jaume Duran y En Tomàs Puig i Soler, la flor de Puigcerdà per aquexes coses, y els-e proposa d'aplegar aquells materials que jo demanava dins la *Circular* p'els presents estudis. Se repartexen entre tots les lletres de l'alfabet, axò es, s'encarrega cadascú de replegar les paraules característiques de la Cerdanya que comensin amb les lletres que li han tocat, y tres d'ells (En Martí, En Duran y En Puig i Soler) s'encarreguen de replegar les formes verbals. Posen fil a l'agulla tot seguit, y, hala [279] qui hala, no's son aturats fins qu' han tengut fet l'aplech. Aquests valents amichs se presenten, y quedam que demá dematí, qu'es diumenge y mercat y hi comparex gent de tota la Cerdanya espanyola y francesa, En Duran (metge) acompanyará'l Dr. Schädel p'el mercat y faran conversar la gent, y en sentirán de tots els pobles de la comarca, y que jo comensaré amb altres la conjugació, y que dilluns de capvespre tendrem sessió amb

tots aquells col·laboradors, que ens presentarán y esplicaran tot lo que mos han aplegat.

S'es fet tart, y acordam *nemine discrepante* anar a posar els ossos de pla, demunt el llit, fins demà dematí; y axí hu feym.

Agost. Dia 12

**Estudis a Puigcerdà. —Cap a Palau de Cerdanya. —El
llenguatge d'Argelers**

Me llev dematinet, y devers les cinc y mitja icap a dir missa! a Santa Maria, la venerable esglèsia ogival primitiva, de tres naus, baxa, fosca, imponent. Hi trob el Sr. Rector, tan sá y tan bo, y tan dematiner y treballador y agradable com la primera vegada (1900) y la segona (1902) que 'l vatx veure. Tot d'una no m'ha conegut, llavò sí. Li estich agraidíssim. Dich missa, don gràcies y icap a la fonda a berenar!

El Dr. Schädel y el company Schulze duen són enrera. Se lleven grandiet, berenam, y ihala a *navegar!* Ve l'amich Duran, mos n'anam a la casa de la vila, el Sr. Bal·le mos hi reb amabílissim, y mos ho mostren tot, especialment l'arxiu, aont el Dr. Schädel pren bones apuntacions. La plassa major vessa de gent y s'hi senten veus de tota la Cerdanya. S'hi afica amb En Duran el Dr. Schädel armat d'un paquet de cèdules y de lapis, y ihala fer parlar gent! y ivenguen notes y més notes! Jo m'espitx a ca-l'apotecari, y amb dues agradoses y simpátiques filles seues y un nét comensam la conjugació, y aviat s'hi afitx En Pere Blasi, que ja no'l conexia, de gran que s'es fet. L'any 1900 era un minyó d'una dotzena d'anys, plaent y exerit. Com a-les-hores jo estudiava preferentment esglèsies romániques, tan nombroses dins la Cerdanya, y m'anava molt bé tenirne un que m'aguantás la cinta per prendre mides, per axò En Martí me va treure En Blasi per anar a estudiar la preciosíssima

esglesieta d'Ix. Hi anárem; me digué qu'anava a estudi a la Guingueta y que'ls-e feyen parlar en francès, hi parlárem una estona, y, naturalment, li havien ensenyada l'història de França, y de la catalana ni brot. Me serví de lo millor; s'enfilava pertot, per prendre'm mides. Mentres estava enfilat a un finestral de l'ábside, un diantre de llargandax, es[280]pècie de dragó, no tengué altre lloch aont enfonyarse, més que dins l'esquena d'En Blasi, entrantli pel clotell! —Y ara! diu ell, sentintse la corredissa per l'esquena. —No't mogues! li dich jo, que no es res. Li enfony la má per devall la camia, li trech aquella bestiola, y la hi mostr. —Ah, un llargandax! (diu ell, lo més fresc) icom no es verinós...! Y seguí prenintme les mides que prenia. Com vatx esser a Mallorca, li vatx enviar el «Compendi d'Història de Catalunya» de Mn. Font y Sagué, y en va estar prou content. Es per mi una gran satisfacció qu'aquell noy sia ja home y un entusiasta de la nostra llengua.

Ben promte trob aquí, respecte del llenguatge de Barcelona, lo meteix que dins Catalunya francesa respecte del de Perpinyà: l'influència del dialecte de la capital demunt tots els núcleus de població, y especialment demunt les persones instruides, qu'aquí parlen just [com a] Barcelóna. Les filles del Sr. Martí y els altres senyors sufrexen més aquella influència qu'En Blasi, qu'es un treballador; n'hi ha altres dos com ell, y se mantenen més cerdans del llenguatge. Si un no té en conte axò, s'esgarriará d'una manera feresta en l'estudi del llenguatge parlat; segons amb qui parl, resultarà que dins tota Catalunya espanyola no hi ha altre dialecte que'l barceloní, y dins la francesa cap altre que'l perpinyanès: lo qual es una mentida com un temple, el més gran del mon.

Se fa mitx dia y icap a posar miques, a la fonda! Com tenim aquest cap tallat, pujam a una carretel·la descuberta, y ja li envelam cap a Palau de Cerdanya (francesa), aont estiueja Monsenyor Carsalade, que mos hi espera, y mos reb dins la magnífica casa qu'habita amb la seva digníssima y agradosíssima germana. No sab

que ferse Monsenyor per obsequiar-mos, y mos fa mil preguntes sobre'ls estudis que feym, els incidents sobrevinguts, les troballes llingüístiques y la impressió general sobre l'estat del catalá dins Catalunya francesa. Me renya una micoya, perque dins el *Bolletí* de juliol, rebut fa pochs dies, me demostr molt pessimista sobre'l pervindre del catalá de França. Monsenyor está en que no corre cap perill de desaparèxer, perque es encara el llenguatge qu'usen en família casi tots els catalans francesos, sobre tot els de fora-Perpinyà, que son l'immensa majoria; y amb tot y que dins l'escola fan parlar en francès els noys y les noyes, en sortir de l'escola no hi parlen pus, y sobre tot en deixar d'anarhi, si bé tots saben més o menys mastegar el francès, llur llengua usual es el catalá. Efectivament, es axí com diu Monsenyor, y m'hi adheresch, rectificant el judici esposat dins el *Bolletí*, com a resultat de la sèrie d'observacions fetes durant la present excursió. Es per mi una satisfacció grossa veure'm a n-el cas de fer tal rectificació. [281]

Mentres estam amb Monsenyor, se presenta Mn. Serreta, Rector del vilatge, un jove modest, desxondit, estudiador; ha fets y publicats estudis històrics sobre la Cerdanya, ben apreciabls. Cau a dir qu'es d'Argelers, devora Banyuls y Portbou. ¡Bona l'ha dita! Estudiarem amb ell el llenguatge de tal vila, y ja no hi haurem d'anar. Li esplicam que per amor de Deu mos diga just les formes usuals a Argelers entre la gent iliterata. Sabem després que té sa mare amb ell y qu'es una argelerenca ben argelerenca. Amb permís de Monsenyor mos n'anam a la Rectoria, petita, modestíssima, pobre. ¡Quina bona sort! La mare del Rector se veu que es una pagesa d'aquelles tallades de lluna, una santa dona que conserva de lo millor el llenguatge de la plana y marina del Rosselló. Y ja som partits el Dr. Schädel y jo, a fer preguntes a ella y a son fill sobre la pronunciació y conjugació d'Argelers, y vos assegur que no dexam les manades p'el rostoll y que'n feym de via. Com mos ne temem, el sol se pon. ¡Ventura que hem pogut acabar y desnossarho tot. Contents ferm, mos ne tornam

a Monsenyor, que se'n alegra fora mida qu'hajem trobada tal avinentesa. Mos tapa d'atencions y d'efusions del seu cor paternal y apostòlich, y mos despedim d'ell y de la seua germana, y ja li hem estret cap a Puigcerdà, fentse llengües aquells dos alemanys de l'amabilitat, afabilitat y entusiasme jovenívol d'aquell meritíssim Sucessor dels apòstols.

Com som a Puigcerdà, ja es hora de posar peus devall taula. Sopam, y ia jeure toquen!, que bona tasca tenim per demà.

Agost. Dia 13

Cap a Portè. —Estudi de Portè y Angostrina. —Calada buyda a Porta. —Sessió a Puigcerdà

Mos llevam dematinet, y el bon company Schulze mos dexe, aficantse dins la diligència, cap a Ripoll. ¡Quina llástima que no'ns acompanyi més! ¡Deu lo quart de perill! Amb el Dr. Schädel berenam, y a les sis mos espera una carretel·la a n-el portal de la fonda. Hi pujam, y de d'allà cap a Portè! el poble estrem de la vall de Querol y que fa la frontera del catalá. Més enllà ja es Foix, que parlen llengadociá. Entram dins la Cerdanya francesa, y per Enveig, vilatge delitosíssim, y sempre vora vora l'Aravó, afluent del Segre, mos aficam per dins la vall de Querol, sempre cap a ponent; passam la Tor de Querol, una mica de vila, congriada devora aquella torre de defensa, avuy tot'esfondrada; y entram dins un frèu de muntanyes altíssimes, estretíssim, seuvatge, esplèndit de color y d'accidents, d'uns nou kilometres de [282] llarch. Som tan amunt, que'l llit del riu está a n-aquex endret a uns 1.900 metres del llivell de la mar. Els puys veynats oscilen entre 2.000 y 3.000 metres. La cuculla del Campcardós en té 2.914; la de Carlit 2.921, dotze metres més que 'l Puigmal de Núria. La carretera no es xereca y la carretel·la se'n va ben acanalada. Dexam derrera la vileta de Porta; la vall s'axampla

una mica y s'endinsa, y al punt som a Portè, un vilatge de mala mort, rodetjat de cims altívols que li paren el sol gran part del dia, sobre tot d'ivern, qu'está casi sempre tapat de neu. Baxam de la carretel·la, demanam la Rectoria, la mos mostren; no ho sembla: es una mica de casa, separades les habitacions amb trencafiles de posts. Mos fan pujar; trobam el Sr. Rector, un jovenet petitó que fa un cap ben viu, ple de bondat. Li deym per que som venguts, y's posa tot a la nostra disposició. Li demanam quatre o cinch noys o noyes de deu a tretze anys, que sien axerits. Dins dos o tres minuts se'n presenten tres, rebassudets, cara redona, blanchs y vermells, amb uns ulls que'ls espietjen de vius, vestits de pana, però ben gruxada. Van a estudi, no son sortits de Portè. Comensam a preguntarlos formes verbals y pronunciació. Tot d'una no acaben de comprendre la cosa, pero aviat hi son, y responen tot rabents, sobre tot un més grandet, d'una quinzena d'anys. Respòn a totes les preguntes de conjugació amb un aplom y una seguredat que m'admira. Mos n'anam amb aquexa gent com un cavall a n-el cós, d'aviats. Es un gust. Y se conex a la llegua que conserven bé lo característich del poble; perque hi trobam precioses especialidats dins la varietat de la Cerdanya francesa. Lo bo es que'l Rector es nadiu d'Angostrina, un vilatge a mitján camí de la Tor de Querol a Montlluís, y a n-el metex temps que'ns ajuda a replegar la conjugació y pronunciació de Portè, mos diu les d'Angostrina, y axí amb una pedra feym dos tirs. Beníssim! Sobre tot, com mos ne temem, son les dotze; y hem d'anar a dinar a Puigcerdà! Ventura qu'hem acabat, gràcies a Déu!

Donam milions de gràcies a n-el Sr. Rector y a n-aquells benemèrits y simpátichs minyons, pujam a la carretel·la, y de d'allá cap a Puigcerdà! Com som a l'endret de Porta, el Dr. Schädel té l'ocurrència de que mos hi aturem. Entram dins el vilatge, demanam la Rectoria. ¿Quin' altra cosa haviem de demanar per fer tech? La mos mostren. Es també menuda y pobríssima. Hi entram, tocam; no responen; tornam tocar. —Es segur que dinen, dich jo, més de mitx

encorregut. El doctor no s'en empatxa, y torna tocar. A dir ver, es un'imprudència; però l'entusiasme filològich mos domina y mos fa fer coses devegades que hi ha que dispensarlesmos. A la fi devalla una criada a veure que volem. [283] —Som estrangers qu'hauríem de conversar una mica amb el senyor Rector, dich jo. La criada se'n puja, y torna baxar, dient que'l senyor Rector está ocupat y qu'haurá d'esser un'altr' hora. Mos n'anam mitx empegueits axí metex. No dexava d'esser arriscat presentarnos a n-aquella hora a una casa, per que a l'acte y cop en sech mos diguessen com se pronuncia tal paraula o tal altra o com se conjuga tal verb o tal altre verb. Escalivats de la Rectoria, ja no hem pensat de provar fortuna a un'altra casa; mos aficam dins la carretel·la, y icap a Puigcerdà!

Hi arribam passat les dues, dinam amb quatre grapades, y ihala a ca-l'apotecari Martí! aont ens esperen els entusiastes col·laboradors d'aquí per tenir la sessió... de clausura. Dura fins qu'es fosca negra, y no param un moment de prendre notes, el Dr. Schädel de fonètica y jo de flexió verbal. Entre'ls col·laboradors s'armen les grans discussions, sobre si tal forma o paraula son pròpies de Puigcerdà o dels altres pobles de la Cerdanya. Casi sempre resulta que'ls qui tenen més lletres y son sortits més, sufrexen més viva l'influencia del dialecte barceloní. L'apotecari Martí y el metge Duran, com per motiu de llurs professions conferexen sempre amb gent de tots els pobles cerdans, tant de França com d'Espanya y cabalment son observadors, ens servexen moltíssim per completar l'estudi del dialecte cerdá, qu'es ben diferent del rossellonès y del conflentí y del capzirench.

Es hora de dexar aquells entusiastes; ens oferim a tots ells y els-e donam milions de gràcies de tot lo qu'han fet per nosaltres; afica'l Dr. Schädel dins la seua gran cartera les llistes de paraules y formes verbals qu'ells mos tenien recullides, mos n'anam a tornar la visita al Sr. Bal·le y a altres persones que mos havien obsequiats, y icap a la fonda, a sopar y a jèure! que més gros jornal mos esperá demá.

Agost. Dia 14

**Cap a Martinet. —Estudis p'el camí y a l'arribada. —Entrevers
amb el tartaner. —Cap a la Seu d'Urgell**

Me llev de bon'hora y ihala a dir missa! Devers les set acabam de berenar y mos aficam dins una tartana que sol anar a Martinet, y avuy hi va just per nosaltres, y ja som partits, tot d'una per la carretera de Ribes; aviat la dexam, y p'els poblets de Das y Alp arribam a Prats. El tartaner hi té una filla casada a l'hostal. Mos hi aturam una mica, y trobam un vell lo més xaravel·lo; les paraules li surten a bolichs y mos fa riure per llarch. Tant el Dr. Schädel com jo, cuydam a fer ull, de prendre notes, [284] perque les frases vitenques y els mots escayguts brollen a forfollons, y seria pecat dexarlos perdre. Aquell homonet axí metex fa ulls ferm com mos veu que no param d'escriure, però axò no l'atura de rallar a les totes, y més com li deym que som una gent qu'anam p'el mon cercant coses arreconades y d'altre temps, y que les escrivim per ferne llibres. Ell diu que mos ne diria per omplirne més que no voldríem, si no mos n'anávem. Si'l temps no mos curtetjava y Prats no fos llingüísticament tan consemblant a Puigcerdà (pertany a la Cerdanya), prou que mos hi aturariem unes quantes hores.

Mos ne pujam a la tartana, y iendevant s'ha dit cap a Martinet! sempre vora vora'l Segre, pujant y devallant, encaxonats dins cadenes de muntanyes, a redols vestides de boschs, a redols pelades. Com acab de resar el breviari, per no perdre cala entaulam conversa amb el tartaner, qu'es de Martinet y está avesat a conversar amb gent esterna. Tant el Dr. Schädel com jo li prenim un sens fi de notes de fonètica y de flexió verbal. Com el camí es pervers y la bístia no té massa sanch y el qui la mena la plany y l'entretenim demanantli paraules, feym poqueta via, però no perdem el temps. Passam per bax de Bellver y no gayre lluny de Prullans. Mos comparex un home

de Montellà [i Martinet]; demana'l tartaner si'l dexarem pujar. —Que putx, deym nosaltres, y axí li sentirem el conversar del seu poble, qu'es lo que mos interessa. Puja ell, y ja som partits a demanarli coses de Montellà; però l'home, com veu que no mos aturam d'apuntar a n-aquexes llibretes, se malpensa y torna mut cop en sech, y ni amb unes tenalles li podem treure cap paraula. Estam dos per tres per dirli que no l'hem mester per res dins la tartana, però perquè veym que no hu fa per mal, sino per tronch y per estúpit, el dexam fer.

A les dèu poríem esser estats a Martinet, y hi arribam a les onze tocases.

Debaxam a l'hostal que mos diu el tartaner. Comanam el dinar. Aquí hi tenim un amich, el Bal·le, com qui no diu res, un fill del metge Duran de Puigcerdà, metge també, que ja está enterat. Feym de veure'l; mos reb molt coralment, y's posa a la nostra disposició en tot y per tot. Com ja som demunt mitx dia y no es cosa de desbaratar la dinada a la gent, quedam que tot d'una d'haver dinat, comparexerem a ca'l Bal·le, y ell hi tendrà tres o quatre dones y homes nadius d'allà y que no son sortits gayre, y les farem parlar fins a l'hora de partir cap a la Seu d'Urgell. De bell nou a l'hostal, veym dues o tres noyes de deu a tretze anys, de la casa metex; y, per aprofitar uns vint minuts que manquen per posarnos a la taula, deym a l'hostaler si les porem emprar [285] demanantlos paraules y fentles conversar de coses qualsevols. Diu que sí; però elles, empegueides de nosaltres y no comprenent aont van a parar aquexes coses que'ls-e demanam (tal paraula com se diu aquí, tal verb com el conjuguen elles), acaben per fogirnos, amb excuses de feynes. Lo que feym nosaltres, a-les-hores, es escoltar la gent que hi ha allà dins, qu'esperen el dinar, y en prenim notes; però hi ha l'inconvenient que no sabem d'ont son, y es una mica compromès d'anar a un desconegut a dirli: —Y vostè d'ont es? —després qu'un el s'ha mirat y ha preses notes devant ell. Duen el dinar a la taula, dinam de bon gust (avuy es un dijuni

mascle), y dinats, icap a ca'l Bal·le! El trobam amb la seua senyora y sa sogra, que son d'allá metex, y prou que's conex, y tres o quatre dones, també ben *martineteres*, y ihala a demanarlos paraules y formes verbals! y iapunta qui apunta! completant les clarícies que mos ha donades p'el camí el tartaner, qui's presenta a les dues, dient que 's fa precis partir cap a la Seu. Li feym avinent que necessitam una horeta més per acabar; ell diu que ne s'hi entén, que 's precis partir a l'acte. Li recordam el tracte que tenim amb ell, de durmos amb tartana fins a Martinet y a esquena de bístia fins a la Seu, aturantmos a n-aquest poble per fer-hi lo que'ns interessava, unes dues hores de feyna. Bé li recordam lo que'ns digué anit passada, que poríem estar el temps que voldríem. Se veu qu'es tudossa, que la raó no li entra, y insistex en que, si no partim a l'acte, no mos hi durá a la Seu. Aquí el Bal·le es crema, y s'afica amb la conversa, y li parla tan granat, que l'home s'acovarda, se'n va, y al punt torna, y diu que ho ha pogut arretglar amb un altre, que mos hi durá a la Seu, però partint a les tres, porque's necessiten unes cinch hores per anar-hi. Quedam axí, y tot román en pau.

A les tres ja hem acabat l'estudi; mos despedim del Bal·le donantli milions de grácies del favor grossíssim que mos ha fet deslliurantmos del conflicte amb aquell repropí y proporcionant-mos aquella bona gent per fer l'estudi del llenguatge. El nou traginer engipona les maletes demunt les bísties, un cavall y un'ego; el Dr. Schädel s'enfila demunt el cavall y jo demunt l'ego, y ja som partits de d'allá cap a la Seu, sempre vora vora'l riu, pujant y devallant y fent volteres y esses per dins aquelles muntanyes, sempre encaxonats dins freus, fondals y barranchs, clapetjats de boschs y de conradís, a estones esplèndits y toriosos, a estones rònechs, ferests, selvatges, imponents. El camí es de ferradura; dura estones que va just p'el cantell de l'abisme porque no pot anar per altra banda; si la bístia travelava, pegaríem cap dret dins el riu, cent o docents o trescents paums endins. Ventura qu'aque[286]xes bísties no travelen ni cauen may allá ont hi

ha mala petja ni a punts perillosos. Quant el camí es pla y bo, a-les-hores solen travelar. Ja vatx experimentar aquesta cosa en les escursions de 1900 y de 1902. Sembla mentida axò, però es ben ver.

Per no dexar les manades p'el restoll, me trech el breviari, cavalcant, y ihala a resar! que demá es la festa grossíssima de la Mare-de-Déu morta. Ja m'hi vatx acostumar a resar cavalcant, en les excursions passades. Me va bé de tot. Com el Dr. Schädel me veu resant tan tranquil demunt la bístia per aquells punts tan perillosos, me crida més de mitx regirat: —*Faites attention, Mr. Alcover! ivous tomberez dans l'abîme!* (La nostra llengua usual es la francesa, perque no puch encara sostenir una conversa en alemany, ni d'un bon tros). Jo li dich que no hi ha que tenir por, y iendevant les atxes! y de d'allá! Acab el rés y moch conversa a n-el traginer. Es de la Seu, d'una cinquantena d'anys, petitó, esquert, blanch y vermell, ulls molt vius y bellugadissos; du barretina morada; camina lleuger com un isart; es *Trilla* de sobrenom. Per sentirlo descapdellar, li demán si conex el Rector de Sant Dot. Prou que'l conex y ben amichs que son; té un noy qu'es escolá del Sr. Rector y conversen ben sovint. ¿Qui no conex el Rector de Sant Dot, si va a la Seu? ¿Qui no'n queda agrait? Ell se descalsa y's destexina per tothom. Es un dels bons amichs que tench a la Seu, des que hi vatx esser dins el juliol de 1902. Li demán llavó a n-el *Trilla* si ha conegut el Bisbe Caxal. —iLo Bisbe Caxal! diu ell, ¿si l'hay conegut? iY molt! iO quin home aquell! Y ja es partit a contarme'n coses: que hu abressava tot, que assistia a tothom, que feu el gran Seminari y el Palau. iQuina llástima que llavò vingués la guerra civil y acabás d'aquella manera com acabá! Mentres tant hem passat l'*Hostal nou* y per bax d'Aristot, una mica de vila encastellada demunt una planícia que fan les cuculles de banda nord. Les boyres que vayveretjaven p'el cel se son engruxides, a poch a poch s'ennegrexen a redols, y, com mos ne temem, tenim un ruxadell furiós demunt. El Dr. Schädel s'abriga l'impermeable y jo la manta, i ique ploga tant com vulga! y de d'allá! com si res fos estat. El *Trilla*

també va a redòs d'una manta. Som a n-el Pont de Bar, aont el camí passa de la banda esquerra a l'endreta del Segre. Aquí s'acaba de tot la Cerdanya. Fins aquí diuen *parə, marə*, etc., amb e fosca, apagada (ə); passat aquest pont, diuen *mare, pare*, amb e tancada o castellana (e) y també *pari, mari*. Acaba una regió llingüística, la cerdana, y en comença un'altra, la urgellenca, que s'estén amb algunes variants y matissos per tota la província de Lleida, qu'es tan gran y tan gran, y un bon tros dins Aragó. [287]

Aquell ruxadell passa, gràcies a Deu, y seguim endevant, conversant estones amb el guia, estones amb el Dr. Schädel, que no's cansa d'escampar la vista per aquella sèrie de panorames que mos venen devant, un derrera l'altre, ara esplèndits y delitosos, suara rònechs y seuvatges, sovint imponents, desiara riolers, com més envant mos feym. Però la Seu no's dexe veure; el sol ja s'es enramat de tot, ja no més en veym la grandiosa, la suavíssima vermellor... Arribam a n-els Banys de Sant Vicenç. El Dr. Schädel té set; li munyen d'una vaca un tassó d'un paum de fondo, de llet escumant, y *glech-glech* la se clava tota. Y de d'allà! camina caminarás. Ara ja tenim carretera bona y les bísties poden fer més via, se fa fosch y encara no colombram La Seu. A la fi afinam els llums de la llum pública. Dins un instant hi som. El guia mos mena a la fonda *Andria*. Son prop de les nou. Mos rentam, sopam, y a jeure manca gent!

Agost. Dia 15

Visita a l'Il·lm. Sr. Bisbe. —Mr. Saroïhandy. —Estudi del dialecte de la Seu

Gran diada de la Mare de Deu, assumpta a los cels. Devers les cinch m'en vatx a la Seu a dir missa. A una esglesieta que hi ha devora, trob gran funció; el Rosari de l'aua qui s'acaba. Creya qu'axò era la parròquia de Sant Dot: la me mostren; es una capella gran, de gust modern, acostada a la Seu, la veneranda; la sagrada, la delitosa fàbrica románica que la barbàrie y el vandalisme modern han feta malbé casi de tot. Aquella capella blanquíssima amb retaules daurats es la parròquia de la Seu. Dins la sacristia trob el Sr. Rector, amich coral des de 1902. iQuina gaubansa de tornar-lo veure, tan sá, tan bo, tan trempat y tan amich dels seus amichs com sempre!

Dich missa, me demanen la comunió, y hi ha una comunionada que dura bé mitj' hora. Se veu que aquí hi ha, gràcies a Deu, una gran devoció a la Santíssima Verge Maria. Beníssim!

El Sr. Rector me dona un bolich de cartes de ca-nostre y d'amichs; entre altres, una del benemèrit professor del Liceu de Versailles, Mr. J. Saroïhandy, que caplleua per aquexes muntanyes, anant com nosaltres de poble en poble per estudiar totes les varietats del catalá occidental, el menys conegut. Es entrat enguany p'el Capcir, comensant l'estudi a les fonts del Segre, dins la Cerdanya, y trescará totes les comarques que rega'l riu fins a l'Ebre. Mos va esperar dos dies a Puigcerdà; no pogué estar pus, y segui de d'allá. M'escriu de Martinet, aont se trobava dia 9, pregantme que li alcans de l'Ilm. Sr. Bisbe de la Seu una lletra de [288] recomanació p'els Rectors dels poblets de mala mort qu'ha de recórrer, aont un estranger hi té tan males hores per la qüestió de dormir y menjar, perque hi ha uns hostals que Deu s'en apiat; me diu que li enviï tal recomanació, si la conseqüesch, al Rector d'Hostalets, un llogaret de la vora esquerra del Segre, no gayre lluny d'aquí. Me pas bona part del dematí contestant cartes. Vatx a saludar l'Ilm. Dr. Laguarda, Bisbe d'assí, y me concedex la recomanació que demana Mr. Saroïhandy, a n-e qui l'enviï a l'acte. Romanch agraïdíssim del Bisbe per la rebuda coral que'm fa y per l'estona delitosíssima que som

amb ell. M'ha parlat sempre en valenciá (ell ho es) y es lo que fa ordinàriament dins la seua diòcesi per tot arreu. Com es home de talent claríssim, prou que s'ha fet càrrech de la situació de les coses. ¡Es una gran sort per l'Església d'Urgell!

Dinam, me'n vatx a fer una comanda de mon estimadíssim amich En Josep Pijoan a favor d'alguns monuments arqueològichs; y, quant torn a la fonda, io sorpresa agradable! m'hi trob Mr. Saroïhandy, l'heroych amador y escorcollador de la nostra llengua. Sabent qu'érem a la Seu amb el Dr. Schädel, no ha pogut estar que no vengués. ¡Quina gaubansa més coral per tots tres! No s'éren vists may, ell y el Dr. Schädel. ¡Quina estona de comunicarnos impressions y clarícies y descubertes!

Mos esperen a la Rectoria, el Sr. Rector y una partida de capellans y cinch o sis noys, per ferhi l'estudi de l'urgellench; hi anam tots tres amb l'amich y entusiasta Francesc Botxaca, botiguer de robes, molt desxondit. A forsa de forses aquells capellans y minyons arriben a entrar en lo que'ns interessa de la fonètica y flexió verbal d'aquí, y feym molta de veta. Mos trobam amb lo metex que a les altres bandes: l'influència del parlar de Barcelona demunt la gent instruida y correguda; aquexa influència fa desaparèixer o recular a n-els llogarets arreconats les especialitats de llenguatge característiques d'aquexa regió, axò és, que la e final sona com e castellana, tan tancada (e), que passa a *i*; v. gr.: *marə* > *mare* > *mari*; *parə* > *pare* > *pari*; *llibrə* > *llibre* > *llibri*; y fins y tot les formes verbals, v. gr. el present y pretèrit imperfet d'indicatiu (...*tu miris*, *ell miri*, ...*ells mirin*; *jo mirabi*, *mirabis*, *mirabi*, *mirábim*, ... *mirabin*, etc.). Aquí ja trobam el subjectiu en -o -os (*volin kə jo báfo*,¹ *kə tu*

¹ Nota de l'original: La *ſ* representa'l sò de x catalana; y la *k* el sò de c davant *a*, *o*, *u* i el de *qu* davant qualsevol vocal. Son signes convencionals adoptats de la generalitat dels filòlegs per representar gráficamente el valor real d'aquells sons que dins l'ortografia tradicional se representen amb lletres que tenen valor diferent en diferents nacions.

báfos, k'ell báfo, k'ells báfon), que's troba dins [289] tota la província de Lleida, dins el Maestrat, a la Ribera d'Ebre y fins a Ripoll. Aquexes formes son fuytes molt de la ciutat de la Seu, però's troben ben vives a Sant Miquel, parròquia d'aquí devora, y per tots els poblets y viletes d'aquexa rodalia.

A força de trompitxar, desnossam casi tota la conjugació urgellenca y el Dr. Schädel acaba la fonètica. No sé com mos ho hauríem fet, sense'l Rector de Sant Dot; mos ha aplanat el camí, obrintmos molts de portells.

S'es fet vespre, y mos n'anam a sopar y a jeure, que bon jornal mos espera demá cap a Andorra.

iQuina llástima! La Seu d'Urgell está encara molt ensopida. No es entrada encara dins el catalanisme. Sols alguns urgellenchs el senten de valent; però son massa poch. ¡Bé'ls-e cal fer el cap viu a veure si desperten aquella regió digna de millor sort!

Agost. Dia 16

Cap a Andorra. —Aturada a Sant Julià de Lòria. — Andorra la Vella. —Estudis

Bot del llit devers les quatre y mitja; fa dos diners de lo metex el Dr. Schädel; el guia ens espera devant la fonda amb les bísties ensellades; mos hi enfilam, y icap a Andorra s'es dit!

Prenim la carretera que hi du, en construcció. Ja n'hi ha un bon tros de feta; la fa'l Bisbe, amb una subvenció de l'Estat espanyol. Anam vora vora'l Valira, el riu andorrà, un afluent important del Segre. Dexam a l'esquerra el poblet d'Anserall amagat dins arbres y horts, y la dreta Calvinyà, encastellat demunt els turons que bordetjam, y de d'allà! S'acaba la carretera nova, y seguex un camí de ferradura, pujant y devallant y fent volteres y marrades per aquells costers, sempre riu riu. Tot son muntanyes y més muntanyes;

com més va, més altes y selvatges, a redols pelades y ermes, a redols endiumenjades de boschs. Seguim sempre encaxonats dins la ribera del Valira, estreta y accidentada. Mos domina l'espectació d'Andorra. ¿Que será Andorra, aquex Estat microscòpich que subsistex de devers el temps de Carlemany, sense que may cap pex més gros el s'haja menjat, precisament porque no hi ha... *bocinada*, per la seua petitesa per la seua insignificansa? Anam a entrar dins aquest Estat mitx-eval, un Principat amb dos Prínceps (el Bisbe d'Urgell y l'Estat francès en representació dels vells Comtes de Foix) y que té'l catalá com a llengua oficial... ¿Que será? ¿Que no será? Les noves que mos n'han donades no son gayre favorables. Mos han dit que'ls andorrans son una gent molt especial, que, surta del llevant, surta del ponent, fan sempre lo que més les convé, y un cop s'acosten a n-el Bisbe d'Urgell y s'allunyen de França y un cop s'acosten a [290] França y s'allunyen del Bisbe d'Urgell, y son el diantre sempre per treure raca de per tot, no posanthi casi may cap bestreta. Mos han comanat que no anem a cap fonda ni hostel, si no volem aplegar certs *hostes* que no fan gayre gràcia a negú, pero que hi trobarem persones principals, avesades a hostatjar gent, y que ho farán amb gust tractantse de nosaltres... Sobre tot, ja hu veurem que será finis finis.

Camina caminarás, al cap de dues horetas, el coster de la dreita s'axampla y s'aplana una mica; devora'l riu colombram una casota gran; es la Farga de Moles. Mes amunt lluu un' altre casa més nova, prosayca; es dels *carabiners* y la Duana. Mos trobam demunt la frontera. Caminam sis o set minuts; som a n-el riu Runer, que devalla d'Arcabell, el derrer poblet espanyol, una mica lluny dins aquexa pila de muntanyes. Hi tenim un Rector molt amich y entusiasta col·laborador del *Diccionari*; li havíem donades esperances que'n passariem, pero'l temps mos curtetja massa, y n'hem hagut de desistir, amb molt de greu nostre. El riu Runer fa la partió d'Espanya y d'Andorra. Ja hi som dins el microscòpich Principat...

La ribera del riu s'estreny, s'estreny; anam sempre pujant, y les muntanyes de cada banda, pelades en gran part, enfilen per amunt llurs cuculles y entrecualquen y entrecuxen llurs ressingles y repeus y casi no mos dexen pas. Conexem que ja no som dins Espanya perque vora vora'l riu s'estenen perellingades de terreny sembrat de tabach. L'aspecte del país es sech, rònech, prim, salvatge. Tot son muntanyes y més muntanyes, aont s'obrin barranchs, fondals y comallars que a alguns punts s'axamplen una mica y per ont corre'l Valira y s'hi confegexen els seus afluents; allá ont s'axamplen els comallars y el terreny es qualche poch ufanós, s'hi son congriades les viles y per costers y turons torretjen les masies.

Topam molta de gent endiumenjada, homes y dones, petits y grans; es qu'es festa avuy p'els andorrans, y s'en van a una ermita d'aquí devora, aont hi ha una festassa. Una cosa mos crida l'atenció: trobam a la vora del camí, d'en tant(,) en tant, un' espècie de pilars quadradenchs d'uns tres paums de gruxa y uns dotze o tretze d'alt, amb una capelleta o endinzada quadrangular a la part superior, tancada amb uns retxats de ferro, y dedins, una figura d'un sant. Les diuen *oratoris*, y els qui passen se lleven la barretina, se senyen y resen qualche cosa a n-aquell sant. Aquests *oratoris* servexen d'ívern, com tot es tapat de neu, per mostrar el camí per on passa.

Devers les vuyt doblegam un ressingle y mos veym devant [291] Sant Julià de Lòria, la primera vila andorrana, ran del riu, no gayre gran, carrers malplans, cases malplaents, negrenques. Es el centre industrial més important del Principat. Hi ha telefó amb la Seu, posat y pagat del Bisbe, y no gayre agrait dels andorrans, segons sembla.

Berenam a l'hostal, de bona gana ferm. Es nadiu d'aquí el Dr. [Francesc] Palau, canonge de la Seu, amich y col·laborador nostre, y ara hi es qu'estiueja. Demanam ca-seua; mos ho mostren. Es un piset; hi pugen per una mica d'escala de fusta. El trobam que berena amb sa mare y un altre parent. Li demanam si aquí conexen gent dels altres pobles andorrans, per sentirlos parlar. Ja n'hi ha, pero ara,

de cop y resposta son mals d'aplegar. Menen una minyona d'Ordino, li demanam coses de conjugació y de fonètica; no comprèn la cosa; s'empegueex y no'n treym res en net. Mos diuen el Dr. Palau y els altres que les diferències de llenguatge entre'ls pobles andorrans son ben poca cosa y que tots parlen com a la Seu, més ben dit, com a n-els pobles de la seua rodalia. Mos ne convencem sentintlos rallar a ells metexos. Tiram junta a veure si mos convé estudiar l'andorrà a Sant Julià o a Andorra la Vella, qu'es la capital de les valls, y resolem anarnosne a la capital, y de passada, en tornar, aturarnos una mica aquí per acabar de clavetetjarho.

Dit y fet, mos enfilam dalt les bísties, y de d'allà, sempre riu riu y cap a tramuntana y casi sempre ben encaxonats dins soberchs turons. Ja som a un milenar de metres del llivell de la mar, y sempre per amunt y per amunt y de d'allà. La ribera comensa a axamplarse y axamplarse insensiblement, fins que mos trobam dins la vall d'Andorra la Vella, d'uns quatre kilometres de llarch y un d'ample, tot en gros; y axò es la vall més important, diuen, de totes les del Principat. ¿Qu'han d'esser les altres? Aquexa es delitosíssima, tot prats y horts y arbredes de riu esplèndides. Passam el Valira p'el *pont nou*, que ja no té gayre de nou; dexam a l'esquerra el llogaret de Santa Coloma, aont hi ha una esglesieta románica ben primitiva y un campanar cilíndrich amb uns finestrals bessons, ayrosíssims, un dels campanars més típics y notables qu'he vists; y amb quatre bots som a Andorra la Vella. Hi entram per la pujada de Tovira, molt aspra y ravascosa, y mos trobam uns carrers infernals, estrets, torts; les cases malgarbades, negres, raquítiques, brutes y amb les parets croxides. —¿Aont anam? mos demana'l guia. P'el meu gust, seria anat a una de les fondes que hi ha; però em sabia greu p'el Dr. Schädel, per lo que mos havien dit que no hi anássem en via neguna, per amor de la brutor. Es una de les vegades qu'he estat més empegueit. Mos di[292]gueren a la Seu que'l Sr. Ecònom d'aquí era un jove molt simpátich, obsequiós, amich d'hostatjar gent, que mos

hi presentássem, que'l fariem content. Però vé un poch cost' amunt entregarse a una casa esterna y dir: —Vench per que'm doneu llit y taula. Mos trobam al mitx de la plassa, som devant la Rectoria; devallam de les bísties; pujam a la Rectoria; trobam un germá y una germana del Sr. Ecònom amb son pare y uns quants amichs. Es festa y n'hi ha haguda a l'esglèsia d'assí; l'Ecònom encara hi está emprat; per axò no es a la Rectoria: una nova complicació. Deym qu'hem de parlar amb ell; pero mentres tant el guia mos puja l'equipatje, y se'n va amb les bísties a una fonda. Aquella gent de la Rectoria, es natural, mos miren ferm. ¿Que deuen dir, de part de dins, d'aquests dos estrangers que'ls *invadim* tan planament? Fins qu'es vengut l'Ecònom, he passada molta de pena. A la fi es arribat; el crit a part, y li dich lo que passa: qui som, lo que cercam, lo que mos han dit a la Seu sobre les fondes d'assí, y amb tots els eufemismes y escuses que sé, li demán si mos voldrá donar llit, sols per un vespre, bax de la condició precisa de qu'hem d'anar a menjar a la fonda. L'Ecònom me diu que la Rectoria es casa nostra y que'n fessem propi. Perque té diferents convidats amb motiu de la festa, y ja es tart y a n-aquesta vila hi ha poch concert, consent qu'anem a dinar a la fonda, pero qu'hem de sopar y jeure a la Rectoria. Hem d'anar a comanar el dinar a la fonda. Hi va l'Ecònom metex, perque no mos prenguen per... *francesos*. A n-aquexes fondes en general solen contar, del dinar, de vuyt a deu reals per cap. Ara sí's tracta de francesos o gent grossa, els compten set y vuyt pessetes, donantlos casi lo metex que a n-els de vuyt o deu reals. No es dubtós que mos hi haurien presos per francesos, entre altres motius, perque hi solem parlar. L'Ecònom metex se'n hi va, y al punt torna, y mos diu que no més mos contarán vuyt reals per cap.

El Dr. Schädel está cansat de les quatre o cinc hores de cavalcar, y llavò qu'anit passada amb Mr. Saroïhandy prengueren la fresca p'els carrers de la Seu fins molt tart. L'Ecònom el fa entrar dins la seua alcova y que's tiri un'estona demunt el llit. Mentres tant, jo

esplich a n-aquella gent el nostre objecte; l'Ecònom fa venir alguns joves d'assí metex y ja envestim la conjugació, y dassa que venga, y de d'allá. Resulta molt consemblant a la de la Seu, pero sensa tantes d'invasions del dialecte barceloní. L'Ecònom es d'Organyà, y amb ell, son pare, germá y germana, en prenh bones notes. Se fa tart: de la fonda mos envien a dir que hi porem anar a dinar en voler. Crit el Dr. Schädel y mos n'hi anam. Mos tracten de lo millor. Dinam amb uns senyors de [293] Lleida y el Bibliotecari d'aquella ciutat, que també es assí, castellá de naxensa, pero entusiasta del moviment literari de Catalunya (icosa rara!). P'els diaris sab qui som nosaltres, y en fa a n-aquells senyors uns elogis fora mida. Sense ferne contes, tenim un dinar ben devertit.

Dinats, mos ne tornam a la Rectoria; l'Ecònom mos té una colla de joves preparats, d'assí metex; les mos partim amb el doctor; ell les pega per la fonètica i jo per la conjugació, y mos passam tot lo sant decapvespre amb aquesta tasca. Aquella gent arriba a estar cansada axí metex, pero a la fi acabam. Contam alguns dels entreversos y *quid-pro-quos* qu'hem tenguts, y les feym riure un mica. Acab de resar, sopam, y ia jeure manca gent!

Agost. Dia 17

Tornada d'Andorra *la Vella*. —Ullada a la constitució política y estat de la cosa pública. —Returada a Sant Julià. —Acabatall a la Seu

M'axeche amb lo sol, y cap a dir missa. Pobreta, prosayca y menuda es l'esglèsia parroquial, en consonància amb lo demás. Prenim una mica de berenar, el guia ja'ns espera amb les bísties, y ja

som partits, acompanyantmos l'Ecònom fins a la sortida de la vila, mostrantmos la *Casa comunal de les Valls*, a ont s'apleguen y eczercexen llurs funcions els Magistrats del Principat. Es una casa no gayre gran, que's demostra de les altres no mès per una torre cuadrada que guayta derrera y una garita o lladronera a una de les cantonades. Aquí's reunex el Concell General les vegades que pertoca, prèvia la celebració de la Missa de l'Esperit Sant, que diu el Vicari Arxipreste d'Andorra. Aquí's guarden els *vestits de gala* o *uniforms* dels *Concellers*. No'ls hem vists, pero mos han dit que son molt aldans y d'un aspecte tal qual. Serán com les altres coses d'assí, que fluxetjen y tastanetjen massa.

Vatx entrar a Andorra la Vella amb molt poques ilusions, y en surt encara desencantat. Aquexa capital dona un'idea pobreta del Principat: pobreta, pero eczacte. Per lo que vetx, per lo qu'ensum, per lo que'm diuen, per lo qu'observ de la metexa gent d'assí, aquest Principat me fa l'efecte d'una cosa magre, dessustada, esquefida, massa patriarcal, massa primitiva, massa enderrerida. Salta a la vista que'ls pobles andorrans no están millor que llurs veynats d'Espanya, y amb algunes coses están pitjor, qu'es tot quant se puga dir. No servex aquex Principat per acreditar l'autonomia. No perque sia un Estat catalá, que té per llengua oficial la catalana, ara hem de callar les seves maganyes, els seus cayres flachs. Els metexos andorrans sincers ho confessen, que [294] llur règim y manera d'esser necessita unes mitjes soles y qualque cosa més; han mester un capgirell de má mestre.

La falta de vies de comunicació es un ostacle ferest per la prosperidat y avens d'aquexes Valls. Está convengut entre França y Espanya y el Principat qu'aquelles nacions fassen carretera fins a les fronteres respectives y el Principat que les seguesca dins ca-seua, a fi de que's puga passar per tot. França y Espanya n'han fets trossos, de llurs carreteres, no tot lo convengut; y els andorrans han fet encara

més poch, casi no res. Els camins llurs qu'hem passats, tots de ferradura, son tan dolents y malcuydats com els d'Espanya o pitjors.

Encara que el Bisbe d'Urgell y l'Estat francès sien els Prínceps, els andorrans se governen per ells metexos en casi tot. La població de totes les Valls no passa gayre de sis mil ànimes, que formen una cinquantena de viletes, llogarets y redols de cases, distribuïts en sis parròquies: Andorra la Vella (1.300 ànimes), Sant Julià (1.200), Canillo (1.200), Massana (800), Ordino (800) y Encamp (800). El Bisbe d'Urgell y França posen cada un: *a)* un *Veguer*, cap de l'eczèrcit andorrà (compost de tots els homes bons per les armes, pero que casi may *funciona*, en no esser per aglapir qualche lladre) y qu'administra justícia en lo criminal, resol els casos urgents, imposa multes, convoca Corts; *b)* un *bal·le* per jutjar les causes *civils*, durant tres anys; y *c)* un jutge, *d'apel·lacions* per les causes civils, y es ademés *assessor del Consell General*, compost de dotze *Cònsuls* anuals (dos per cada parròquia) y dotze *concellers* (els dotze *cònsuls* de l'any anterior), elegits cad'any per vots dels caps de família a cada parròquia. Els vint-i-quatre del *Consell General* elegexen un *Síndich* que presidex el *Concell*, guarda'ls segells del Principat y administra l'Erari públich, qu'es poca cosa ferm. Els *prohoms* (els qui son estats *concellers*), *propietaris* y *industrials* formen els *concells parroquials* y presenten ternes de sis a n-el Bisbe y a França, y aquests designen els *bal·les* de les parròquies.

De manera que Andorra no es una república, en rigor, sinó un Principat democràtic amb dos Prínceps; y els agrada ferm a n-els andorrans tenirne dos, perque, en no fer bo amb un, se'n van a l'altre. Paguen a França un *tribut anual* de 960 franchs y a n-el Bisbe un de 450, amb un present de cuxots, capons y formatge. La riquesa del país es el bestiar, però n'hi ha molta d'altra sense aprofitar, per la falta de vies de comunicació: falta que'ls andorrans consideren com a defensa y salvació d'ells, y en realitat es una causa feresta de misèria y enderreriment. Un altre mal tenen, la divisió de partits: el

partit del Bisbe, qu'es la gent més piadosa y de bon seny, y el *partit de França*, que son els vayvers, capbuyts [295] y amichs del llibertinatge, els *radicals*. La desgràcia es que França té bon conte de fomentar el seu partit, y l'Espanya no's cuyda gayre d'estar a n-el costat del Bisbe, qu'es el qui representa y sostén la causa de la nostra nació.

Rendides mi gràcies a n-el Rd. Ecònom per lo bé que mos som campats a la Rectoria, mos enfilam dalt les bísties, y i de d'allà cap a Sant Julià de Lòria! Hi arribam entre les vuyt y les nou; el Dr. Palau mos fa berenar. Amb ell y sa mare y uns quants amichs completam l'estudi del dialecte andorrà, que no presenta casi cap contacte llengadocià ni gascó; y demunt les onze li envelam cap a la Seu, aont encara mos queda un ratx de feina filològica.

Hi arribam prop de les dues; dinam, y, dinats, ihala a cercar el Rector de Sant Dot! per acabar d'esclovellar la fonètica y conjugació urgellenques. Amb ell y tres o quatre capellans d'aquí treballam dues o tres hores, a fi de treure tot el such a la taronja.

Quedam agraidíssims a n-aquella bona gent; els-e feym mil mercès de tot, especialment a n-el Sr. Rector, y mos n'anam a la fonda a sopar y a jeure, que prou ho hem mester, per partir demà matí cap a Sort, tota una diada de cavalcar, com qui no diu res.

Agost. Dia 18

Cap a Sort. —Returada a Pallarols y a Vilamur

Anit passada, com me vatx colgar, no sabia que tenia; no estava fi. No he dormit gayre; com que tenga febre. Se fa hora d'axicarme; m'axeche, y el guia me toca, y diu que mos espera amb les bísties a punt de partir. Encara no son les cinch. ¡Quin mal glop per mi! me sent febrós. Toch a n-el Dr. Schädel, y li dich lo que passa. Ell me dona coratge, y me treu una dosis d'antipirina que duu per un cas de

casos. La prenci; pero, naturalment, en deu ni quinze minuts no son conxeadors els efectes. Haver d'emprenre una jornada de deu hores, a cavall, amb febra, axí metex es un poch massa arriscat. ¿Si vésem un metge? Pero a n-aquexes hores, ¿aont en trobam cap? La bona sort, n'hi ha un, no gayre lluny de la fonda, conegut y amich, que'ns ajudá aquests dies a fer l'estudi de l'urgellench. El guia hi va, y el troba axicat. M'hi present, li dich lo que'm passa; me polsa, m'observa, y acaba per dir-me que no es res, que porem partir, y que me'n duga una purga y la prenga p'el camí o en arribar a Sort.

Amb axò passam un'horeta, mos enfilam demunt les bísties, y de d'allá per Castellciutat y carretera d'Organyà y Ponts. Ca[296]mina caminarás, al cap d'una horeta som devant el poble d'Adrall (610 metres del llivell de la mar); dexam la carretera, prenim a má esquerra, passam el riu de Castellbò, y per un camí de ferradura emprenem la pujada de la *Parròquia d'Ortó*, vileta de mala mort. Els carrers duen un rost ferest; les cases no están afilerades; son petites, negres y malfetes. No mos hi aturam; seguim per amunt, sempre per amunt per uns camins de cabres, per uns ressingles pelats y erms la major part; y, com som a la cresta del turó que bordetjam, mos trobam devant un altre de més alt, y ihala a bordetjar aquest! y sempre per amunt y per amunt! No trobam casi jens de bosch ni garriga; casi tot es pelat y molt prim; a redols se sembra. Ara ja han segat. Devers les nou y mitja som a Avellanet, un'altra vileta miserable, menuda, de cases petites, negres, plenes de crivells les parets, fetes d'un pedreny molt xerech, moradench, que fa fulls; tot son lloses menudes, sense cap de grossa que puga encaxalar y cosir. Les cantonades son de pedruscall d'axò, les llindes de portals y finestres son de tions posats de qualsevol manera. No es jens d'estranyar que casi totes les parets estiguen croxides y que badin ensá y enllá. Les teulades son de lloses grosses maliguals, d'un pedreny blavench que fa fulls molt prims. Per aquí no hi pot haver teules de terra cuyta, per amor de la neu. Casi totes les cases tenen

un patiet devant, tancat de paret prou alta. De demunt les bísties veym que hi fan: hi tenen esteses les garbes y hi fan caminar per demunt, molt calmosament, bous o bestiar de cabreste. De manera qu'aquests patiets son les eres. ¡Quines trenques de les de Mallorca, redones, grans, ubertes a tots els vents, posades allà aont tots els vents hi toquen[!] Aquí topam un capellá demunt una bistieta, que vé de la banda de Sort; mos diu que a Vilamur trobarem un francès que hi estudia'l catalá y que mos espera: Mr. Saroïhandy; no pot esser altre.

Seguim bordetjant aquells cims, sempre cap a ponent; ja som a més de 1.200 metres d'altura. Al punt destriam Pallerols, y amb dos bots hi som. Es una mica de vila com Avellanet; les cases no son gayre més condretes y prenidores. Mos n'anam a l'hostal; comanam dinar; movem conversa a l'hostaler y a n-els altres que hi ha a la casa, per sentirlos descapdellar y poder prendre notes de fonètica y conjugació. Aviat veym que parlen, si fa no fa, com a la Seu.

Els-e dich qu'es una llástima que no tenguen una carretera en forma, qu'atravessás de la Seu fins a Sort, pero que hi ha que regonèxer que costaria massa y qu'es dubtòs que l'Estat se trobi amb forces per fer tantes de carreteres que caldrien en aquexes re[297]gions y a tantes d'altres que tampoch no'n tenen. L'hostaler contesta que amb lo qu'ells, els de Pallerols, han donat y donen a l'Estat per carreteres, haurien poguda fer la d'assí deu vegades. —Y ¿tant donau vosaltres? dich jo. —Si donam! diu l'hostaler —idonam *siscentes pessetes cad'any!* —Efectivament, dich jo, lo qu'es amb *siscentes pessetes cad'any* se poden fer magnífiques carreteres dins aquexes muntanyes!

Ja m'hi vatx aturar aquí l'any 1902, anant de Sort a la Seu, y'm vatx campar molt bé a la Rectoria, amb el Sr. Rector y alguns amichs seus tertulians, que's prestaren, benevolentíssims a dirme paraules y formes verbals d'assí. Mos n'hi anam amb el Dr. Schädel a provar

ventura. Tocam, la majordona surt, mos fa pujar, mos entra dins una saleta modestíssima, y mos diu que'l Sr. Rector al punt sortirà.

Dins un poch surt, li explicam el nostre objecte. L'home s'asseu, escolta atent, y pren la paraula, dient que, a n-el seu entendre, la llengua catalana se troba en una situació molt crítica, a punt de desaparèixer, de desferse, perque cada comarca pren p'el seu vent en matèria de llenguatge; hi introduexen mil corrupcions y adulteracions les més diferents y oposades, y que per lo metex aviat no n'hi haurà de llengua catalana. Bé hem fet per donarli a entendre que la cosa no va p'els viaranyes qu'ell creu; que les divergències y particularitats dialectals hi son estades sempre, com son dins totes les altres llengües, y que la catalana es una de les que les presenta més petites, y per lo metex, una de les que's parlen menys fraccionades. El Sr. Rector no'n fa cas de cap d'aquestes raons y consideracions, y persistex en que prompte estarà fet de la llengua catalana, y que no'n cantaran pus galls ni gallines. Li demanam algunes coses de fonètica y de conjugació, y no arribam a treure'n res en net, perque sempre mos surt amb les metexes. Veent que tot es debades, mos ne despedim, agraintli la amabilitat amb que mos ha rebuts, y mos n'anam a dinar, amb moltes de rialles de la monomania d'aquell sant home. Dinats, mos posam de bell nou demunt les bísties y de d'allà cap a Sort! per uns camins que Deu se'n apiat! Tot d'una mos aficam dins un fondal per envestir l'altre coster, qu'es aspre de tot. ¡Quin rost més ferest! A forsa de volteres y marrades y d'un pantax ben alt de punt de les bísties, mos hi enfilam, y per amunt y per amunt, per la serra de Guils; per dins un pinar molt espès, de rames negrenques, com son tots els pinars pirenenchs. El cel está ennuvoladot, y comensa a amollar brusca y brusca; el Dr. Schädel se posa l'impermeable y jo m'abrich la manta; la pluja cau mesclada amb vent, un ventet ben prim y ben xelest. Vos assegure que [298] no'n tenim jens de calor y qu'estam més aprop del tremolar que del suar. El pinar s'acaba, la pluja s'espasa, però el vent crex, y pochs

embarassos que troba per aquests cims, pelats com el call de la má; passam el *coll de Sant Magí*, a 1.650 metres d'altura, com qui no diu res; dexam de banda *l'hostal del Cantó*, y, pujant, sempre cap a ponent, mes feym nostre el *coll o port del Cantó*, a 1.715 metres d'altura. El *Cantó* es una quintera, una gran pedrassa drete en el punt culminant del *coll*, per indicar d'ivern el camí a n-els vianants, com tot allò es tapat de neu. Es molt perillós el passarne amb la neu, porque hi sol bufar un vent ferest; y, si un no está alerta y no té bons braons, queda soterrat de neu, com li succeí aquests anys passats a un traginer, segons mos diu el guia.

Emprenem la devallada, tan aspra que debaxam de les bísties una estona per lo que puga esser, y ihala per avall y per avall! per dins aquells fondals y barranchs, que's sembren a redols y prou bon gra que s'hi fa, porque corre aygua per tot, y s'hi alsen boldrons d'arbres molt esponerosos. Dexam encastellat demunt el cim el poblet de Rubió, menut, rotjench, a 1.715 metres del llivell de la mar, y de d'allá y per avall. Passam per dins les Llagunes, una mica de vila, mal plana, bruta, negrenca, amb les cases tan xereques y mal plaents com a Avellanet. Mos aturam a un hostal a beure, sense devallar de les bísties; s'apleguen set o vuyt dones y noys, que mos miren arreu ferm. Y ¿que feym nosaltres? Mos treym les llibretes, y ihala preguntes y més preguntes de fonètica y de conjugació; y aquella gent irialles y mès rialles! com veuen allò, y prou que mos responen y nosaltres iescriu qui escriu! ¡Ja les hi vé de nou axò a n-aquella gent! Lo menys que pensen de nosaltres, es segur, que som boys o que patim de la caxa de Sant Pere. Com mos senten parlar en francès, si mos hem de dir qualque cosa amb el Dr. Schädel, fan ulls ferm; y axò també'ls-e fa rialles. Se veu que es una gent divertida. Mos ne despedim coralment, y tiram endevant, sempre per avall, per costers clapetjats de rostoll y d'herba y amb aygua corrent casi per tot. Dexam la vileta de Soriguera a má esquerra; dins cosa d'una hora entram a Vilamur amb una ventada espantosa, tots contents de

trobarhi Mr. Saroïhandy. Efectivament le hi trobam, a redòs de l'esglesieta románica, preciosa, amb una quinzena de vells y velles, assoleyantse, com si fóssem dins el cor de l'ivern, fentlos parlar y prenintne notes filològiques. No m'agrada aquell arrecer, y entram a l'hostal; aquella rol·lada de gent se desfá; alguns entren amb nosaltres, y ihala a demanarlos coses! y venguen notes de fonètica y conjugació! Atrafegats amb axò, no mos temem y [299] el sol s'amaga derrera les muntanyes de l'enfront. Cal partir, que Sort encara es enforet. El vent, com més va, més fort bufa. Mr. Saroïhandy mos acompanya un tros per la devallada del barranch qu'envestim. El feym tornar arrera, aquell amich coral, per escusarli la molèstia de la tornada; el Dr. Schädel seguex a peu; jo putx a la bístia y m'embolich la manta de cap a peus, porque'l vent no'm geli y no'm prenga el capell, y de d'allá per avall per avall. Al punt es fosch de tot; el guia diu que ja hi som a Sort, però no veym senya de res, y el camí, en lloch de millorar, pitjora. A la fi, colombram els llums de Sort, pero encara n'hi ha per una bona estona. Tench tot el cos com a croxit, com si m'haguessen amassolat fort, de tant de cavalcar, y amb molta d'ánsia de que no me sia entrada febra.

A la fi arribam a Sort, passat les vuyt. Trobam a la plassa'ls amichs corals En Serafí Casesnoves, propietari, y En Marian Malagelada, Registrador de la Propietat d'aquí, que'ns esperen fa hores y ens reben amb los brassos oberts. ¡Quin gotx de trobarlos tan sans y bons y tan entusiastes com sempre! En Casesnoves no l'havia vist de l'altra vegada que vatx esser aquí, l'any 1902. En Malagelada no l'havia vist may; no més mos conexíem per cartes. Mos diuen que amb totes les persones més notables de la vila, uns vint y set o vint y vuyt, mos han esperats més d'una hora a la sortida del poble, segurs com estaven qu'arribariem amb sol. Queden molt agradats del Dr. Schädel. En Casesnoves mos ne mena a ca-seua y mos hi hostatja. La seua senyora ens reb amabilíssimament. Crit el metge per veure com estam. Vé, me mira, y me diu qu' estiga tranquil, que no hu

paga parlarne. Beníssim! Vénen molts d'amichs a donarnos la benvinguda. Sopam, y, llests de tots els resos, mos n'anam a jeure. Tocar llit y romandre adormit com un tronch, es tot u. Prou ho necessitava.

Agost. Dia 19

**Estudis a Sort. —El tros de carretera sense compondre. —
Coses inverosímils. —Tasca p'el Catalanisme**

M'axeche abans que'l sol, y cap a dir missa. Me pos cabal de devocions y breviari, berenam, y l'amich Casesnoves ja's partit a menarnos gent de Sort y dels pobles veynats, que s'apleguen assí els dies de mercat com avuy. Ell, un cunyat seu y En Malagelada les fan conversar, y el Dr. Schädel y jo ihala a prendre notes! Cuytam a fer ull d'escriure. Devegades son tres o quatre que conversen, els més acorats. N'hi ha que, com mos veuen lapis en má y llibreta uberta, no les ne treurien gota; miren y miren, y no [300] hi ha qui els trega mitja paraula. No s'en fien jens que no los pervenga mal de tot axò. En prenim un xinxer de notes de fonètica y de conjugació; pero, després de dinar, per clavetetjarho bé, amb En Casesnoves, En Malagelada y altres nadius de Sort, pegam una bona estreta a la conjugació, y tocam amb les mans que la conca o ribera del Noguera Pallaresa constituex un subdialecte dins el catalá occidental, diferent de l'urgellench, que s'estén fins a n-aquexes muntanyes d'assí prop, que mullen llurs repeus dins el Noguera. Se veu clar comparant el parlar de Sort amb el de Vilamur, tan aprop d'assí y que, no obstant, llingüísticament perténex a la Seu.

Demán a n-els amichs aquell tros de carretera entre Sort y Gerri, que devers el juny de l'any 1902 s'esbaldregá anantse'n dins el Noguera, que fou causa que jo vatx haver de venir aquí a cavall, perque la tartana no passava, si ja está compost, y me diuen que no.

—Pero bé, dich jo, ¿y com estau amb aquestes, per una vintena de passes de carretera ensorrada? ¿Quatr'anys sense compondrela? ¿Y que no hi ha caminers ni enginyer de camins? ¿Com no heu reclamat? ¿Com el diputat vostre no hi ha posat remey? —Els amichs m'escolten fent una cara estranya, y acaben per dirme que, lluny de fer comes y moure-se perque's compongui aquell bossí de carretera, lo que feren els de Gerri en les derreres eleccions fonch amenassar el candidat, el diputat actual, que sols li donarien el vot si'ls-e prometia solemnement que no faria compondre aquell esbaldrech, perque mentres no'l componguen, els carros y carruatges que vénen de la banda de Tresp, s'han d'aturar forsat a Gerri, y sempre hi dexe qualque cosa els carreters, fins a l'estrem que, d'ensá que s'ensorrá aquex tros de carretera, els hostals de Gerri treuen molt, van polents, y que tot el poble se'n ressent d'aquexes ventatges, perque també les bísties de càrrega axí tenen més feyna. —Pero bé, dich jo ¿y tots els pobles de la ribera pallaresa, de Gerri en amunt, han d'estar sacrificats a Gerri? ¿aont treu cap axò? A lo qual me responen: —Es que Sort també hi té ventatges, perque'ls traginers de tots els pobles de Sort en amunt, s'aturen més assí que no s'hi aturarien si's componia la carretera. Y me diuen més; me diuen que la carretera nova qu' arriba fins més enllá de Rialb, no passa encara per dins Sort, hi falta just el tros qu'ha d'atravessar la vila, per dues raons poderosíssimes: 1. perque, fentse aquex tros de dins la vila, els carros passarien de llis, y no s'aturarien jens y per lo metex no hi dexarien res, y Sort se'n aniria cap-avall; y 2. per fer dit tros, com els carrers assí son estrets y la carretera ha de passar forsat p'el carrer major, aont hi ha les cases principals, haurien de prendre un bon tros a n-aques[301]tes y les farien malbé. —Devant aquexes raons, som romás confús, y fundament acongoxat. Un país aont succeexen aquexes coses; aont, no sols les toleren, sino que hi están a pler; un país aont patexen de vista tan curta y s'estimen més tenirlahi que no allargarla; essent axí que les vies de comunicació son la vida y la

prosperitat de les regions, fins a tal estrem que allà ont hi ha tals vies ben endressades, hi ha vida y prosperitat, y allà ont falten, hi ha misèria moral y material; un país que per unes ganàncies y ventatges tan migrades y discutibles com les apuntades, dificulta l'establiment y expandiment de les vies de comunicació, es un país que, si no es mort, en té poca ferm de vida, està incapacitat per la vida. Un país axí, bé necessita una sodragada forta per sortir de l'ensopiment que l'agarrota y l'envileix; bé necessita reaccionar; bé'ls-e cal un esforç suprem a tots els naturals d'assí, que tenen idea de lo qu'es y de lo qu'ha d'esser la vida dels pobles, la vida mundial; bé'els-e cal aquex esforç suprem a tots els qui tenen mica d'idea del sentiment de Pàtria. Bona tasca hi ha dins aquexes muntanyes p'el Catalanisme.

Sort es una de les petites capitals de muntanya, tan interessants dins la regió pirenenca; tots els pobles de la rodalia hi acudexen a proveir-se de tot. Sa situació es pintoresca; està just ran del riu. Els carrers son estrets y malplans; el *major* presenta un pòrtich a cada banda casi per tot, pero massa bax; les cases están una mica millor bastides que les de l'alta muntanya; està a 725 metres del llivell de la mar; y els habitants no passen gayre de mil.

Agost. Dia 20

Correspondència. —Més estudis. —Conferència filològica

Llest de la missa, del breviari y del berenar, escrich un enfilall de cartes que dech, y n'enviy una a *La Veu de Catalunya* per tots els amichs de les diferents comarques convidats a que mos preparassen materials d'estudi per quant hi arribaríem, y los dich que amb l'ordre que duym en els nostres estudis y donat el temps de que disposam,

no mos será possible trescar totes les comarques que crèyem, y que mos vendrá tan just tan just recórrer la serra pirenenca, y a ella mos concretarem per enguany.

El Dr. Schädel també escriu cartes a rompre. El capvespre completam els estudis de fonètica y conjugació de Sort y pobles de la rodalia, amb la bona ajuda dels amichs Malagelada y Casesnoves y altres d'assí.

Els amichs me demanaren eir una conferència pública. Vatx dir que sí; han demanat a n-el Bal·le si poria esser a *la Casa de la* [302] *vila*, y ha dit que sí, assegurantse abans que no ha d'esser política, sino científica. Han avisada la gent, y sembla que no'n faltarà. Anam a veure'l Batle per agrayrli la seua bona disposició, y mos torna demanar que no sia política la conferència. Ell es del diputat d'assí, que no es catalanista. Mos diu qu'ha donades les ordres per que la *Casa de la vila* estiga uberta y a punt per l'hora senyalada, les set.

A n-aquesta hora mos hi entregam amb el Dr. Schädel, els Srs. Rector, Casesnoves, Malagelada y altres, y trobam tancada la *Casa de la vila*. Me'n entr a l'esglèsia que es just allà devora, per fer l'estació a n-el Santíssim, mentres tant. L'acab, surt a defora; trob allà devant una vintena de senyors, espera qui espera y comenta qui comenta aquella *tancadura* de la casa comunal. A la fi s'obri. Diuen qu'es estat una mala intel·ligència. Els d'aquí están seguríssims que hu fan fet aposta, no el Bal·le, sino el qui tenia l'obligació de cumplir les ordres d'aquest, y les ha cumplides *ad usum caciquistarum*. ¡Bon profit li fassa!

Som entrats, ha comparegut més gent, lo principal de Sort, y alguns senyors caporals de fora d'assí, per eczemple, els Sostres de Tremp.

En Serafí Casesnoves me presenta, fentlo parlar l'entusiasme de la Pàtria y l'amistat. Agraintlehi de cor, y sabent qu'assí y fora d'assí n'hi ha que s'estranyen molt de que mos n'anem de poble en poble per aquexes muntanyes, fent dir paraules y demanantne a homes

vells sense lletres y dones velles y minyons, lo qual creuen que, en lloc d'aclarirnos lo qu'es el catalá, mos tirarà dins mil confusions, y que, en lloch del bon catalá, aplegarem totes les corrupcions, escrexenses y barbaridats de l'ignorància y de l'incultura, sabent que n'hi ha que'ns fan aquex cárrech, *gravíssim* segons ells se figuren, he cregut que convenia a caramull tractar aquest tema.

¿D'hont sortí la nostra llengua? la que parlam? Es evident que sortí de la llatina que mos dugueren els romans com s'ensenyoriren de Catalunya y la resta d'Espanya, com en sortiren les demás anomenades *neollatines*. ¿Com se formaren aquestes? com se formá la nostra? Les formá cap acadèmia, cap colla de sabis y literats? Tot lo contrari; se formaren a pesar dels sabis y literaris de llavò, fenthi aquells savis y literats tota la guerra y oposició que pogueren y saberren. Nasqueren, se formaren aquelles llengües precisament del parlar llatí dels diferents pobles d'Itàlia, Gàl·lies y Hispània; parlant aquells pobles, parlant la gent sense lletres a llur manera y faysó el llatí, parlantlo sens subjectarse a les lleys que 'ls gramátichs donaven, prescindintne comple[303]tament, anaren produintse a poch poch una partida de diferenciacions del llatí, qu' anaren crexent y crexent y prenint cada una fesomia especial, accentuantse aquexa més y més de cada dia; fins que, com la gent se'n temé, aquelles diferenciacions resultaren altres llengues noves, altres tantes tanyades y cimals de la soca llatina; y els sabis y literats, impotents per capturar tal evolució, tal desplegament d'energies idiomátiques, acabaren, un darrera l'altre, per haver de capitular, servintse d'aquelles llengues noves per la literatura, allá ont ja feya sitgles se'n servien en la vida íntima y ordinària. La vida *literària* de la nostra llengua comensá a manifestarse devers el sitgle x y xi y aná desplegantse esplèndidíssimament, gloriósíssimament fins a n-el segle xv y principis del xvi, que s'afica dins casa nostra la maleida influència castellana (maleïda, no per lo que té de *castellana*, no precisament per esser *castellana*, sinó per lo que té de *forastera* y de

eczòtica, per esser *forastera* y *eczòtica*); influència que, com no mos ha morts ni ha morta la llengua catalana, hem de creure que ja no hi haurà mal que mos mati com a poble; ja no hi haurà mal que la mati, la nostra llengua estimadíssima; y a la vista està si du camí de morir-se en mitx de la polentíssima y pomposíssima renaxensa literària, artística y patriòtica qu'avuy admiren tots els pobles civilisats, tots els homes que tenen el cap a son lloch. Ara bé, donada l'eczistència del català dins l'història y dins l'actualitat ¿qu'hem de fer per conèxer-lo bé? ¿a n-e quines fonts hem d'acudir per estudiarlo tal quin es? ¿Basta anar a n-els monuments escrits? ¿son aquests la norma absoluta? son ells la font mestra? Me sembla difícil de sostenir científicament. Si les llengües fossen obra dels sabis y dels literats, axí no hi hauria dubte de qu'ells serien la font, y a ells com a la font hauria d'acudir qualsevol que volgués estudiarles; pero es el cas que no les formaren ells, sino el poble, y precisament el poble ignorant, sense lletres, sense cap regla gramatical apresada, sens adonarse'n, inconscientment. Donchs per conèxer l'estat d'una llengua, la seua estructura, demble y fesomia nadiua, hi ha qu'apellar, hi ha qu'acudir a n-el poble, a n-els il·literats, a n-els inconcients, com a font aont pouar, com a mina d'ont treure la sustància elaborable. Respecte del català dels sigles passats, no podem acudir a n-el poble, perquè'l poble d'aquells sigles ja no eczistex; y ja no's possible acudirhi; respecte del català d'ara, no hi ha altre remey qu' acudir a n-el poble d'ara, y amb preferència a n-el poble *il·literat*, *analfabet*, inconcient, y a la gent il·lustrada sols cal acudirhi per aclarir lo qu'el poble analfabet diu, la manera com aquest poble parla. —*Durus est hic sermo*, diuen els qui no tenen la mà gayre trencada en la [304] filologia. No hi saben donar volta ni hi poden entrar que'l poble ignorant haja d'esser la font d'estudi del català, perquè diuen que'l poble corromp les paraules, les destrossa, y hi fa mil barbaridats. Ara si a n-aquests les feys provar tals afirmacions, ja'ls-e posareu dins uns bons mal-de-caps. iS'hi veurán ben confusos per provar axò

qu'ells creuen tan evident. ¿Qué'l poble corromp les paraules? ¿Volen dir que les tramuda? No hi ha dubte que sí. iY d'aquexes *corrupcions*, d'aquexes tramudances que'l poble d'Itàlia, les Gàl·lies y Espanya feya de les paraules llatines quant mastegava'l llatí, resultaren totes les llengues neollatines. Sí, l'italiá, el francès, el castellá, el catalá, el portuguès, son el resultat de la sèrie de *corrupcions* que'l poble feu de les paraules llatines durant sigles y més sigles. ¿Hi haurá negú que tinga pit per negar aquest fet? ¿hi haurà negú que tinga pit per condemnar totes aquexes llengues com altres tantes *corrupcions*? El poble, es ver, tramuda, altera les paraules, pero seguint regles fices, fatals, precisament perque no son regles apreses ni sabudes, sino instinctives, qu'un les observa sense adonarse'n. A la ciència toca *veure, trobar, formular* aquexes regles. Y la ciència no té altre medi, per fer axò, qu'estudiar els *fets de la llengua*, axò és, la llengua parlada, precisament tal com la parlen els més eczents de tota influència estranya, els iliterats, els analfabets, els inconcients, que diuen les paraules sense raonarles, sense reflexionarles, sense conèixer llur valor gramatical. Estudiant la ciencia una llengua d'aquesta manera, porá aclarir l'*actualitat* d'aquella llengua. Per axò nosaltres, per conèixer l'*actualitat* de la llengua catalana, anam de poble en poble, recorrent aquests serrals pirenenchs, y les havem amb homes vells y dones velles y minyons, y, si mos servim de gent il·lustrada, si mos empram d'homes de lletres, es per aclarir, per constatar lo que'ls iliterats y *analfabets* parlen. —Y s'hi dona'l cas molt especial, molt curiós, y sobre tot, molt instructiu, que la major part de pronunciacions y formes verbals qu'aquests iliterats mos donen des de Canet de Rosselló, allá dessá Perpinyà, Prats de Molló, Mosset, Noedes y Formiguera fins aquí, tenen llurs precedents dins els clàssichs nostres, dins els monuments escrits dels nostres antepassats, son un eco d'ells, y tenen en general llurs rels y origen dins la llatinitat; son desplegament llegítim de les formes llatines, com se veurá en publicar nosaltres els nostres estudis. —No, no es

ver que'l poble *corrompi y destrossi* les paraules seues. El poble lo que fa, en tot cas, quant la moda de la gent il·lustrada li dona paraules *eczòtiques, forasteres*, son dues coses: primera: confondre'l sentit d'aquelles paraules que no li pertanyen y les aplica malament; y segona: aplicarlos les lleys instinctives de pronunciació, alte[305]rarles segons dites lleys, sense assimilarles-se degudament, sense acabar de pairles, resultant *enormidats, monstruosidats*, que qualsevol, per poch nas y per poch ull que tinga, percep y afina tot d'una; elles metexes se denuncien, y els qui les prenguen com a *formes* llegítimes, com a tanyades genuines y no com a *bordays* y escrexenses y esvortons, es que Deu no'ls-e crida per filòlechs, y lo més avengut que poden fer, es prendre un altre carreranch y no pegarhi pus cullerades en la filologia. De manera que d'aquexes *enormidats* que fa el poble de les paraules *eczòtiques, erudites, tècniques* (fetes savis demunt rels gregues o llatines), no n'és responsable ell, sino precisament la gent il·lustrada que les introduex violentament, esburbadament dins la llengua, sense acomodarles a n-el demble de la llengua pròpia; y ella, la gent il·lustrada, es la causa principal de tal desorde; cau demunt ella, en rigor, y no demunt el poble.

He parlat uns tres quarts sobre axò, y he acabat convidant la gent a col·laborar a l'*obra del Diccionari* y a n-el *Congrés de la llengua* qu'anam a celebrar y que sense la cooperació de tots els bons catalans no resultaria res, y he posat punt final.

Casi tots els oyents se son acostats a donarme mil enhoresbones comentant lo que'ls havia dit, qu'es vengut de nou a la major part d'ells. N'hi ha hagut un qu'ha fet notar qu'aquesta vegada es venguda més gent que a la conferència que hi vatx donar l'any 1902; y aquell a n-e qui donen la culpa de que la *Casa de la Vila* no sia estada uberta d'hora, ha dit que efectivament ara es anat millor perque no hi ha hagut negú qu'haja siulat, com l'altra vegada, que's sentiren alguns siulos. A mi m'es vengut de nou que m'haguessen siulat l'any

1902; no hu sabia. Com som estats a ca'n Casesnoves y hu he contat davant aquest y En Malagelada, se son enfadats perque han dit qu'efectivament l'any 1902 hi hagué uns quants siulos vergonyants, però que les feu donar aquell metex qu'ha tenguda la frescura de retreure los devant mi. He dit a n-els amichs que no s'hi enfadassen gayre, que a mi tals siulos no'm molestaren llavò, perque no'ls-e vatx sentir, ni'm molestaren ara, sinó que'm fan rialles y compassió, perque quan vatx emprendre la creuada a favor de la nostra llengua y de la Pàtria, no va esser per que'ls inimics d'una y altra m'aplaudissen y me fessen la bona; ja hi vatx contar que'ells me siularien, vergonyants o desenfreits, y que se'n riurien a les totes, y que'm llevarien la pell, amb la llengua no més, com se suposa. Però, com la meua obra es tota una *siulada* a ells, una rialla de tot lo qu'ells adoren y un fas de llenya demunt les costelles llurs, una cosa va per l'altra, y no crech jo tenirhi cap pèrdua, sino que cada dia [306] m'hi sent més a pler qu'ells me siulin y se'n *riguen*. Per part meua poren siular fins que tinguen *siulera* y riure fins que's treguen de pollaguera'l barram.

Comenten els amichs la conferència y l'auditori qu'ha tengut, que demostra prou clar que'l catalanisme assí va quart crexent, encara que a pas de bou.

Mos despedim dels amichs agraintlos lo que mos han obsequiats, sobre tot En Serafí Casesnoves y En Malagelada, y ia jeure manca gent!

Agost. Dia 21

Cap a Llavorsí. —Escapolons de carretera. —Estudis de Llavorsí. —Cap a Esterri. —La vall d'Àneu

Botam del llit a les cinch; devers les cinch y mitja mos comparex amb les bísties el guia. Ja no es el *Trilla*, que se'n torná a la Seu dia

19. Com veu l'equipatge que duym, fa nassos ferm. Prova d'engirgolar-lo demunt les dues bísties, y no li surt la cosa; y acaba per dir que aquexes bísties no mos poren dur a nosaltres y l'equipatge. Li feym notar que'l de la Seu el mos hi duya amb les metexes bísties aont cavalcávem; ell diu que, si aquell ho feya, no hu vol fer ell, per no tudar els animals. El Dr. Schädel s'enfada y diu cuantre aquex home les mil llástimes... en francès, y l'*obsequiat* se queda tan tranquil perque no hi entén pelada. Lo que diu, que tot se porá arreglar cercant un aset per dur l'equipatge. Per sortir d'aquells emblavins, hi allargam el coll. Se'n va, y al punt torna amb l'aset; li carrega l'equipatge, pujam cadascú a la seua bístia, y icap a Llavorsí manca gent! per la carretera nova, que arriba, seguida, fins a Rialb. Fins assí mos acompanya'n Casesnoves. En prenim comiat y li donam grans mercès de lo bé que'ns ha tractats aqueys dos dies y de lo molt que s'es destexinat per nosaltres y p'el nostre objecte. Mos aficam dins unes muntanyes molt esquerpes y selvatges, sempre vora vora'l Noguera, per dins uns barranchs estretíssims, d'uns costers molt espadats, per ont bordetja'l caminoy de ferradura, pujant y devallant per uns precipicis, aont, si la bístia travelava, no mos aturariem fins dins l'abisme, fets bocins, y ibona nit, filologia! Aquell freu tan estret té uns dotze kilometres. Cada instant trobam torrentols que s'estimben daltabax d'aquelles altures, furients, avalotadors. Trobam bocins de carretera feta, a n-els punts menys difícils y inaccessibles. Mos diu el guia que n'hi ha que fa una quinzena d'anys que son fets y que's passen anys sense ferhi res. Si's descuyden una mica, aquests bocins se desfarán y hu haurán de fer tot nou. Es una [307] vergonya lo que passa amb aquexa carretera; ella pinta ferestament les ignomínies de la nostra administració pública. Es un escándol que la conca o ribera pallaresa, tan llargaruda com magnífica y esplèndida, haja de seguir anys y més anys sense carretera. Es un escándol que hi hajan gastades tantes de mílies y que no hi puguen passar carruatges.

A la fi s'acaba aquell freu; el panorama s'axampla una micoya, passam per un pont de fusta el riu y hem de pagar *el pontatge* per les bísties que mos duen, y entram, entre les vuyt y les nou, a Llavorsí, una vileta asseguda a un coster, dins un panorama grandìs, encantador. Hauria d'esser aquexa vila una delícia, y es... una misèria de carrers torts y mals plans, cases malfetes, esguerrades, brutes, negres, com les de casi tots els pobles de l'alta muntanya.

Anam a l'hostal, demanam dues cambres, les mos donen, mos rentam, y vé de nou a l'hostaler que demanem aygua per rentarnos a n-aquexes hores. ¿Quina la feym per aprofitar el temps, axò es, per trobar qui'ns parli y poguem estudiar el llenguatge d'assí? Demanam la Rectoria; l'arribam a trobar; però el Rector no hi és. ¡Bona l'hem feta! Mos diuen que hi ha un capellá jove, y mos mostren ca-seua un esbart de minyons y minyones, que venen amb nosaltres fent aquexa obra de caridat. Arribam ca-aquell capellá. Es sortit a passetjar; però hi ha sa mare, una doneta vella que treu el gra a una garba, envia a cercar el seu fill, que's presenta al punt. Li explicam la cosa, se'n fa càrrech, y componem tots tres de tornar a l'hostal y qu'allá metex aplegarem la gent necessària per la cosa.

Efectivament, a l'hostal hi ha'l fill de la casa, d'una vintena d'anys, el *Marcelino*, si mal no m'err, y una noya d'una quinzena, de tan bon manament, tan desxondits y entenents, que pronte han pres el demble a la cosa, y amb una seguredat major mos donen la fonètica y la conjugació de Llavorsí. Son, amb poques variants, com les de Sort. Aquesta vila es importantíssima filològicament porque aquí es la confluència del Noguera Cardós amb el Noguera Pallaresa, y per lo metex tota la ribera del Cardós y també la de la *Vall-ferrera* desemboquen a Llavorsí, y hi desemboquen, com es natural, les variants de llenguatge d'aquexes altíssimes riberes.

Dinam de molt bon gust, y a les dues mos enfilam demunt les bísties, y de d'allá cap a Esterri d'Àneu! sempre riu riu, cap a ponent, bordetjant els costers, pujant y devallant per uns precipicis

esglayadors: a redols, esplèndits y lucsurians de vegetació; a redols, erms, pelats, ferests. Passam per bax d'Estaron, vileta penjada dalt les cuculles de la banda nort; el paysatge s'axampla, [308] venen tongades planes; trobam trossos de carretera, plena de pols, axò sí, que s'alsa amb les potades de les bísties. Com la meua no vol anar devant, la del Dr. Schädel que hi va, me dona pols de mala manera. Arrib a maleir el bon camí. Passam per dins el poblet d'Escaló, aont hi ha festa. La gent, endiumenjada, mos mira passar. Anam cara a sol; son devers les tres del capvespre, no está jens ennuvolat y som dia 21 d'agost, y, a pesar d'axò el sol no mos molesta casi jens. A Mallorca pica més qualche dia de janer o febrer. De d'allà cara a sol per la carretera polsosa, la comalada al punt s'estreny fort; passam el freu de *la Torrassa*, y, per un pont atrevidíssim, l'entreforch del Noguera y son affluent *Escrita*, y per devora la *massa de Rol·lan*, una barrota de ferro d'uns vuyt pams de llarch, tirada a la vorera del camí. Ja mos trobam dins la delitosa y esplèndida vall d'Àneu, rodada de muntanyes sobergues. Tot es una verdor riolera d'herbatges y arbres y corriols d'aygua per tot arreu. Al punt colombram la vila d'Esterri amb el seu campanar agullonat, asseguda pomposament a la vora del riu, endiumenjada d'arbredes y prats, a 1.000 metres d'altura. Hi arribam posta de sol, entrant p'el carrer major, amplíssim, de bona petja, cases ben fetes y alegrívoles. De la Seu ensá, cap n'haviem trobat de carrer com aquex.

Aquí hi tenim amichs, els germans de l'apotecari En Morelló, del *portal de l'Àngel* de Barcelona: D. Vicenç y D. Anton. Aquest té una fonda, y mos hi presentam. Mos reben molt bé. Mos rentam y raspallam una mica, perque n'haviem aplegada a voler de pols; y, una mica enllestits, cap a veure D. Vicenç, l'altre Morelló, y l'apotecari D. Anselm Castellarnau, entusiasta també, y llavò'l Sr. Rector, que'ns resulta igualment molt simpátich. Tots s'ofereixen a ajudarnos demá dematí a fer l'estudi del llenguatge d'assí, que té la seua importància per esser Esterri la capital de la vall d'Àneu, que's

compòn d'una partida de pobles, presentant certes particularitats subdialectals dins el dialecte pallarés.

A pesar de que no mos ne temíem el sol d'aquest cap vespres, resulta que mos ha bofegada una micoya la cara, però amb un poch de vinagre que mos hi posam, ja no se'n resa pus.

Sopam y mos n'anam a jeure que, prou hem de mester, y... fins demá dematí, si Deu ho vol y María. [309]

Agost. Dia 22

Estudis a Esterri. —Cap a Isavarre. —D. Modest de Bisa y sa família. —Dialecte d'Isavarre y Isil. —Els Segadors

M'axeche primer que'l sol, y, feta la preparació cap a dir missa. El Rector m'obsequia molt; me'n mena a la Rectoria y me fa berenar amb ell. Me'n vatxe a la fonda, y trobe el Dr. Schädel desxondit y berenant. Comparex D. Vicenç Morelló y D. Anton mos mena sis o set noys y noyes, que fan un cap ben viu y uns ulls que baden com uns salers. Les mos triam amb el Dr. Schädel, fent dues rol·lades, y ja som partits a demanar, ell de fonètica y jo de conjugació. Tot d'una no comprenen aquells noys aont va a parar tot axò. Los ho explico una mica y aviat hi son, y a-les-hores ja mos n'anam com un cavall a n-el có; y venguen verbs y altres verbs. Aquí trobam el metex fenomen que per tot: la gent instruida se ressent de l'influència de Barcelona, y la gent menuda conserva millor les particularitats idiomàtiques d'assí. Aquella gent hi té mal d'entrar, en l'importància científica del parlar del poble il·l·literat, dels noys. Ho troben gros, que'l parlar d'aquests haja de decidir les questions de la nostra fonètica. No'n saben sortir de llur tòpich: *les corrupcions y adulteracions del poble*.

A forsa de fer l'aviona y de trompitxar, amb l'ajuda dels germans Morellons, aquells noys y els Srs. Rector y Castellarnau que també'ns

ayden un parey d'estones, dexam llesta, devers mitx-dia, la fonètica y la conjugació. Resulta que no hi ha grans diferències de llenguatge entre Sort i Esterri. N'hi haurà més amb els altres pobles de la vall d'Àneu; es segur qu'a n-aquests s'hi conserva millor el dialecte de la vall que no a Esterri, per la major comunicació que té aquesta vila amb els altres centres de població externs.

Dinam de bon gust, y feym les maletes per tocar el corn, de bell nou cap a ponent, cap a Isavarre. El traginer que'ns acompanyá fins assí se'n torná a Sort, anit passada. Per no haver de mudar tant, contractam amb D. Anton Morelló bísties y un guia per tots els dies que n'hájem mester, fins a la Pobla de Segur. Mos dona un bestiar molt bo y el Miquel per menarlo y guiarnos. El Miquel es un *mosso* de D. Anton, fadrí, d'una trentena d'anys, no gayre alt, gruxadet, ros, axerit, trempat.

Ens despedim d'aquells bons amichs d'Esterri, pegam bot demunt les bísties, y ja som partits per un caminoy de pujades y devallades ferestes, esglayadores, p'els costers del Noguera, sempre cap a ponent, y de d'allá. ¡Quins panorames més esplèndits y grandiosos, y qualqu'estona ferests y salvatges! [310]

Anam cara a sol; son devers les dues del capvespres, pero no sentim jens de molèstia. Vaja quin sol més... *comportívol*, més... *bon al·lot!*

Com mos ne temem, som a Isavarre, una mica de vila, asseguda a un coster molt empinat y mal d'emprendre, de cases mal garbades, petites, brutes, d'una mala petja del dimoni. Mos presentam a ca-D. Modest de Bisa. Mos hi recomanaren els Morellons; el coneguérem eir a Esterri y ens digué qu'esperava que faríem propi de ca-seua. Es la primera casa de la vila, una d'aquexes cases caporals de la muntanya catalana, soques seculars de la nostra nacionalitat.

El Miquel prou que hu sab ca'l senyor de Bisa. Entram per la portassa, dins un pati a ont desemboquen l'escala principal y diferents estables y altres dependències. Mentres devallam de les

bísties, ja's presenta D. Modest, el senyor de la casa, la senyora, tota agradosa y amable, una filla, la Marieta de Bisa, d'una tretzena d'anys, y dos fills, el Modest, d'una quinzena, y el Llorenç que'n té onze. Tots fan un cap ben viu, careta rodona y garrida, amb unes colors ben sanes. Tots duen la bondat pintada demunt. Encara tenen l'àvia, una senyora de prop de norant'anys, natural de Camprodon, petitona, esquerdada, exherida, pero més sorda qu'una massa. Aquí trobam D. Joan Barado, d'Isil, mestre d'escola, col·laborador vell del Diccionari, que només mos conexíem per cartes.

Pujam per l'escala principal; es ampla y de graons un poch menjats. Mos menen a la sala bona, espayosa, sotilada de fusta, parets blanques amb teles a l'oli penjades, y mobles antichs. Tot respira ayre senyorial d'altre temps.

La senyora de la casa, educada a un col·legi de Tolosa, amabilíssima, parla francès molt bé. Tant ella com D. Modest com llurs fills se mouen dins una pau y una calma paradisiaca.

Els explicam el nostre, objecte d'estudiar la fonètica y la conjugació de la regió d'Isavarre, pertanyent a la vall d'Àneu, y aviat comprenem que ja no poríem trobar un camp d'estudi més avengut qu'aquella gent. Els explicam la manera especial d'aglapir la pronunciació y la conjugació, y aviat s'en fan cárrech; y tant el Modest, com la Marieta de Bisa, com el Llorenç de Bisa, ens responen amb un aplom y una seguredat qu'encanten. ¡Que hi brolla de pura y de dolça la llengua catalana d'aquelles boques infantils! A la llegua se veu qu' Isavarre conserva millor que no Esterri el dialecte de la vall d'Àneu, com a punt més arreconat qu'es y menys topadís. Com tenim assí l'amich Barado, amb ell feym l'estudi del dialecte d'Isil, qu'es, poch sá poch llá, com el d'Isavarre. [311]

Hi trobam particularitats fonètiques y morfològiques molt curioses. Hi trobam la e átona tan *tancada* (e) qu' arriba a *i* (*llibri*, *pari*, *mari*). La *a* átona final sona en les formes verbals y en molts de *noms* casi com o tancada (o) o castellana (*mirabo* = *miraba*; *mirario*

= *mireria*; Ke iò miréso = mirás; *tenibo* = *teniba* = *tenia*). Hi ha subjuntius tan curiosos com aquests: *Ke iò pergo* = *pèrdiga*; *Ke iò rebgo* = *rèpiga*; *l'òllo* (*olla*); *ke bułgo* = *búlliga*; *no vol que iò eskubgo* = *escúpiga*; *no vol ke pudgo* = *púdiga*). Aquests subjuntius tan curiosos, les mos diuen la Marieta de Bisa y el Llorenç de Bisa, contra'l parer de llur pare D. Modest, perquè ell no'ls usa; pero acaba per confessar que'ls infants y la gent sense lletres els usen. Es clar que la gent instruida no'ls usará gayre, en temerse'n, porque més o menys directament reb la norma del dialecte barceloní, que no'ls-e conex.

Fins que tenim claror del dia treballam com uns desesperats. Aquella santa gent aguanten a n-aquex banch de la paciència, atentíssims com son; y venguen paraules d'un vent y formes verbals de l'altre, y hala escriu qui escriu.

Se fa hora d'anar a menar els bous y les cabres; el Modest va a cercar aquells y el Llorencet aquestes. Se veu qu'es una casa ben ordenada, una casa noble de la pagesia, aont cadascú fa feyna a n-el seu redol. Un detall curiós: com som a la conjugació del verb *monyir*, qu'assí 'n diuen *mullir* y a altres bandes *mulcir*, demán jo a la Marieta de Bisa si sab qu'es axò. Ella's posa a riure, y son pare'm diu qu'ella *mull* cada dia vaques, per la llet que prenen ells a la taula.

Per acabar de desnossar la pronunciació y la conjugació, mos duen un llum, y a la fi feym el *val-Deu*. Aquesta santa gent no demostren gens de cansament, y no es que no hi haja motiu. Ho veym clar, que cansariem un ase, quant y més les persones.

Se fa hora de passar el Rosari, y el resam en família; posam peus devall taula, y venga un bon sopar. La senyora mos fa tastar la mantega qu'ella enllestex. El Dr. Schädel, que, com a alemany, hi diu de prim, declara qu'es cosa superior.

Una nova sorpresa: aquests senyors son afectats ferm de cantar, y ja son partits canta qui canta tots plegats, y just cansons catalanes,

com se suposa. Surt devant totes la dels *Segadors*, que retrona solemne, imponent, corprenedora, a n-aquelles altures d'Isavarre, dins aquell silenci sepulcral de la nit, quan tota la vila dorm.

Com mos ne temem son a prop de les onze, y acordam, *nemine discrepante*, anarnosne a jeure. [312]

Agost. Dia 23

L'esglèsia d'Isavarre y les altres del Pallars y llur construcció.

—Cap a Alòs— El Sr. Arnalot y sa casa. —Estudi del dialecte d'Alòs y Borén. —Noys fugissers

M'axeche abans del sol, y D. Modest també, y devallam a la capelleta que hi ha a la casa, amb portal a defora. Es petita, modestíssima. Entra també la senyora y sos fills, y deym missa. Després berenam y mos comparex el Sr. Rector d'assí, pujam amb ell a l'esglesieta parroquial, románica, primitiva, venerable, menuda, pobre. Hi pugen per una costa feresta de drete, vestida esplèndidament d'arbres d'ombra. L'esglesieta domina la vila y tot el panorama, qu'es magnífich, grandíós. Devallam després a la Rectoria, cosa poca de tot.

Les esglèsies d'aquexes viletes de l'alta muntanya, les qu'hem vistes, son molt menudes y despullades de tota ornamentació, però molt ben construïdes, de pedreny fort y carreus regulars, amb portalades de mitx punt, reduïdes sí, però correctíssimes, gentils, solemnes, y algunes esplèndides. Constrasten notablement amb les altres edificacions, tan raquíiques, lletges, *infamioses*. Bé simbolisen aquexes esglesietes la solidesa y perennitat de l'Església Catòlica, obra Deu, triumfant de la caducitat de les coses humanes. Una de les coses més... impròpies d'aquexes esglèsies es el trispol, el paviment que sol esser de lloses irregulars y maliguals de grandària y de gruxa, posades molta volta sense cap classe de ciment ni mescla (cals y

grava) que les fisci ni subjecti. En descárrech d'axò hi ha que dir que les particulars, en no esser de qualque senyor gros, els paviments solen esser molt pitjors. Moltes d'elles semblen còves o bovals de bestiar.

Se fa hora de partir. Donam milions de gràcies a n-els senyors de Bisa, de lo bé que'ns han tractats; el Miquel ja té les bísties ensellades; hi pujam, y ide dellá cap a Alòs! sempre vora vora'l Noguera, per dins comallars, fondals y barranchs, bordetjant costers. Passam per devora la mica de vila de Borén, sense aturarmoshi, més envant trobam ran del camí una venerable y gentil esglèsia románica, desgraciadament abandonada; era un vell monestir. Després dexam a má esquerra'l poblet d'Isil, miserable com tots els d'aquexes muntanyes, y a la fi arribam a Alòs, el derrer poble de llengua catalana que's troba anant cap a nort y cap a ponent. Ja som a 1.260 metres d'altura.

Aquí hi tenim un amich, D. Pere Arnalot, que té dos germans jesuïtes, persona riquíssima; se considera el més rich de [313] l'alta muntanya, s'entén dels qui hi viuen. Totes les referències que'n tenim, son escl·lents; elles mos mouen a presentarnos a ca-seua sense conixerlo personalment, però haventlo avisat fa setmanes, y avuy ben dematí hi es vengut el Sr. Barado d'Isil a notificar la nostra arribada. Mos hi presentam, y mos reb amabilíssimament. Es un senyor d'una cincuantena d'anys, de bones talles, robust, cara rodona, molt espressiva, amb uns ulls que li ballen de vius. La seua senyora, agradabilíssima, se veu qu'es una santa dona; tenen vuyt o nou fills, tots sans com un gra d'all, revenguts, desxondits; no fan cara de jens de sòn; casi tots han estudiat a n-el col·legi dels jesuïtes de Sarrià.

Basta veure la casa per coletgir que son amo es persona polent y que manetja'ls diners a palades. Alòs d'Àneu es una mica de vila, per l'estil de les altres més poca cosa qu'hem descrites de l'alta muntanya; les cases son menudes, malgarbades, brutes; son d'aquell

pedreny fullós, flux, esmicolat, impossible per tota edificació formal, per cantonades, per rebranques, per archs, per llindes, y que sembla esser general a tot el Pallars. D'Avellanet ensá no hem trobad'altra cosa, fora a Sort y Esterri, aont abunden les pedres rodonenques, propies dels terrenys d'aluvió. Per tal motiu, per assí no hi ha portals arcats ni finestres arcades, sino amb llindes de tions més o menys llambroxats, y els sòtils y mitjanades (embans) solen esser de posts mal confegides, y els trispols son de lloses d'aquell pedreny fullós y negrench, que també l'empren per les teulades. De cases amb pisos, de trispols enrajolats y de parets llises, blanques o emparedades o pintades, no se'n resa per assí dalt, casi no'n tenen idea. Donchs bé, la casa del Sr. Arnalot es una excepció: es gran, de dos pisos, de parets mestres ben robustes, referida per defora, axaubada per dedins, de cambres espayoses, de trispols enrajolats o de fusta molt ben closa, pintades o empaperades les parets y cel-rasos, amoblat tot magníficament. Sembla una casa que l'han duyta de Manresa, Sabadell o Barcelona.

Esplicam a n-el Sr. Arnalot y a sos fills, el nostre objecte filològich y els-e deym que'ns calen vuyt o nou minyons o minyones naturals d'assí, per sentir-los enraonar y ferhi'ls nostres estudis. Ells diuen qu'ara tot d'una será un poch mal de fer, porque tothom es a fer feyna p'els costers; qu'haurá d'esser en haver dinat. Hi ha a la casa, de pedagog, durant les vacances, un seminarista de Borén, molt simpátich; amb ell estudiam la fonètica y la conjugació del seu poble. Conversa que conversa, se fa mitx dia, y dinam magníficament.

Tot d'una d'haver dinat, dos fills del Sr. Arnalot s'espitxen a cercar minyons per tot arreu, abans que no se'n tornin a la feyna. [314] Els-e costa molt trobarne que vullen venir, porque patexen una mica de seuvatges, les fan por els forasters. N'apleguen un escabotell de set o vuyt, però abans d'aportellarlos a entrar a la casa, n'hi ha que hu donen a les comes com a llonzins, y no'n veuen pus la pols.

Entren els altres un poch esglayats com mos veuen. Per ferlos boca, les donen aquests senyors confits y dolces. Amb axò se posen a coses de raó, y comensam a ferlos preguntes de fonètica y de conjugació. Tot d'una no hu comprenen, però a poch poch hi entren, y alguns responen molt bé, y amb ells feym bona feyna. N'hi ha d'altres que no'ls-e porem treure cap parauleta; no fan més que mirar y mirar amb uns ulls com a salers. Veent que no mos servexen, els-e llicenciam, y fugen com la bala. Mos ne queden massa pochs, y el Pep, un dels fills del Sr. Arnalot, torna esser partit a cercar gent menuda per les cases, però li fugen y ell els encalsa. A la fi n'aplega quatre o cinch, y aviat els hem anostrats, y seguim escriu qui escriu. A lo millor un d'aquells bigarnius diu, sense cap rialla y ben fort: — ¡Tinch gana! —Bé, home, diu el Sr. Arnalot, bé has parlat. Y duen una bona llesca de pa y una gran tallada, y aquell ja li ha dat clau, y al punt s'ho ha enflocat tot. Llavó está ja per dir paraules, totes les que li demanin. Axí m'agraden els homes! Ni'l Dr. Schädel ni jo perdem cala, y no'ls-e dexam sossegar a n-aquests noys amb preguntes d'un vent y d'altre vent. Mos hi pegam fins que hi veym. A la fi acabam; aquells noys troben un bon berenar preparat, y hi peguen fort, y se'n van botant d'alegria y movent avalot.

Resulta que ni aquí, ni a Isil, ni a Borén ni a Isavarre, y manco a Esterri d'Àneu, no hi ha contactes ni invasions del gascó ni llengadociá que's parlen a l'altra banda d'aquexes muntanyes, dins França. Aquexes crestes altíssimes son una frontera perentòria entre el catalá y aquelles altres branques de la llengua d'Oc; la separació es casi bé absoluta, a pesar de que axí metex comuniquen els poblets d'una y altra banda.

A entrada de fosca comensen a comparèxer traginers de la banda d'Esterri y Sort, amb muls carregats de farina y altres merques, y la casa sembla una fira. Hi ha més de vint *mossos*, uns traginers, altres de feyna del camp, altres guardians de bestiar. El Sr. Arnalot atén a tot, y la senyora amb ses criades preparen la cosa per

sopar. Mos aplegam tots, senyors y servici, per resar el Rosari, y, resat, sopam, y a jeure tothom, que prou ho hem mester. A n-el Dr. Schädel y a mi mos destinen unes cambres del pis principal magníficament enllestides. Des qu'anam d'escursió no érem estats tant ben allotjats. [315]

Agost. Dia 24

Cap a la Vall d'Aran. —Comunes del Pallars—El bosch de Bonabé. —Els *glebats*. — Mongarri. —Un que's creya que l'*aranès* no's poria escriure. —Fonts del Noguera y Garona. Panorama de la Vall d'Aran. —Població y administració de la Vall. —El *separatista* més gros d'Espanya. —Lo que costa anar a la Vall d'Aran

M'axeche a les quatre. Trob llevat el Sr. Arnalot y els seus fills, que'm tenen preparada la cosa per dir missa a la capella de la casa. La dich, don gràcies, cridam el Sr. Schädel, berenam, y el Miquel vé a dirnos que'ns espera amb el bestiar a punt per partir.

Se presenta'l Sr. Rector; s'ofereix en tot y per tot y nosaltres a ell; donam milions de gràcies a n-el Sr. Arnalot, a la seua senyora, a sos fills, per lo magníficament, per lo esplèndidament que'ns han tractats; prenim comiat de tots, y, enfilantnos a les bísties, ja som partits cap a la Vall d'Aran, per anar a dormir a Viella; tota una diada de cavalcar.

Seguim vora vora'l Noguera p'els costers dels barranchs y fondals per ont el riu corre, y de d'allà. A bocins, tot son arbres de riu, d'una gran pompa y esponera, y pellerengades de prat; llavò clapes pelades com el call de la má y ermes completament, y llavò grans extensions de bosch, casi tot pinar.

Lo notable es que dins casi tot el Pallars, les muntanyes, axò es, les altures, son comunes, es a dir, dels pobles, que hi pasturen el

bestiar y lloguen els pasturatges y des-i-ara venen els boschs. A Alòs, mos diu el Miquel, en veneren un tros ben gran, fa uns quants anys, y tocaren de tres a quatre mil pessetes a cada casa. Y ¿que havia de succeir? Qu'aquells diners foren un niu de desbarats, desordes y misèria. Alguns, ben pochs, guardaren aquelles mílies; la major part les tudaren y fongueren de la manera més bajana y toxarruda, y aviat no tengueren una creu.

Camina caminarás, el Sr. Schädel fa córrer la bístia p'el bon camí, y devalla en esser dolent. Jo no devall casi may; rés el breviari, repás la gramática alemanya, llavò convers amb el doctor y el Miquel, y sempre de d'allá cap a noroest, y per amunt y per amunt.

¡Quina cosa més notable! El cel está ben estirat, no veuen un núvol, son devers les deu, el sol mos cau demunt ben de ple, y no mos molesta jens, y isom a 24 d'agost!

Com més va, mes pinar trobam; el punt som a la colònia *Itàlia*, un aplech de cases de fusta, molt gentils, aont hi ha una gran fàbrica de serrar les fustes que tallen d'aquest bosch grandíós de [316] Bonabé, propiedat del Duch de Medinaceli, que l'ha venut a una companyia estrangera, que fa taulons de les soques y los se'n du cap a França, a l'ayre, amb un cable sostengut meravellosament per unes torres atrevidíssimes de barres de ferro, posades en els punts culminants, y, per medi de l'electricitat icap a França! Com casi tots els *obriers* son italians, la colònia ha nom *Itàlia*.

Dins aquestes encontrades altre temps hi havia llops y ossos a balquena. Ara se son apoquits tant y tant, que no'n veuen casi cap may. Els llops son molt perillosos de nit; els ossos oferexen la ventatge que no s'afuen ni envesten la gent si no'ls-e diuen res. Ara si'ls envesten, son ferests y ben mals de capturar.

Y seguim sempre de d'allá y per amunt cap a ponent, bordetjant costers y altres costers, aficantmos a les totes dins aquell bosc de Bonabé, d'abets, de pi pirenench, de rama espessa y d'un vert molt fosch. No es una *cabellera reyal* a l'ayre, com la del *Pi de Formentor*

que canta Mn. Costa i Llobera; son milenars de milenars de cabelleres reys, amollades, escabellades, arrevelinades, endiumenjant sobiranament, estupendament aquests fondals, barranchs, ressingles, turons y cuculles; son milenars y milenars de soques, moltes més gruxudes que'l cos d'un home, dretes com un fus, altíssimes, algunes de vint y fins de trenta metres, reblides de branques de dalt a baix, espesses com els cabells del cap; a molts de redols, tan acostades les soques, que no hi ha gayre més d'un metre d'una a l'altra; y les branques s'entrecualquen formant un entrunyellat, un envitricollat esglayador. A molts d'endrets fa verament fosca, y axò que som devers les deu. El camí atravessa una pendent tant dreta y aspra, que, si no fos per tantes de soques que amb les rels aturen la terra y fan regruxos, per ont corre el camí de ferradura que seguim, no hi hauria manera de travessarhi. De vora aquexes soques gruxades se fan una espècie de fraules o maduxes; en trobam ensá y enllá, y el Dr. Schädel cull totes les que veu y en pega un panxó; jo també me'n enfloch un ratx. Tot el tros més espès del pinar anam a peu, per por de les branques que passen de banda a banda del camí y mos porien fer un mal terç.

A la fi sortim d'aquella grandiosa, d'aquella estupenda espessura, y de d'allá, sempre cap a noroest, y sempre per amunt y per amunt, sense dexar may el Noguera, que a cada instant s'entreforca amb sos afluents, que's precipiten d'aquests turons, escabellant els seus dolls argentins, omplint d'armonies avalotadores fondals y barranchs...

Un d'aquests afluents es el Marimanya (*mare-magnum*) que devalla dels estanys del metex nom. L'atravessam, y ja som fora [317] del Pallars y dins el terme del Salardú de la Vall d'Aran. Emprenem la pujada del Dossal per dins un altre pinar d'abets ben espès, y per amunt s'es dit. S'acaba aquex pinar y entram dins els *glebats* de Mongarri, axò es, un terreny llís, planer, sens arbres, tapissat d'un fenás curt y espès com els cabells del cap. Sembla

qu'un camina per demunt una catifa; pero, si no estau alerta, llenegau, vos esmunyiu, y, com vos ne temeu, redolau p'en terra. En fer els glebats rosts y pendants dretes, es massa perillós caminarhi. De glebats axí, n'hi ha a l'uf a n-el Pallars, a la Vall d'Aran y regions veynades.

Camina caminarás, sempre amb la bona companyia del Noguera, enfilam una vall estreta y mos trobam devant les cases de Mongarri, una mica de vila, devers una dotzena de cases, modestíssimes, que's cremaren fa uns quants anys y les renovaren. Set o vuyt minuts més enllá, hi ha l'esglèsia y l'hostal, de molt bona construcció, sobre tot l'esglèsia. Axò ja varia d'aspecte, ja demostra més forsa y més cabals; ja som a un'altra regió, la Vall d'Aran. Ja som sortits del territori de llengua catalana; assí ja parlen aranès, un dialecte gascó. Som a 1.645 metres d'altura, com qui no diu res.

Devallam a l'hostal, qu'es gran y fa bona cara; comanam el dinar, y cap a veure'l Sr. Rector, veyam si estudiam una mica l'aranès, que, si no'ns interessa directament p'el fi de l'actual excursió filològica, prou que'ns interessa en absolut. Justament el Sr. Rector no es assí. Mos ho diuen son pare y una germana, y prou greu que'ls-e sab que no hi siga. Ells son aranesos, però mos parlen en *pallarès* que diuen ells; es a dir, en catalá. Tots els aranesos el parlen, y els qui saben lletra, parlen ademés el francès y el castellá. A n-el pare del Rector li explicam la nostra cosa, y aquell sant home s'oferex en tot y per tot. Mos proposa d'anar a les cases de Mongarri, si desitjam sentir parlar aranesos *iliterats*; y ja som partits cap allá. Al punt hi som. Mos aturam devant una caseta, que hi ha una dona asseguda a n-el portal amb un minyonet de mamella demunt la falda y tres o quatre qu'es bolquen dins la pols y bovetjen y boten com a cabrits. L'escometem, y *tach!* arribá'l seu home, molt trempat. Conexen y respecten el pare del Sr. Rector, que'ls-e diu de que se tracta. Tant *ell* com *ella*, mos parlen en *pallarès*, però nosaltres els-e feym parlar en aranès. Com l'home ens veu lapis en má y llibreta uberta, ens

demana que volem fer? Com sent qu'es per escriure les paraules araneses que mos dirán, se'n riu, perque diu ell que l'aranès es tan embuyat que no's pot escriure. Com veu qu'escrivim les paraules que mos diu, no se'n pot avenir, y [318] mos pren la llibreta per veure amb-e quines lletres escrivim. No hu acaba de creure, qu'allò sien paraules araneses escrites. Mos hi pegam una mitj'horeta, y, com creym tenir alguns punts de vista capitals, mos despedim d'aquella bona gent, fentlos grans mercès de la seua dolsa amabilitat, y giram en cóva cap a l'hostal a dinar, agraint també amb tota l'ánima a n-aquell bon pare del senyor Rector el bon servey que'ns ha prestat.

Dinam molt bé, gràcies a Déu; el Miquel ens ensella de bell nou les bísties, hi pujam, y ihala de d'allá cap a ponent y per amunt! sempre vora vora'l Noguera; passam sos afluents, Furcall y Meligàs, y entram dins el grandió *pla de Beret*, una collada sens arbres, tot glebats, d'uns pasturatges ufanosíssims, els millors de totes aquexes encontrades. Les trobam tots plens d'ovelles. No n'havia vistes tantes may. La collada té més d'un kilometre d'ample y sis o set de llarch, y tot es ple de bestiar de llana. Si dich que hi deu haver cinquanta mil ovelles, creysme que no fas llarch. Se'n hi apleguen de totes les regions veynades d'Espanya y França, per aprofitar aqueys mesos qu'axò no es tapat de neu.

Camina caminarás, trobam unes pedrasses dretes, com si fossen *menhirs*. Lo que son, fites que d'ivern, com tot axò es tapat de neu, guayten y senyalen a n-els vianants el camí per ont es.

Seguint endevant, sempre vora vora'l Noguera, a la fi arribam a la font inicial d'aquest riu heròych: una mica de clot que fa'l glebat, una mica de bassiot amb les voreres que saúnyen. Som a n-el punt culminant de la collada o del *port*, que diuen assí, el freu o pas per aquexes muntanyes sublimes. Som a 1.860 metres d'altura, y axò es el *port* més bax que hi ha per anar a la Vall d'Aran.

Seguim endevant, y sis o set minuts més enllá trobam *el Güell* o font del Garona, una cosa encara més modesta que la font del

Noguera: fa un poch d'enclotada, y del saunyar de les glebes se congria una mica de bassiot, y segueix per avall cap a ponent una mica de cal-rech, el ratx d'aygua va crexent a poch poch, fins que més avall s'entreforca amb el Garona de Ruda, resultant ja tot un riu.

Seguint el ratjolí inicial del Garona per avall per avall, se presenta un panorama grandíós, estupent, incomparable. Mos trobam davant la Vall d'Aran, oberta de llevant a ponent, grandiosament ondulada, entre turons altíssims qu' entrecuxen llurs ressingles y repeus, enfilant llurs cuculles de cada banda fins dins els núvols, y allà a l'enfront, a sudoest, sublimant sobiranament l'horitzó s'alsen solemnes, incontrastables, les muntanyes *Maleides*, coronades y enjoiades de cándides congestes de neu perpètua... [319]

Devalla qui devalla per lo *solá* (vertent aont pega'l sol) de Salardú, per un caminoy de ferradura, dexam a má dreta, encastellat demunt un ressingle, a 1.430 metres d'altura, el poblet de Bajergue, el més alt de la Vall, tapat de neu(,) bona part de l'any; més avall passam per entre Unya y Salardú, y més enllá per bax de Gessa. Aquests poblets ja presenten més bon aspecte; se veu a la llegua que per assí hi ha més benestar que devers el Pallars. Mos trobam dins un panorama encantador; corre aygua per tot; son pochs els costers y ressingles erms; casi tots van endiumenjats de boscúries, y p'els baxos tot son arbredes de riu y grans herbatges, d'un vert clar de mil tons que contrasten amb els matissos obscurs de les boscúries sublimes, y en mitx de tanta verdor, opulència y esplendidesa, s'enfilen per amunt, agullonats, els campanars de la partida de viletas escampades ensá y enllá, amb esglésies la major part romániques, riques moltes d'elles en gentils portalades, imatges primitives, creus parroquials y custòdies y ornaments preciosíssims.

Anam sempre devalla qui devalla, vora vora'l Garona, que s'engrandex continuament amb els cabals que li envien les fonts d'una y altra banda. Arribam a Arties, aont s'entreforquen el Garona y el Valarties, a 1.140 metres. Es una vila delitosa y senyorívola. Mos

diuen que hi ha una casa de bany; mos hi aturam, en prenim un, el Dr. Schädel se clava un bon tassó de llet, y seguim de d'allà per una carretera prou bona, si no fos que hi ha massa pols. Passam per bax d'Anserall y després per dins Escunyau, aont hi ha una església románica preciosa, amb una portalada venerable. La contemplam embadalits un'estona, de demunt la bístia, y seguim de d'allà. Frissam massa d'esser a Viella. Cavalcam de devers les cinch del matí, y passen les sis del capvespre. Al punt atravessam Betrén, un'altre vileta joliva, y a la fi arribam a Viella, devers les sèt. Es la capital de la Vall y la més important de totes les poblacions araneses; es delitosa, senyorívola y ben de veure. En Miquel mos mena a la fonda millor, aont está el Jutge de primera Instància, qu'es catalá y molt simpátich. Sopam amb ell y el Sr. Bal·le d'assí, y llavò amb En Juli Soler i Santaló, un entusiasta de totes les coses catalanes y especialment de la Vall d'Aran, de la qual ha escrita y publicada una preciosa *Guia*, d'ont treym moltes de clarícies per la present relació, ja que, amb tan depressa qu'anam, no tenim temps de basquetjarlesmos totes de primera má. Qui'n vulla sebre fites netes de la Vall d'Aran, que compri aquexa *Guia*, que no se'n penedirá.

La Vall segueix endevant cap a noroest, fent pintoresques ondulacions, y va torcentse cap a nort per Vilac, Aubert, Begos [320], Arro, Bosost, Les, Canejan, y a Pont del Rei desemboca dins França, y el Garona segueix de d'allà.

Dins lo que's diu Vall d'Aran hi ha set viles, vintitres llogarets, tretze redols de cases y dos santuaris habitats. A n-el Cens de 1860 figuren 11.272 habitants; al de 1900 no més en figuren 6.389. Diuen que's deu a l'emigració que hi ha cap a França. Es estrany aquex mancab de població, perque l'aspecte del país no es de pobresa, sinó de riquesa. Assí tot va més car que a les regions espanyoles veynades; els jornals están més alts.

Assí la gran desgràcia es la falta de comunicació amb Espanya. La comunicació natural es amb França, perque la vall hi desemboca.

La comunicació amb Espanya es pel *Pla de Beret*, de 1.860 metres d'altura; p'el *Port de la Bonaigua* o de *Pallars*, de 2.050 metres, cap a Esterri d'Àneu; p'el *port de Viella* de 2.435 metres, cap a Senet, Vilaller, el Pont de Suert y Tremp; y p'el *port de la Picada*, de 2.490 metres, cap a Benasc (província d'Osca). Hi ha ademés el *port de Colomés*, de 2.500 metres, cap a Caldes de Boí, y el *port de la Ratera*, de 2.540, cap a Espot del Pallars. Aquests ports casi tot l'ivern son tapats de neu, y les bísties no'n poden passar, y perillósissim qu'es per la gent passarhi. S'es mester conèxer paum a paum el camí, tenir uns bons braons y gran coratge y sebre bé de lo que s'han de guardar. Per poch qu'un se descuydi, com se'n tem, queda tapat de neu o gelat, y el gelarse o morir(,)es una cosa instantània, questió de minuts. Sols qu'un s'aturi una mica en els punts perillosos, ja té, hi queda. No hi ha cap any que no hi haja morts axí. Si hi havia una carretera, gran part d'aquest mal quedaria curat, perque dins un carruatge, ben tancat, y passant depressa, no hi hauria el perill de gelarse; y no seria cap cosa impossible mantenir el pas franch de neu demunt la carretera, y no's donaria la vergonya de qu'aquella Vall haja d'estar tots els iverns incomunicada amb Espanya, y hi haja d'haver tantes de morts de persones, y hagi de dur la correspondència el *Correu d'espardenya*, quatre homes que passen heròycament el *port de la Bonaigua*, y que casi tots els qui fan tal ofici, acaben un dia o altre per dexarhi'ls ossos y anar-se'n a veure Sant Pere.

¿Com no hi ha feta una carretera l'Estat espanyol, per cap d'aquests *ports*? N'hi ha una de comensada p'el *de la Bonaigua*, de Sort de Viella. Comensada, però Deu sab quant s'acabarà. Ja vérem com se troba la de Rialb fins a Escaló. Diuen que fa més de vint anys, que s'hi peguen.

Vetassí verament un cas de *separatisme* de l'Estat espanyol. Diuen si'ls catalanistes som *separatistes*. El catalanisme *unex* [321] *acosta, relaciona* unes regions amb altres. Qui ha treballat més per

acostar la Vall d'Aran a Catalunya y per lo metex a Espanya, que'l Catalanisme? Els *escursionistes*, tots campions del catalanisme, l'han donada a conèixer, l'han feta visitar y recórrer.

¿Ha fet res d'axò l'Estat espanyol? ¿Qu'ha fet per unir aquell tros d'Espanya amb la resta de la nació? A la vista está. La seua obligació sacratíssima era, lo primer de tot, establir una comunicació tot lo fácil y còmoda possible amb Espanya, per evitar que'ls aranesos no s'aficionassen més a França, aont poden anar peu pla; per evitar qu'insensiblement no's fessen francesos d'ànima, com ja n'hi ha molts que hu son. ¿Qu'aquexa carretera ha de costar molt? Clar que sí. Si l'havia de fer un particular, axò l'escusaria; a la nació no l'escusa. El bé suprem de la nació demana tal carretera; donchs s'ha de passar per demunt de tot y s'ha de fer la carretera. No ferla(,) es fomentar la *separació* moral de la Vall d'Aran d'Espanya, es contribuir a n-aquexa *separació*, es fer obra *separatista*, es esser *separatista*. Sí, no es dubtós, es evident que l'Estat espanyol respecte a la Vall d'Aran y respecte d'altres bandes que no son la Vall d'Aran(,) fa molts, moltíssims d'anys, qu'es un *fautor de separatisme*, qu'es el *separatista* més gros que may s'es conegut dins Espanya.

Qualsevol que l'estimi jens l'Espanya y ve a la Vall d'Aran passant per aquests *ports* aont tanta de gent hi acaba la vida fa tant de temps, quant un la veu, aquexa vall tan separada d'Espanya per la naturalesa y que l'Estat espanyol ha fet tan poch y tan poch per decantar, per rompre, per acabar tal *separació*, un se'n dona vergonya, un n'está empegueit, y li agafa ràbia, sí senyor, ràbia de veure la desídia, la mala cura, l'estupidesa de l'Estat espanyol, de l'orde de coses que'ns governa y que fa impossible el remey a tal mal, a tal absurde, a tal ignomínia, a tal oprobi.

Y després parlen d'amor a Espanya les colles de polítichs que fa tant de temps que la comanden, y que, si no l'han afonada y feta desaparèixer, es perque no han pogut ni Deu els ho ha permès, y no

es qu'ells no hajan fet lo que hi havia que fer per que desapareisca del mapa.

Per veure si hi està gayre *separada* d'Espanya la Vall d'Aran per culpa de l'Estat, basta dir que per anarhi desde la capital de la província aont pertenes, Lleida, se necessiten, p'el cap bax, tres dies; més temps que per anar a Berlín, Londres o Viena. Y costa ben salat. De Tàrrrega a Tremp, 14 pessetes. Partint de Lleida per Balaguer cap a Artesa de Segre, costa una mica més encara. De Tremp a Gerri, unes cinch pessetes. Fins a Sort a cavall, no vos escapareu d'unes quantes més. Llavò hi ha dos dies de cavalcar. [322] La bístia amb el guiá son 13 pessetes per dia; y llavò hi ha que pagar el dia o dies que necessita la bístia per tornar d'allá ont sortí, y fan pagar com si un hi cavalcás. Y per poch equipatge que duguieu, vos conten 7,50 pessetes, y de vegades 13 pessetes, perque, sia dit entre nosaltres, els traginers d'alta muntanya aferren allá ont poren, y no'n pertoch cap. Y si heu de llogar bísties a la Vall d'Aran, vos costarán casi el doble. De manera que per anar y tornar de Lleida o de Tàrrrega a la Vall d'Aran, sens el menjar, no vos escapareu d'haver de monyir de 130 a 150 pessetes. Axò badant bé'ls ulls y fent el cap ben viu! Perque si no estau alerta, vos sortira més salat.

De tal manera es axí que resulta més curt y més poch cost anar de Lleida a la Vall d'Aran per Barcelona, Portbou, Tolosa y Bagnères-de-Luchon o bé per Saragossa, Irun, Baiona, Pau y Bagnères-de-Luchon, que no anar hi tot dret. ¿En voleu sebre més? ¿Que vos sembla? ¡O l'Administració espanyola! ¡O l'amor a l'Espanya, dels qui sostenen l'actual règim, que fa tals meravelles! Qui no s'hi entusiasmi y no s'hi embadalesca... merex que'l fassen... jeure amb los talons derrera.

Agost. Dia 25

Pujada a n-el *port de Viella* y sos perills. —Les muntanyes *Maleïdes*. —La ribera Ribagorçana. —Les Llaus. —L’Hospital de Viella. —Les costelletes del Miquel y un pollastre amb oli. —Catalans d’Aragó. —Entrevers a Senet sobre mines. —A Vilaller. Amichs que hi trobam

Mos criden a les quatre; mos llevam y vestim, pegam un roech, perque fins a l’Hospital de Viella no’n poríem pegar cap; el Miquel dona clau a unes *costelletes*, de qu’és molt devot, y mos enllestex les bísties; hi pujam, y de d’allà cap a mitjorn, vora vora’l riu Nere y per amunt. Trobam des-i-ara uns carretots disforjos, amb unes rodes molt baxes, que hi tiren bous, carregats d’herba, fent un embalum ferest. ¡Vaja quines carretades més grosses! Aquex’herba l’embotiguen dins bovals, y el bestiar en viu, y molt que li agrada. Axò es la palla de per assí y de tota l’alta muntanya. A cada banda del camí tot son prats, tot vert, tot rioler. Com som a devora’l pontet de Pamarola, dexam el camí principal, y prenim a l’esquerra p’els prats de Vitena, d’un rost molt gros; y, a forsa de marrades, mos hi enfilam y entram dins el bosch d’abets que se’n puja cap amunt fins a n-el *port* de Viella, aont tiram.

¡Vaja quin bosch qu’és aquest! Com el de Bonabé o, si m’apurau, més esplèndit, més seuvatge, més espès, més imponent. Les [323] soques, ben gruxades y vestides de dalt a bax de branques, casi’s toquen; les branques s’entrecualquen, s’entrunyellen y s’envitricollen. Si un animal s’afica aquí dins, ¿qui li ha de poder fer res? També hi caplleven llops y ossos, no gayre, gracies a Deu... y a n-els cassadors.

Puja qui puja y per amunt s’és dit, dexam el bosch y mos trobam devant els *glebats*, que formen com una colossal esquena de barca tan empinada, que sembla impossible que l’hájem de poder envestir. Y prou que l’investim, y venga marrada y altra marrada y voltera y altra voltera, y, com som demunt un ressingle, llavò mos trobam

devant un altre més soberch, y ihala a pujar aquest! y per amunt! Tenim de front la rònega serralada de Fontfreda, a l'esquerra l'agullonada cuculla de Colomer, a la dreta la de Montoriet. Mos giram darrera y ija no's colombra Viella ni cap poble; un núvol fetjut y sumort tapa tots els baxos de la Vall...

Trobam vora'l camí un pilar amb una creueta. Assí moriren gelats tres germans de Vilaller que d'ivern volien passar el port, y el torb els-e sorprengué y'ls enviá a veure Sant Pere. Deu els haja perdonats. Aquest any passat o l'altre, per les Festes de Nadal, dos casats del metex dia, que volgueren passar, també hi *quedaren*, al cel sien; i també hi dexá els ossos una pobre dona amb un infantó qu'havia de *passar*, y dos traginers la convidaren per anar amb ells, y, com foren un poch més amunt d'assí, el fred la pren amb l'infant, y els traginers feren l'heroycidat d'abandonarla per salvarse ells, y la pobreta y el minyó hi *quedaren*. Aquest *port*, per la seua altària feresta y per lo aprop qu'es de les muntanyes *Maleides*, es el més perillós de tots, en que siga'l més curt, y les bísties están més de mitx any sense porerne passar.

Puja qui puja per amunt, giram cap a sur-oest faldetjant els penyalars de la Fontfreda, clapetjats de congestes de neu blanquíssima. Hi passam just per devora; son disforjes de grosses. ¡Qui sab els milenars de carretades que n'hi ha de neu acaramullada a cada congesta! El Miquel hi tira pedres bronzint y, com peguen demunt la neu, no rebotexen; es com si pegassen demunt llana. Y n'hi ha tot un estol de congestes.

Sempre per amunt y per amunt, mos enfilam per lo més estret y aspre del *port*, un'espècie de canal molt empinat, entre l'esquerpa serralada de má esquerra (sur-est) y la *Roqueta Roja* a man dreta, un penyalar ferest d'alt y mal tallat, que la neu y les fredorades l'esbrellen y l'esmicolen, fa sigles, y els bocins y llengues que'n caygueren y en van cayent a milenars de milenars rost avall, colgant y matant la vegetació del coster y repeu, for[324]men un'estesa

inmensa y esglayadora de pedregam, tot lloses, còdols y pedrolins, que, com hi posau el peu, tot s'esllavissa y s'esmuny rost avall y vos fan prendre la metexa redoladissa, que vos poria esser fatal. No es accessible aquexa collada en no esser p'el caminoy que a forsa de forces y d'enginy hi obriren y que costa molt de conservar, tan poca cosa com és.

Vos assegur que les pobres bísties hi pentaxen fort y espès y que hu han de fer de tot per atènyer el *cap del port*, el punt culminant de la collada. A la fi, grat sia a Deu, hi arribam. Queda derrera de tot, el panorama de la Vall d'Aran, y se'n presenta a la nostra vista un altre de més grandíós, seuvatge y estupent: la gran fondalada de la ribera Ribagorçana y a l'enfront les muntanyes *Maleïdes*, grisenques, disforjes, superbes, majestuoses, sublims, sobiranes, senyoretjant part demunt totes les altres de la serra pirenenca, totes clapetjades de congestes, enlluernantvos els ulls la neu blanquíssima que rumbetjen, ferida de sol. Semblen molt aprop. Dins les muntanyes la vista es molt enganadora. Com que no siguen gayre més altes les *Maleïdes* que la collada aont mos trobam, de 2.435 metres d'altura. Donchs bé, llur altura mitjana son 2.800 metres fins a 3.000. Ja's sab que llur cuculla caporal, Aneto, arriba a 3.433. Aquexes muntanyes son tot penyalars ferèstechs, tot clapetjats de congestes, d'estiu, y casi tots embolcallats de neu, d'ivern. ¿Per que's diuen *Maleïdes*? El Miquel mos conta que fonch que, quant el Bon Jesús y Sant Pere anaven p'el mon, passaren per aquexes muntanyes, y demanaren posada per una santa nit a la casa del senyor que les posseia y hi capllevaven ramats sens nombre de bestiar; y en lloc d'acullirlos, els acabussaren els gossos, y lo endemà matí totes aquelles muntanyes foren seques y ermes, y no hi son nades pus herbes ni pasturatges ni cap bri de res; per axò se diuen les muntanyes *Maleïdes*. Ara si no hu creys, axí metex vos poreu salvar, si no teniu altres pecats que vos capturin.

Mos cuydam a treure'ls ulls mirant tan grandió's panorama, però's fa precis seguir endavant, per avall per avall, per la pendent esglayadora qu'es tira dins el fondal. Tot d'una feym marrades llargues y la baxada es relativament dolça; ja destriam al fons de la comalada el riu Noguera Ribagorçana, que devalla del cor de les *Maleïdes*. Devalla qui devalla per uns viaranys ferests, que si un hi pensava bé, no hi voldria anar a cavall, el Dr. Schädel va a peu, jo devall de la bístia a n-els llochs més perillosos. Trobam una pendent molt dreta y llisa. A forsa de marrades es possible devallarhi; el caminoy fa dresseres. Mos comparexen una colla d'aragonesos, que devallen també de la Vall d'Aran amb una taringa de bísties que venen de buyt y van corrents per les dresseres com a [325] dimonis. Mos topam a l'entreforch d'una dressera; una bístia d'aquelles escomet la meua, que s'avalota. El Dr. Schädel ho veu y pega crit ben fort; jo la detench lo que puch, el Miquel la subjecta y decanta l'altra. El doctor diu les mil llástimes a n-els aragonesos, que axí dexten anar a lloure'l bestiar. Jo llavò vetx el perill qu'he corregut: hi ha faltat un travers de cabell per estimbar-me, embolicat amb aquelles dues bísties, dins el fondal aborronador que'l camí voretja. Ja hu val! Sobre tot, gràcies a Deu, no es estat més qu'una mica de retgiró! Cal badar els ulls, que hi va la pell dels diumenges y la dels dies feyners.

Y ihala per avall y per avall! y venguen *glebats* y pinars, y de d'allà. Dins els pinars notam des-i-ara, com ja ho notàrem dins el Pallars, unes clapes de pins arrabassats y esbocinetjats y altres afollats y fets mal-bé, com a cremats; unes clapes llargarudes que van rost avall, fins que troben un replá o el fons del barranch. ¿Que son aquexes clapes? demanam a n-el Miquel, y mos diu qu'axò es de les llaus. ¿Qu'es axò de llaus? li deym, y ell mos ho explica porque n'ha vistes moltes, y ben viu qu'ha hagut de fer el cap, devegades, per escapar-se'n. Les llaus son uns pilots de neu que, quant les muntanyes en son plenes, el vent arremolina en les altures, en fa un

caramull, una bufada forta li fa perdre l'equilibri, y pren cap avall, redola qui redola. Com cau demunt l'altra neu y s'aferra amb ella, quant més avall se fa, més gros torna'l pilot; aviat es com una casa; un poch més avall ja es com un'esglèsia; y devegades arriba a ser com una muntanya que s'estimba. Tot quant troba, ho engruna y espoltrex; esclafa les cases que troba, com si fossen macolins; capola y fa pols els arbres qu'aplega; la gent que la veu venir, fuig y s'arrecona; si baden un poch, els passa per demunt y ja no'ls-e veuen pus; si cau dins un bosch o pinar, lo que toca, román esclafat y fet benes, y dexe un carrerany ferest, ubert de dalt a baix; y no s'atura fins que troba un replá o el fons d'un barranch. El Miquel diu qu'es una de les coses més tremendes que's puguen veure. ¡Prou que hu ha d'esser!

Ja destriam a n-el fons de la comalada l'Hospital de Viella, y, tant mos hi acostam, que, com mos ne temem, ja hi som. L'*Hospital* es una casa gran amb bones estables y lloch per la gent. Es per prendrehi redòs la gent que'n passa, els dies de mal temps, que per assí son molts. Hi ha cambres per dormir y un hostal, aont aguien de menjar, y una capelleta y un cementeri, per enterrarhi els qui acaben els alens dins aquests barranchs. Tot axò es propietat del Municipi de Viella, el qual arrenda l'Hospital y el pas del *port*, ja que totes les bísties que'n passen han de pagar un tant, que servex per compondre'l camí. [326]

Comanam el dinar: un pollastre amb arròs per nosaltres dos; el Miquel menja de l'*escudella* que hi ha feta y se fa fregir una platada de *costelletes* perque n'es molt afectat, y no les escup jens may. Mos conta que fins y tot li agraden crues. Com que a ca'n Morelló tenen fonda y maten bestiar p'el consum de la casa, y ell es l'emprat per aquestes coses, sempre hi pega qualche espipellada, vull dir, que'n talla qualche llesca, mentres fa bocins de l'animal mort, y idassa per endins!

Mentres el pollastre cou, escrivim cartes el doctor y jo, porque en devem un ratx. Al punt mos posen taula dins la cambra metexa, y mos duen l'arròs brut de pollastre. Fa bona cara, y l'envestim. A n-el Dr. Schädel no li fa gayre, porque es aguiat amb oli, y ell no hi está avesat. Jo no hu conexia, però llavò me'n adón. Lo que hi ha, que m'agrada tant ara que hu sé, que com no hu sabia. Sembla que a casi tots els hostals y fondes aont som estats, mos han donada la carn aguiada amb oli. ¡Sí qu'es ocurrència, aguiar d'aquesta manera! Lo qu'es cert que feym quedar bé la cuynera. No hi dexam més que'ls ossos, dins el plat. Es qu'un aplega talent, per dins aquexes muntanyes!

Devers la una mos posam de bell nou demunt les bísties, y de d'allá, sempre per avall y per avall cap a mitjorn, sempre vora vora'l riu per l'esquerra. La vora dreta ja es Aragó *oficialment*, axò és, en virtut d'una divisió política, feta ben sovint sens atendre a la realitat històrica, a la distribució natural y inmemorial de les regions y dels pobles. La vora dreta de tot el Noguera Ribagorçana, desde que nex dins les *Maleïdes* fins que desemboca dins l'Ebre, es catalana y ben catalana; antigament se contava com a territori de Catalunya fins més enllá de Montsó, com se desprèn del capítol 14 de la *Crònica* del gran rey En Jaume *lo Conqueridor*. Els qui posaren la partió de la *província* d'Ozca amb la de Lleida en el Noguera Ribagorçana, no tengueren en compte qu'un riu no es estat ni será may línia natural de separació, sinó via de comunicació. Son les serres de muntanyes altes que separen, y no els rius. Les fonts de l'Èssera fins a Sos, Bissaürri y Sant Feliu, axò és, tota la regió de Benasc, era catalá, avuy l'aragonès ho ha invadit casi de tot. La regió que banya l'Isàvena encara parla catalá, si bé mestayat d'aragonès. Aquests catalans d'Aragó tenen una gran desgràcia: s'ho tenen a manco parlar catalá, desprecien fondament la llengua pròpia, y se figuren, parlant castellá, tenir.. *la Seu plena d'ous*, y no 's volen dir catalans, sinó aragonesos. ¡Pobre gent! Es la manera infalible de romandre

anul·lats y morts com a poble. Negú hi anirà may a aprendre castellá de la barreja toxarruda y grollera que fan de les dues llengues, no parlan·tne bé cap. [327]

Camina caminarás sempre per avall y per avall, colombram una partida de poblets de l'altra banda del riu, Aneto, Bono, Estet, Forcat, Vinyal. Axí les mos anomena'l Miquel. A la vora esquerra no trobam més que Senet, mal pla, de carrers infernals y casetes que Deu s'en apiat, de brutes y de xereques. Com senten les petjades de les bísties y la nostra xerradissa, guayten a n-els portals y finestres dones y minyons, y mos miren arreu ferm. El Dr. Schädel té set y mos aturam devant una taverna; li treuen del such que tenen y hi pega una bona tímbola. Com mos senten parlar en francès, *fan ulls* ferm. Com veuen que jo parl catalá com ells, me demanen si 'l Dr. es cap enginyer francès o anglès, y si amb ell cercam mines. —Ni es francès ni anglès, dich jo, sinó alemany, y en cercam de mines, fa prop d'un més, sense may parar, pero no son mines de les que vosaltres vos pensau. —¿Que son d'or? diuen aquells badochs. —D'or? (dic jo) y ben fi! —¿Y n'han trobades? demanen, badant la boca. —Prou, dich jo, y per tot arreu, y tantes en volguem. Aquella gent román esglayada; se miren ells amb ells y mos miren a nosaltres; reparen el Miquel que riu, y's creuen que mos ne reym. Jo a-les-hores els esplich que les mines que cercam y trobam(,) es la llengua catalana qu'ells parlen. Llavò sí que mos creuen poch, y están ben segurs que mos ne falconam. Veym la cosa una mica mal parada, y, per no esserhi demés, donam esperó a les bísties, y ide d'allá cap a Vilaller! El doctor y jo y el Miquel cuydam a fer ull, de rialles de tal pas, però com som fora del poble...

Sempre per avall y cap a mitjorn y riu riu, a la fi colombram Vilaller, y al punt hi som, devers les sis y mitja. L'hostal aont volíem anar, com veym la casa, no mos fa bons averanys, y cap a l'altre! Com hi som, mos diuen que fa una quinzena de dies que l'han llevat. Bona es aquesta! Y ara? Mos diuen qu'allá devant n'han posat un aquests dies; mos hi presentam. Mos admeten, mos aficam dins la

cambra, mos rentam y enllestim una mica, y sortim. Es natural d'assí Mn. Antoni Navarro, rector de Montclar, vell col·laborador del *Diccionari*, conegut de 1902 a Barberà de la Conca, amich benvolgut, un dels poetes de rassa de l'actual renaxement català. Desitx conèixer la seua família y en demán noves a l'hostaler. Ell me demana tot d'una si som Mn. Alcover. —Per ell me tench, dich jo. Aquell home queda com astorat: es germá propi de Mn. Navarro. Efectivament el me mir bé, y té just la seua fesomia. Tant ell com la seua dona no s'en poden avenir de la coincidència. Mn. Antoni els havia escrit que nosaltres en passaríem per Vilaller y que mos venguessen a veure y fessen per nosaltres lo que farien per ell. Aquexa gent están contentíssims, y nosaltres també. [328]

Vilaller ja fa una mica més de bona cara que'ls altres poblets d'aquexes altures. Está demunt un turó; es carrers son malambrosos, però les cases son d'una construcció més passadora. L'esglèsia es grandeta, espayosa, de gust modern. Mos presentam a la Rectoria, molt modesta; el Sr. Rector resulta molt simpátich; s'oferex en tot y per tot. El seu Vicari se manifesta molt ben disposat a treballar p'el *Diccionari*, y lo metex el Metge, qu'es del *pla d'Urgell*, y el germá de Mn. Navarro. Un d'aquell hostal qu' han llevat, el Melcior, s'oferex igualment y es molt amatent. Amb aquests amichs prenim posicions per donar demá la batalla a la fonètica y conjugació de Vilaller. Per lo que puga esser, sopam de bon gust y mos n'anam a jeure.

Agost. Dia 26

El dialecte de Vilaller. —La concordansa del participi y l'aussiliar esser

A n-aquesta casa, per falta de lloch, tenim amb el Dr. Schädel una cambra tota sola amb dues alcoves, una perhom, sense vidrieres, amb unes cortines vermelles. El doctor dorm sempre amb la finestra

uberta de pint en ample. No li fa por la serena, el vent ni el sol que li puga pegar a la cara. La claror que mos entra, me despert devers les quatre, y me vé de lo millor. M'axeche, me prepar y cap a dir missa. Després escrich un enfilall de cartes que duya enrera. Berenam devers les vuyt; mos menen cinch o sis nines de deu a tretze anys, molt axerides; les esplicam axò de la conjugació; se'n fan càrrech molt promte, y responen com a rossinyols, conjugant tots els verbs que'ls-e demán. Mos hi pegam fins a l'ofici; y, quant tornam de l'esglèsia y hem dinat, tornen venir aquelles minyones y amb elles, el germá de Mn. Navarro, el *Melcior*, el metge y una bona estona el Sr. Rector y el Sr. Vicari: y pegantmoshi fins al vespre, feym l'estudi, el Dr. Schädel de la fonètica y jo de la conjugació de Vilaller, que resulten molt curioses, molt interessants. En certes coses se ressenten de la proximitat d'Aragó, y amb altres conserven admirablement formes molt primitives molt pintoresques, y sobre tot molt llegendàries.

Criden l'atenció una partida de particularitats; en direm algunes: 1.ª L'e y la a átones sonen clares, casi com en castellà. 2.ª El sò de dʒ (j- carruatje) derrera t, sona com ʃ (x catalana: *carruatxe*), y si es inicial, com tʃ (*ch* castellana), y axí diuen tʃawre. 3.ª De la *pl* (PLacere, PLuere) i de *cl* (CLavis, CLaudere) llatines, en lloch de conservarles com a les altres regions catalanes, han feta paladial la *l*, axò es, l'han feta *elle* (Λ), y se dona'l cas tan notable de la *elle* lí[329]quida; y axí, en lloch de dir PLɔwre, konPLawre, KLaw, KLɔwre, diuen pΛowre (*plloure*), konpΛawre (*compllaure*), kΛaw (*cllau*), kΛowre (*clloure*). 4.ª Hi ha formes verbals molt interessants: a) de l'infinitiu de *sapere* han fet *sabre*, en lloc de səβé o səpiyé de la major part de regions catalanes, y axí la forma de Vilaller es casi com la de Mallorca sóβrə; b) els presents d'indicatiu de *perdre*, *rebre*, *dormir*, etc. fan la segona y tercera persona singular: pérdez, pérde, rébez,

rébe, dórmes, dórme; c) els pretèrits imperfets en *-ia*, que a tot el Pallars, l'Urgell i Conca de Tremp les fan en *-iba*, a Vilaller les fan en *-eba*: *entenéba* (*entenia*), *prenéba* (*prenia*), *mereféba* (*mereixia*), *beyéba* (*bevia*), *biskéβa* (*vivia*); d) hi ha subjuntius tan curiosos com aquests: *biskega* (*visca*), *fúiga* (*fugí*), *kúλega* y *kúλga* (*cúlliga*), *λuiska* i *λúiskega* (*lluesca*); e) aquí ja no's troba aquell *condicional* tan característic de les regions de la Seu, Andorra i el Pallars en *-íe*, *-ís*, *-í*, *-ím*, *-íu*, *-ín* (*míreríe*, *mírerís*, *mírerí*, *mírerím*, *míreríw*, *mírerín*). Aquí és la primera població de totes les qu'hem corregudes aont no trobam rastre de l'ús de l'aussiliar *esser* en los *temps composts* de la *veu activa* dels verbs reflexius y de certs verbs intransitius (veyau pag. 182-183 d'aquex tom y pag. 468-483 del tom I), ni la concordansa del participi amb el terme d'acció (veyau pag. 181 y 182 d'aquex tom y pag. 483-502 del tom I). Molt hem hagut de córrer per no trobar viuent encara aquexes dues característiques de la nostra sintaxis. A la ralla d'Aragó hem hagut d'arribar. Que hu tinguen en conte els esclaus de l'influència castellana, obstinadament rebel·lats contra la genuïndat de la sintaxis catalana, despullantla de lo que la constituex sustancialment diferent de la castellana. ¡Que'ns manca de molt encara per tenir l'ànima autònoma de fet! ¡N'hi ha molts que s'ho creuen esserho *autonomistes*, però en realitat n'están molt lluny de esserho de tot! ¡Hi están tan fets a portar les cadenes, que's figuren no portarne, y s'enfaden si'ls-e diuen que'n porten y els ho fan veure. Sobre tot, amb el temps, ja se'n arribarán a donar conte, y prou que's corretgirán a-les-hores. La restauració d'una llengua es cosa molt llargaruda, un'obra de sigles.

Altres coses poria retreure del llenguatge de Vilaller, però les indicades ja basten per donar un'idea de l'importància que revest per la filologia l'estudi del dialecte de Vilaller.

Ja feya fosca negra com hem acabada la tasca. Les minyones y els amichs que's son prestats a darmos a conèxer les formes verbals y la fonètica d'assí, son estats uns héroes de paciència y de bondat, y resulten unes *fonts* ben genuines de llengua catalana.

Bé n'hem aplegades de *formes flecsives* y *fonemes*, y en Miquel bé s'es passetjat y devertit tot lo sant dia, sense descuydar-se jens [330] de posar les miques que calien. Mos ho ha dit que li es anat de primera.

Agost. Dia 27

Cap a Boí. —La ribera y el riu. —La vila y el llenguatge

M'axeix primer que'l sol y icap a dir missa! Pegam un roech amb el Dr. Schädel; y, com el Sr. Vicari, el Sr. Metge, el germá de Mn. Navarro y el Melcior ens volen acompanyar un tros fins a n-el peu de la muntanya qu'hem de doblegar par anar a Boí, el Miquel partex devant amb les bísties y els equipatges, y nosaltres derrera derrera, en conversa coral. Quant la costa comensa a arrevehinar-se de bona manera, feym aturar aquells bons amichs; els-e donam mil grácies de lo bé que'ns han tractats y aydats, en prenim afectuós comiat, y, axancats demunt les bísties, investim l'aspra pujada del coster, erm en gran part y pelat casi tot com el call de la má, a molts de redols sens una herbeta. Y per amunt s'es dit, cap a llevant, per enfilars la ribera o conca o vall de Boí. Y de d'allá per amunt, y sempre per dins garriga baxa y erms rònechs, per uns caminoyes de cabres, que casi no's conex si n'hi ha o si no n'hi ha. Al cap de devers un'hora, arribam a la cresta, y comensam la devallada, delitant la vista devant el grandió panorama d'aquella nova *ribera*, rodada de muntanyes altíssimes y brufada de cap a cap p'el riu, que no porem aclarir qu'ha nom, perque hu demanam, y negú n'hi don' altre que'l de *el riu* per antonomásia. Es un afluent del Ribagorçana y hi desemboca devora

Suert; du molta de pendent, y les seues voreres son esplèndides d'arbres y herbatges. Si hi hagués una carretera per donar sortida fácil a la producció, tots aquests costers porien esser prats; tot se poria regar, canalisant el riu, que, com devalla de tan amunt, de Caldes, porien dur l'aygua a unes altures inverosímils. No haventhi cap carretera, seria una bojeria la canalisació del riu, tirar els diners sense cap resultat beneficiós.

Devalla qui devalla, a forsa de marrades y volteres, arribam a n-el riu, y seguim riu amunt, puja que puja de bell nou y cap a tramuntana. Trobam per les voreres del caminoy romaguers y betzers, per l'estil dels de Mallorca, carregats de mores. El Dr. Schädcl en cull de dalt la bístia y les s'enflocan. Jo dich que, com son calentes, li farán mal. S'en riu y seguex dassa qui dassa. En Miquel no va de mores; beu d'en tant en tant, a les fonts que trobam. Li demán qu'es tant de beure, y me diu qu'es per *fer gana*, perque si un beu, troba'l menjar millor, y com ell confia d'un bon dinar... A n-el doctor li fa moltes de rialles axò y a mi també. ¡Es el diastre, aquest Miquel! [331]

Mentres tant, passam per bax dels poblets Coll, Cardet, Barruera, Durro, menuts, miserables, negrenchs, bruts; ara llurs esglesietes, romániques, son d'una simplicitat ecsisadora, molt ben construïdes, venerandes. ¡Quins ayres de benevolensa y d'eternitat! Que hu son de maternal!

Camina caminarás sempre cap a nort y per amunt, a la fi arribam, per una pujada molt malambrosa, a Boí, un poblet per l'estil d'aquells altres, assegut a n-el *solá* (coster que mira a mitjorn), molt soberch y ravascós, però d'una vegetació lucsuriant. Els carrers son tòrts, malplans, bruts; no hi ha qui hi navegui; les cases son malgarbades y negres, y moltes semblen estables. Amb tot y axò, hi trobam una fonda nova y neta y d'una bona gent. Mos donen tot el pis según; estam molt bé. Aquí no hi conexem negú, més que de nom Mn. Blanch, que hi passa'ls estius. Mos acompanyen a ca-seua,

le hi trobam, mos reb molt amable, mos orienta una mica sobre'l llenguatge d'allà, y resolem tornarnosne a la fonda aont hi ha unes quantes de noyes y noys menors de quinz'anys, que's presten de molt bona gana a dirnos, com els ho esplicam, la conjugació y la fonètica d'assí, y mos hi pegam tot lo dia, fins devers les vuyt del vespre. No sé com aquestes minyones y minyons han pogut aguantar tant y tant.

Resulta que a Boí el llenguatge ja 's decanta prou de Vilaller, y es casi com a n-el Pallars. Coincidex amb Vilaller en lo palatisar la *l*, axò es, fer-la *elle* (Λ) quant es líquida amb *p o c*, y axí diuen: *płów* (*pllou*), *kłáw* (*cllau*) etc; pero fan en *-ibe* (*tenibe*, *venibe*) els *pretèrits imperfets* en *-ia* (*tenie*, *venie*); y a n-els *condicionals* se mengen la *e* en totes les persones singular y plural, fora en la primera del *singular*, y axí diuen: *mirerio*, *mirerís*, *mirerí*, *mirerím*, *mireríu*, *mirerín*, com a l'Urgell, Pallars y Conca de Tremp. —No hi hem trobada la concordansa del participi amb el terme d'acció, qu'hem trobada per tot, fins a Vilaller. Tampoch no hi hem afinat rastre de l'ús de l'aussiliar *esser* en la *veu activa* de cap verb.

Com demá dematí li estrenyem cap a la Torre de Cabdella y el Miquel no hi es estat may y seria ben bo de fer esgarriarnos, el fondista mos lloga un dependent seu que hi sab bé les tresques, porque mos accompany fins haver passat lo més perillós.

Y llests de feynes y sopats, mos n'anam a jeure, que bona exida mos espera demá. [332]

Agost. Dia 28

Cap a la Torre de Cabdella. —Pujada y devallada del coll de Sant Martí. —Moments terribles. — Arribada a la Torre de Cabdella. —Estudi del dialecte. —Ossos, llops y porchs singlars

Mos criden a les quatre, mos tenen el desdijuni a punt y un parell de truytes d'ous per prendre p'el camí, y p'el Miquel les indispensables *costelletes*. Mos enfilam demunt les bísties, y ide d'allá, cap a la Torre de Cabdella! abans de sortir el sol. Prenim cap a llevant y per amunt. Passam p'el poblet de Taüll, molt aprop, per l'estil de Boí, amb dues esglèsies romàniques, precioses de debò. Aturam una mica les bísties per contemplarles un'estona, y seguim per amunt y per amunt, per uns caminoyes de cabres ferests, y venga un ressingle y un altre ressingle, y un coster y un altre coster; y si un es empinat y de mals arrambatges, l'altre hu es més; a redols tot es un erm, fins y tot sense un'herbeta; a redols tot es pinar. El Dr. Schädell debaxa de la bístia perque troba que fa massa mal cavalcar; jo m'enginy demunt la sella y els estreps, y casi sempre he d'anar ajagut demunt el coll de la bístia, de tan empinada que va aquesta. Sens estreps, faria estona que seria tombat rost avall per aquests barranchs. Hi ha un parey de punts tan perillosos, que'l Miquel me fa devallar, per por d'una desgràcia.

El sol ja fa estona qu'es sortit y envermellex esplèndidament les cuculles de ponent y tramuntana, sobiranes, sublimes; pero nosaltres no'l veym; els turons que pujam, el mos paren. A la fi, devers les vuyt treu el cap, y mos fan xicotines els seus rays germanívols. En duen poca de forsa; no mos donen jens de mala vida; y, quant mos passen per alt, els anyoram prou, perque fa un serení que gela; y isom a 28 d'agost!

Y ihala per amunt y per amunt! Devers les vuyt y mitja, atravessant un glebat, arribam a la font de Sant Martí, y mos hi aturam a berenar. Cercam un punt que'l sol mos toch, perque la fredor de l'ombra no mos don un que sentir. Mos asseym enterra, devora'l torrentol de Sant Martí; treym les truytes d'ous y les costelletes; amb el doctor mos abordam a n-aquelles, y el Miquel y l'altre guia a n-aquestes, y vos assegur que les hi trobam ben bones. Ells duen un'ampolleta de vi; jo bech a n-el torrentol, sense vas,

posant genolls y mans enterra y la boca a la corrent: es un'aygua que gela les dents.

Berenats, mos posam de bell nou demunt les bísties, y hala per amunt y cap a sur-est, fent marrades y marrades, y per ressingles y altres ressingles, fins que a la fi arribam a n-el coll, a n-el [333] punt culminant de la pujada, divisor de la ribera de Boí y de la de Capdella. Aquesta se presenta a la nostra vista, seuvatge, casi tota erma, amb clapes de *glebats* y de garriga baixa, amb el riu Flamicell que devalla dels sublimes estanys de Colomé, y se'n va avalotat y triomfador cap a la Pobla de Segur.

L'altre guia mena un gos; hem afinat un escabotell d'isarts (cabres seuvatges), y l'animaló els ha pitjat derrera y els encalsa per aquests penyalars y pendants esglayadores. Com som a n-el coll, isarts y gos corren com la bala p'els sobergs ressingles que tenim devant, a n-els nostres peus.

L'altre guia s'asseu a n-el coll, mostra el camí a n-el Miquel, y diu que se'n torna a Boí. Son devers les nou, y el tenim llogat y pagat per tot lo dia, y diu que no passa pus envant; y té cara de demanarnos propina. Li deym que ja hem pagat l'amo seu, y que no'ns agrada pagar dues vegades, y menys un que's porta de tal manera.

El dexam assegut fent mala cara ferm, y emprenem la baxada. Es tan drete y feresta, que no es possible cavalcar. Hi ha qu'anar a peu y devallar de braò y posanthi els cinch sentits. No'n recort altra de baxada tan *taliquina*, en no esser un tros de la del *coll del Gigant*, cap a Núria.

És una pendent drete de tot, llisa, ben llisa; tot un pedregam de lloses, còdols y pedrolins, que s'estén rost avall uns quants de kilòmetres. Se veu que a n-aquexa cresta del coll hi hauria un gran penyalar fluxench, que la neu, les fredorades y el sol l'anaren esbrellant y esmicolant, botint els bocins, menuts generalment, rost avall, formant un enterrossall, un esllavissament esglayador, difícil y

perillós d'anarhi, perque no vos poreu fer forts ni aferrarvos en lloch; tot, en pitjarhi, s'esmuny, se'n va rost avall. El caminoy sols es practicable a forsa de marrades y anant a cercar tots aquells punts una mica forts. De pedregams axí, n'hi ha molts a n-els barranchs y fondalades, desde la Seu ensá. Per tot arreu n'hem trobats. Tot lo qu'ells tapen, román mort en absolut per tota vida vegetal; ni un'herbeta ni un bri de res hi nex, y d'arbres no'n parlem. No es dubtós que tals pedregams son una de tantes de causes de nuesa y esterilitat aclaparadora d'aquexes muntanyes.

Passat aquex pedregam y sempre devalla qui devalla, entram dins un glebat planench amb suaus ondulacions. Amb tot lo que la vista destria no colombram cap vila ni cap borda (casa de camp); com que no hi habitin homes per assí. Trobam unes quantes egos y mulats, que s'acosten, y llavò fugen. Com mos ne temem, el caminoy mos desapareix. El Miquel bé mira y miram tots, [334] però no'n veym rastre. ¡Bona l'hem feta! Allá avall, a n-el fons del barranch, sentim la corredissa del riu, que se'n va remoretjant cap a sur-est. La devallada se va fent més aspra y malambrosa. Com tot es glebat y la bístia a lo millor llenega y rellisca, pegam bot, y anam a peu, ben a poch poch y amb molt d'esment per no redolar dins l'abisme. Tots tres mos cuydam a treure'ls ulls, mirant si afinam rastre de camí; y iqu'hem d'afinar! El Miquel va devant, y mos diu que no temem, qu'anam bé, però no'l creym. El seguim perque no hi ha altre remey. ¡Vaja quina passada que mos ha feta aquell bo de guia, llogat y pagat per tot lo dia, y que mos ha dexat abans d'esser a n-el lloch més perillós! ¡Fora pensarhi pus! perque guardaivos d'un *ja está fet*. Som al mitx del ball, y no mos queda altre remey que ballar, vull dir, trompitxar a veure si sortim d'aquest andarivell, si trobam el camí, el pas que mos falta. Hem de devallar a n-el fons del barranch y llavò hem de passar el riu. Mos esposam a romandre enrocats, empenyalats, sense porer passar envant ni enrera. A-les-hores ja no'n tenim cap de rialla. Avensam derrera'l Miquel, mújols, sense

badar boca, mirant per tot arreu, cercant el caminoy. El Miquel es el diantre per trobar regruxos y bonys a la pendent, per ont, fent marrades y revolteries, podem tirar endavant. A l'esquerra tenim un grandíós penyal, d'ont s'estimba un torrental tot escabellat y avalotador. El riu el sentim córrer devant nosaltres ben endins. Seguim axí com Deu ho vol, amb un coret com un llantia, devalla qui devalla, el Miquel amb les tres bísties devant devant, y nosaltres derrera derrera. El Miquel mos pren un poch d'avantatge, y cop en sech el sentim que pega crit: —iAra l'hay trobat el pas! iJa'l tenim! Mos hi acostam y, efectivament, just devora allá ont pega el torrental a n-el fons del barranch, hi ha unes *passadores*, unes rocasses disforjes al mitx de la corrent; passam ben falaguers per demunt elles y botam a l'altra vorera. Ja estam salvats! iQuin alè més llarch! iMilions de milions de gràcies, Deu meu! iSí que hu es estat ferest, Verge Santíssima!

Aquell torrental es una de les comes del riu Flamicell, que segueix de d'allá y n'aplega d'altres, y arriba a esser un senyor riu.

Camina caminarás cap a mitjorn, amb rost suau, per terres ben primes, ja'n comensam a trobar de conrades; els costers d'una y altra banda de la ribera son casi tots pelats, clapetjats de garriga baixa y de pinar a qualque endret; el riu com més va, més gros torna, y les voreres tot son arbres y verdesca d'herbatges, y aviat la ribera se presenta ufanosa y endiumenjada de ve[335]getació. Passam per dins Cabdella, una mica de vila, negra, bruta, de molt mala petja. No mos hi aturam, perque no hi ha cap hostal *preñidor*. A mi no'm seria res aturarm'hi, però'l Dr. Schädel passaria massa pena. Seguim de d'allá, vora vora'l riu, camina caminarás, y dexam Espui a la dreta y Aiguabella a l'esquerra, dues viletxes per l'estil de Cabdella, y per lo metex no hi feym jens de returada; y ihala per envant, tira tira! sense dexar may el riu. A la fi destriam la Torre de Cabdella, un'altra vileta, aont mos han dit que hi ha una fonda prou acceptable, *Ca'l*

Jaume. Mos hi aturam, y efectivament es una casa com a nova, molt decent, y mos donen unes cambres ben bones.

Son prop de les dues. Ventura qu'encara no han dinat aquí, per una coincidència que mos favorex molt. Com mos han vist els de la fonda, ja mos han coneguts, porque just fa dos dies que se n'anà Mr. Saroïhandy, que n'hi estigué tres o quatre, fent els meteys estudis que nosaltres, y els ho digué que hi vendríem.

Sobre tot, dinam, y vos assegur que feym un bon cap de taula.

El Jaume té una partida d'infants, vuyt o nou, tots molt(s) agradables y simpátichs. Els esplicam el nostre objecte, y se'n fan càrrech tot d'una, porque ja están allissonats de Mr. Saroïhandy. Van a cercar quatre o cinch noys y noyes, y amb uns y altres comensam l'estudi de la fonètica y de la conjugació. Aviat se distinguex per axerida y entesa la *Marieta*, una filla de la casa, d'una tretzena d'anys. Conjuga'ls verbs amb una seguredat y un aplom admirables; no baubetja jens ni s'embuya cap mica y respòn a l'acte. El Dr. Schädel també li demana moltes de coses de fonètica, y li respòn tot d'una, fent un breu parèntesis a la conjugació. Y llavò que no's cansa gota.

Sobre tot, mos hi pegam tot lo sant capvespre, y mos han d'encendre'l llum per acabarho de desnossar. A la fi acabam, y ja mos tenen la taula parada per sopar, y sopam com dos y dos fan quatre.

Resulta que'l llenguatge de la Ribera de Cabdella es casi casi com el de la Vall d'Àneu. Ja no diuen, com a Vilaller y a Boí: pǎ́w (pǎ́lou), kǎ́w (cǎ́lau), etc.

Mentres sopam, els fills del *Jaume*, que n'hi ha de cassadors, ens conten dels estanys de Colomés y de les cuculles de Boí y de les d'aquexes riberes, que s'hi fan llops y ossos y porchs singlars, però ja's son apoquits molt, per la cassa que'ls-e donen. Un diu qu'un dia en va veur'un d'os, que trascava cap bax per devora un d'aquells estanys. Els ossos no s'aborden a la gent, si no els envesten. A n-e

qui s'aborden es a n-el bestiar. Tenen tanta de [336] forsa a n-els braons, que son capasses d'envestir un bou y clavarli les arpes al mitx de les espal·les y obrirlo de dalt a bax. Hi ha homes per assí que n'han vistes de fetes axi. A Vilaller, a Boí y a Cabdella se quexen de que'ls porchs singlars fan molt de mal a les hortalisses, perque, com els ossos van molt acassats y els contraris dels singlars son ells, ara'ls singlars en fan més de les seues, y les patates y demés verdures paguen la festa.

Conversa qui conversa, se fa tart, y alsam la sessió, y mos n'anam a jeure, que bona tasca mos espera demá.

Agost. Dia 29

Returada a Pobleta de Bellvei. — ¡Cal a n-els de l'alta muntanya fer-se catalanistes! — Crida a n-els fills de la Pàtria. — La Pobla de Segur. — Estudis del dialecte. — Un *separatista*. — Perque som *nacionalista*

Mos llevam a les cinch, prenim una mica de desdijuni, el Miquel mos té les bísties a punt, hi pegam bot demunt, y ide d'allá! per avall y per avall, y riu riu sempre. Devers les vuyt arribam a la Pobleta de Bellvei, una mica de vila, aont hi ha un hostal, que s'hi aturen a *prendre alguna cosa*. Jo no'n vull; el Dr. Schädel pega una bona tímbola de llet; el Miquel no troba *costelletes*, però sí altre concert, y se posa bé de panxa.

Mentres tant, jo fas preguntes de conjugació a un parell d'homes y dones que se miren la feta y també menjen. Les demán si son menjadors ferm, y me diuen qu'es una de les coses que hi tenen més gust, y que desde la Mare de Deu de mars fins a la de setembre en fan moltes de menjades, sobre tot els segadors y els *xulladors* (tonedors). A més del *almorzar* (devers les vuyt), dinar (a mitxdia) y sopar (el vespre), fan *dèu* hores (menjada a les *dèu*) y *berenar* (a

mitján capvespre), y entre les vuyt y les dèu fan *crostet* (pa y all) y entre les dèu y les dotze fan *mossada*, també de pa y all. Sí que hi tenen esment a posar miques.

Esplicantme axò, se fa hora de partir, y m'enfil demunt la bístia, però mos returam un poch, porque se presenta un home d'una cinquantena d'anys, molt xalest; y ja mos ha escomesos, dient que li han dit que hi havia dos senyors forasters que demanaven paraules y coses estranyes, y les escrivien, y que venia a veure qu'era axò, y mos demana: —¿Y vostès que son d'aquests que diuen que hi ha per Barcelona, que s'anomenen *catalanistes* y qu'ara volen fer un gros aplech per alsar tot Catalunya y defensar totes les coses catalanes? —Sí, dich jo, d'aquests som. —Bé, diu ell, jo tinch un germá qu'está a Barcelona, y també hu es, y m'ho conta, en venir. Y el cap d'aquestos que no es un, tal... ¿que li diuen, [337] ara?... ¿que li diuen?... Rusiñol? —En Rusiñol, dich jo, es el cap de la Lliga Regionalista y un dels caps-pares del catalanisme, qu'es l'amor y la defensa y el sosteniment de Catalunya y de les coses catalanes. Aquex aplech que deys que volen fer, es per defensar y enaltir una de les coses capdals de Catalunya, a nostra llengua; es el *Congrés de la llengua catalana*. —¿Y es cosa dels catalanistes y d'aquex Rusiñol axò també? diu ell. —Es cosa de tots, dich jo; y es cosa vostra igualment. —¿Nostra? diu ell. ¡Prou que m'agradaria! ¡però per assí no'ns arriba re! —Donchs, cal que us arribi! dich jo. ¡Es necessari que vos desxondigueu, que sortigueu d'aquex ensopiment que vos deshonra y esclavisa! ¡Es una vergonya qu'hájeu d'estar d'aquexa manera! ¡Vos heu d'aplegar tots els qui sentiú l'amor a la vostra terra, y posarvos en relació amb els catalanistes de Barcelona, y fer una lliga de tots aqueys pobles, y cridar fort y moure un gros rebumbori contra'ls cacichs que vos dominen, contra'ls obstacles y traves que vos capturen y mantenen dins aquest infamiós ensopiment aont vegetau com uns ilotes, com uns sers de rassa inferior.

Devant aquest dalt-a-bax, aquell sant home es romás com esglaiat, y els altres també. Com que'm demanassen que parlás més; però ja feya una estona que'l doctor y el Miquel estaven per mí, y li hem estret cap a la Pobla de Segur amb un *A-Deu-siau* ben de cor a n-aquella pobre gent.

Seguint de d'allá, vora vora'l riu, y prou que'm bolliá'l cervell pensa qui pensa en la situació tristíssima de totes aquexes regions de l'alta muntanya, tan ensopides, tan enderrerides, tan abatudes, tan desgavellades. Son molt pochs encara els catalanistes a n-aquexes viles, casi tan clars com els campanars; per axò'ls cacichs hi dominen tan escandalosament, y tot va tan en orri. Es ben hora que'ls pochs que hi ha a n-aquexes viles que senten l'idea y l'amor de Pàtria, se donin les mans ells amb ells y amb els companys de causa de les altres regions catalanes, sobre tot de Barcelona, y qu'emprenguin la creuada de despertar aquella idea y aquella amor dins els cervells y els cors de l'alta muntanya, per que la gent s'arribi a fer cárrech bé de la seua situació feresta y qu'está en la seua má sortirne, fent un esforç suprem, entrant tots resoltament y a tota ultransa dins el grandió's moviment polítich nacionalista, eczercint tots els seus drets polítichs per conseguir en la administració pública y en la governació de l'Estat tota aquella influència que'ls-e pertoca. Sí, hi ha que comensar per fer opinió pública, per donar a n-els pobles consciència de sí metexos, qu'ara no'n tenen. Si'ls cacichs els-e dominen, es porque's dexten dominar, porque no se'n adonen ni'ls alsa'l ventrell qu'estiguen endo[338]galats de mans y peus y que siguen uns ilotes. Si'ls pobles están tan mal administrats, si no hi ha vies de comunicació, si'ls productes del país no tenen cap sortida, si tot está tan al bax, se deu a la falta de consciència d'aqueys pobles, a que no tenen consciència de com están y de com haurien d'estar, de com tenen dret y obligació d'estar. Dins aquexes muntanyes hi ha riqueses immenses en mines; a n-aquests rius hi ha mil salts d'aygua que porien moure un sens fi de turbines y donar feyna a milenars de

brassos; amb aquests rius de tanta pendent, podrien regarse totes aquexes riberes y ferne jardins inmensos. Però per tot axò hi hauria d'haver una administració intel·ligent a n-els municipis y a la Diputació, y hi hauria d'haver totes les vies de comunicació fácil qu'ara manquen, y per axò aquí no hi ha res que valga res, ni hi ha cap sortida p'els productes naturals. El dia qu'aquests pobles se fassen càrrech de tot axò, y que cobrin consciència de tot axò, y de qu'está en llur má el remey, y que son ells qu'han de resoldre aquex problema, y que no han d'esperar que'ls-e vinga resolt de l'ayre del cel, y que l'han de resoldre prenint en la vida política tota aquella part que'ls-e cal, fent valer tots els drets y mèrits que les lleys los donen; —aquell dia haurá comensat la redenció d'aquestes regions. No, fills de la Pàtria, no hu espereu que'l bon govern que somiau, vos vinga may de l'ayre del cel! Deu no mos envia lo que nosaltres mos porem procurar per nosaltres metexos. El bon govern el mos hem de guanyar amb els nostres punys, lluytant a tota ultransa, batallant amb tota l'ànima les batalles de la política sana y honrada, la política de procurar de tots vents y amb totes les nostres forces el bé de la Pàtria, qu'es el bé de tots. Sí, es una de les atrocitats més horribles que poden cometre'ls pobles dexar axò de la política en mans dels cacichs, dels farsants de la política, dels que'n viuen traficanti, no mirant el bé públich sinò el propi! La política ha d'esser cosa de tots y en profit, no d'una classe, sinó de tothom, de tota la nació! S'hi haurien de ficar bé amb axò les persones de l'alta muntanya que senten y estimen la Pàtria, y obrar en consecució. ¡Fora són! que ja passa d'hora de desxondirse y d'anar ben ulls espolsats, que tot s'es mester.

Pensa qui pensa amb axò y camina caminarás cap a mitjorn y casi sempre riu riu, y per avall y per avall, hem comensat a trobar oliveres: senyal de qu'arribam a un país més calent, com feya estona no n'haviem vist cap. Les bordes (cases de camp) que trobam p'el camí, ja están tapades de teules de terra cuyta y no de lloses

negrenques. Som passats ran dels pobles de Senterada, Puigcerver, Reguart y Ribert, poca cosa ferm tots ells; la ribera del Flamicell s'es axamplada tant y tant, que ja porem estendre la [339] vista de tots vents per turons y planiols; ja destriam la Pobla de Segur, riolera, encantadora, gentil, just a l'entreforch del Noguera y el Flamicell, rodada d'arbredes armonioses y esplèndides.

Trobam un home demunt un ase que fa'l metex camí que nosaltres. Com mos sent amb el doctor parlar en francès, mos pren per estrangers, y mos mira ben arreu; com me sent que li demán en catalá noves de la Pobla, queda tot admirat, y me demana com es que jo sé fer tant bé la seua llengua. —iCom no l'he de sebre, dich jo, si som tant catalá com vos! —¿Y d'ont és vostè? me diu ell. —Heu sentida anomenar may, dich jo, una illa que hi ha dins mar, qu'es diu Mallorca? —Sí que l'he sentida anomenar, diu ell. —Idò de Mallorca som jo, li dich. —iDe Mallorca! diu ell, ¿y a Mallorca parlen axí? ¿com pot ser, si no son catalans? —iProu qu'hu som! El rey En Jaume I va prendre l'illa a n-els moros; hi anaren catalans a poblarho, y d'aquests sortim nosaltres. Aquell homonet no se'n podia avenir; i, com li he dit que'l senyor que m'acompanya es un sabi alemany, d'allá dessá França, que fa prop d'un mes que trescam la muntanya catalana per estudiarhi la nostra llengua, llavò sí que hu ha trobat gros y que n'ha fets, d'espants. Amb axò hem pegat un entretoch a n-el llenguatge de la Pobla de Segur, y ja hem preses unes quantes notes, seguint sempre endevant, tira tira.

Sobre tot, a forsa de sempre acostarmoshi, mos hi som acostats tant a la Pobla, que a la fi hi som arribats, demunt les onze del matí.

La Pobla de Segur ja es una població espayosa, joliua, de carrers plans y amples, de cases playents y bencarades.

Mos som presentats a *ca'l Cortina*, la fonda millor qu'han dit que hi havia; mos han donada una casa veynada per nosaltres dos; mos som rentats y raspallats. Aquí he notat que tenia les mans y les munyeques tot colrades del sol, de tant d'anar a cavall y tenir les

regnes. Sí qu'és molt no esserme'n temut fins avuy! Semblen les mans d'un feyner de fora-vila.

De dia 14 d'aquex més, anam a cavall! Setze dies de cavalcar! No son estat herbes! Hem resolt per ara no cavalcar pus. Volíem anar a Sant Llorenç de Morunys y a Berga, per Organyà y per Ollana, atravessant la partida feresta de muntanyes que hi ha entre y entre. Hem contats els dies que tenim, y no mos basten per fer tal camí, y per axò resolem d'assí anar a Tremp, y de Tremp, per Artesa de Segre, Tàrraga y Manresa, pujar a Berga y seguir llavò per l'alta muntanya fins a Cadaqués. Fentho axí, guanyam tres o quatre dies. Per lo metex deym a n-el Miquel que no l'hem mester pus, que'l pagarem y se'n porá tornar a Esterri. [340]

Tant el Dr. Schädel com jo(,) arribam a la Pobla ben axutets de diners; se son fets tan fondos els fondos, que casi no hi ha manera de treure res.

Aquí hi tenim un gran amich, el metge En Lluís Casesnoves. L'avisárem de la nostra arribada, y esper que'm guardará una cantitat que vatx escriure que li enviassen de Mallorca per mí. Demanam la seua casa perque ens urgex *tocar* diners, y mos comparex el jove advocat En Josep Borrell, conegut de l'altra vegada que vatx esser aquí, y mos diu que l'amich En Casesnoves se'n ha hagut d'anar forsat a Salàs de Pallars, perque'l pare de la seua promesa (está per casarse) se troba a les portes de la mort, y li ha encarregat que vingués a rebre'ns y mos acompanyás a ca-son pare, que té una carta y un encàrrech per mí. He vist un ratx de llum, d'esperansa, devant la meua vista. ¡Un home sense diners s'hi troba ben enfangat, y més si es lluny de ca-seua! Mos n'anam a l'acte a ca'l pare d'En Casesnoves, que mos diu que tenen una lliuransa per mí, que encara no han cobrada, però que la cobrarán, y a l'acte m'entrega la cantitat efectiva. ¡Vaja quin alè més llarch! y ique hi quet d'agrait a n-el Sr. Lluís Casesnoves! Mos n'anam ben peus alts y més xarevel·los a la fonda, quedant entesos amb l'amich Borrell per

fer l'estudi del llenguatge d'assí, amb uns quants noys de deu a tretze anys qu'ell mos cercará en haver dinat; y mos dexam fins a les dues. Cridam el Miquel, li pagam els dies que mos ha acompanyats y un dia y mitx més per tornarse'n a Esterri, a raó de 22,50 pessetes per dia, y puja prop de 200 pessetes, y n'hi donam *cinch* a ell *per beure*, y ben content qu'está; y dina y se despedex de nosaltres y li estreny cap a la Vall d'Àneu. ¡Que Deu lo guart de perill y el fassa un sant y bò!

¡Quina coincidència! Un senyor que dina devora nosaltres, que du la paraula amb tres o quatre conversant en castellá, me diuen qu'es mallorquí, un *empleat*, gran inimich dels catalanistes, y després sé qu'ha sabut que jo havia de venir assí y m'ha llevada la pell tot quant ha pogut, amb la llengua, com se suposa. Jo fas el desintès y esper qu'ell parli; no'm diu mitja paraula, y jo'l dex cantar en foraster, y parlam en francès amb el Dr. Schädel tot el temps del dinar. Pot ser qu'aquell subjecte prenga axò com un atach meu a *l'unitat nacional*. Per part meua, ho pot prendre per lo que vulga.

Tot d'una d'haver dinat, mos comparex l'amich Borrell, mos n'anam a ca-seua, se presenten sis o set noys molt axerits y de bon aspecte; els explicam de que's tracta, se'n fan cárrech aviat, y ja som partits el Dr. Schädel a aglapir la fonética y jo la conjugació de la Pobla de Segur. ¡Hala qui hala y dassa qui venga! mos pas[341]sam tot lo sant capvespre replegant paraules y conjugant verbs; y aquells noys aguanten el foch com tot uns homes y sens demostrar jens de cansament. Mos hi pegam fins que hi veym, y a la fi feym el *Val-Déu*. En Borrell té preparat un refresch, y aquells noys se'n aprofiten de bona manera, y se'n van tot xalests, tot contents, tot botant.

Resulta que'l dialecte de la Pobla pertenez del tot a l'alta muntanya; vé a esser una prolongació del de la ribera del Flamicell y s'acosta més a n-el d'Isavarre (Vall d'Àneu) que a n-el de Sort.

Anam a veure el Sr. Rector, conegut y amich meu de l'altra vegada que vatx esser assí (1902), y feym una bona conversada; y després cap a la fonda y a sopar.

Tornam trobar aquell *empleat* a la taula, sopant y conversant amb altres; saludam com demana la bona criansa, ell correspon cerimoniosament, just cerimoniosament, y... com si jo fos de l'Indostan y ell del Congo. Jo m'hi seria arrambat, si no hagués sabut que jo li feya mal d'ulls y que no m'havia dexada part sana. May m'havia succeït trobar-me amb un mallorquí fora de Mallorca que no mos escometéssem ben coralment. ¡O les meravelles de l'*unitat nacional ad usum centralistarum*! Sí, axí l'entenen aquexa *bona unitat els centralistes*! ¡Axí *unexen* ells, respirant odi, tirant llamps y pestes contra'ls espanyols que no pensen com ells! Si, ells fan *Pàtria* odiant y malparlant dels germans de *Pàtria*; ells fan *unitat* decantant-se, fent-se lluny dels *units* amb ells per vincles tan *naturals* com el d'esser nats a n-el metex tros d'Espanya. Y lo bo es que a nosaltres mos volen fer passar per *separatistes*, jurant y perjurant que *separatistes* som, per bé que fassem, allà ont nosaltres *unim* els cors, aglutinam les ànimes, aplegam les intel·ligències en l'amor de la Pàtria, per enaltir y glorificar la Pàtria, y aquest sentiment, amor y entusiasme que'ns ablama y enardex, es per alsar, enaltir y glorificar un tros d'Espanya tan gran, tan important, com Catalunya, Balears y València, y per consegüent per alsar, enaltir y glorificar l'Espanya. De boca y de paraules poren estimar més Espanya els centralistes que nosaltres; de cor y d'obres no mos guanyen ells ni negú a estimarla y a voler el seu bé, qu'es el bé de tots. Es bo de fer, invocar el nom d'Espanya. Treballar desinteressadament per ella y sacrificar-se p'el seu bé, axò no es tan bo de fer. Invocar el nom d'Espanya per satisfer nefandes concupiscències y com a pabelló sagrat per tapar y passar mercancia averiada y putrefacta, es una atrocitat, un crim, un sacrilegi.

Y que consti que no hu dich, ni molt menys, per aquex *empleat* d'assí, de qui no més sé que la du de mi y m'ha llevada la [342] pell, y jo no hi tench res que dir, perque no'm consider indiscutible ni intangible; ho dich p'els *centralistes* en general, els únichs *separatistes* pot ser que hi ha formalment dins Espanya. Que son els qui la desjunten més, els qui la desfán més, els qui peguen més a dretes a ferla bocins, per mi es evident de tota evidència.

L'amor a l'Espanya me fa esser regionalista y nacionalista; ho som perque estich fondament convençut de que l'única solució salvadora, l'única solució d'Espanya está en el regionalisme. Mentres totes les *regions* y *nacions* que constituexen, que integren l'Espanya, no es despertin, alsantse resolta y enèrgicament y recobrant llur fesomia pròpia, reconstruintse axí com eren antigament, assimilantse, axò sí, totes les ventatges efectives y avenços reals dels temps moderns, estaune segurs, l'Espanya no s'alsará de la seua actual postració, del seu ferest abatiment. Y es la cosa més natural del mon. ¿Qu'es l'Espanya més que la *suma* de totes aquelles *regions* y *nacions*? Si els *sumants* son magres y van de redolons cap avall, si son morts o casi morts, ¿com ha d'esser grassa la *suma*? com ha d'anar per amunt y viure polent y ufanosa? Es de sentit comú.

Sobre tot, dexem'ho anar axò ara. Y no'm digueu qu'escupi fora de la trona amb lo qu'acab de dir, y que no tenga res que veure amb la filologia ni amb la llengua catalana. Prou que té que veure. La filologia catalana, la literatura catalana, no tenen altre ayre aont alenar ni altre endret aont viure, que l'enaltiment y eczaltació de Catalunya; el moviment polítich catalanista els es tan necessari, tan indispensable, que sens ell no podrien viure a la llarga la nostra filologia ni la nostra literatura. Qui les ha de consolidar, ha d'esser el moviment polítich catalanista; triomf definitiu d'aquest, ha d'esser el triomf definitiu d'elles. El qui no hu veja, es qu'es curt de vista. iO curts de vista, posauvos les ulleres del bon sentit natural que Deu no ha negat a cap home del mon!

Agost. Dia 30

L'esglèsia de la Pobla. —Cap a Tremp. —Els amichs que hi trobam. — Estudi del dialecte de Tremp. —Entrevers de la gent il·lustrada y els il·literats. —Conferència y concert a n-el Sindicat Agrícola

Me llev abans del sol, y cap a dir missa. L'esglèsia de la Pobla, comparada amb les d'aquells poblets d'alta muntanya, es una Seu. Es espayosa, gran, de gust modern, respira majestat; hi ha retaules barrochs preciosos.

Devers les sis, berenats y llests de la fonda, mos aficam dins la tartana qu'hem llogada, y icap a Tremp s'es dit! Passam per bax [343] de Salàs y de Talarn sens aturarmoshi. Som a Tremp devers les set y mitja. Seguim la regla del Dr. Schädel, d'anar sempre a la fonda millor. Com som ja dins la nostra cambra que mos enllestim una mica, se presenten els amichs corals En Laforga y En Monrós y després D. Lluís de Cuenca, meritíssim de la Pàtria, y un poch més tard Mn. Vicenç Bosch i Mr. Saroïhandy, que vénen d'escorcollar l'arxiu de Talarn. ¡Quina topada més agradosa y joliva de tants d'amichs estimadíssims! Mos diuen que l'*Orfeó* de Tremp mos vol donar anit un concert, y me demanen que'ls-e fassa una conferència. Quedam closos, y mos n'anam a n-el *Sindicat Agrícola*, del qual es ànima D. Lluís de Cuenca y que inclou la flor de la gent de Tremp. Amb nou o deu noys de deu a tretz'anys y aquells bons amichs y altres del Sindicat, comensam l'estudi, el Dr. Schädel de la fonètica y jo de la conjugació. Com Tremp es la capital de la conca del seu nom y de totes aquexes muntanyes y está més en contacte amb Lleida y amb Barcelona, s'hi nota tot d'una una poderosa invasió del dialecte barceloní, que's manifesta preferentment en les persones de certa cultura y corregudes. Axò fa que resulta una divergència entre'l parlar

dels noys y gent il·literata y el parlar d'aquelles altres persones, divergència que trobam tot d'una entre la gent que tenim aplegada. Com els *il·lustrats* y qu'han *corregut* molt fora de Tremp, veuen que(,) tant el Dr. Schädel com jo(,) mos fiam més dels noys y dels *il·literats* que no d'ells per aclarir el llenguatge de Tremp, els-e vé molt de nou, y n'hi ha qu'acaben per dirnos: —De manera qu' aquests noys son els oracles, el pontifichs, els àrbitres, y nosaltres no som res? Mos esforsam per ferlos veure que hu prenen malament; que, per aclarir la *realitat*, l'*actualitat* d'una llengua, els qui servexen més son els qui la parlen amb menys influències estranyes, els qui la parlen instintivament, irreflecsivament, tal com les surt, sense sebre cap regla. Per més que'ls ho expliquem, no hi entren, y n'hi ha que se'n van... ¡Vaja quina passada!

Ventura que'n tenim prou amb els que romanen. Mos hi pegam fins a mitx-dia y llavò tot lo sant capvespre. A la fi acabam y me'n vatx a preparar una mica la conferència.

El dialecte de Tremp se decanta visiblement del de la Pobla de Segur, y s'acosta a n-el de Sort y a n-el del Pla d'Urgell.

Entrada de fosch, sopam... per lo que puga esser, y icap a n-el Sindicat Agrícola! Han feta una crida per tot el poble, convidant la gent. La sala, qu'es ben gran, s'umpl d'en gom en gom. Ja es hora de comensar; me posen a la presidència y el Dr. Schädel a un costat y Mr. Saroihandy a l'altre costat. D. Lluís de Cuenca fa la nostra presentació amb vera elocució y uns elogis fora mida a [344] mi y a la llengua catalana. Com el fa parlar l'amistat y l'amor de Catalunya, comens agraintli tot lo qu'ha dit y que sia tot per honra y profit de la nostra llengua; fas la presentació del Dr. Schädel y de Mr. Saroihandy, contant lo molt qu'han fet y fan per la llengua catalana, els estudis que n'han publicats, els que preparen; lo molt que podem esperar d'ells, lo molt que tenim que agrairlos. Llavò fas un'escitació forta a que tothom fassa costat a *l'obra del Congrès de la llengua* qu'anam a celebrar y a *l'obra del Diccionari*, que no es cosa de quatre

grapades, sinó de que tots els qui senten l'amor de la llengua nostra dins totes les comarques catalanes, ens ajudin, no de boca, sinó amb les obres, replegant milenars y milenars de paraules, a fi de qu'arribem a replegar totes les que's diuen a totes les comarques de llengua catalana, única manera de que'l *Diccionari* sia lo que pertoca, lo que cal que siga.

S'acaba la conferència, hi ha un'explosió de mans belletes y aplaudiments, tothom fa un alè y comensa el concert de l'*Orfeo*, portant barretina morada tots els cantayres, que son tot un esquadró d'homes y noys. Canten una partida de pessets preciosíssimes; canten admirablement, prodigiosament. Es una gran victòria p'el seu director, un capellà benemèrit, d'assí metex, que, a forsa de treball y de constància y de destexinarshi, ha lograt educar tantes de veus rebel·les y repelenques, fentne un prodigi d'armonia y melodia. Aquests *orfeons* son uns instruments meravellosos de cultura; son una manera eficaçíssima de fer Pàtria, de fer humanitat.

Son prop de les onze com s'acaba'l concert, y agradadíssims d'ell, mos n'anam a la fonda, acompanyats dels amichs, y, ia jeure falta gent!

Agost. Dia 31

Més estudis a Tremp. —Notes d'altres pobles de la Conca. — Cap a Artesa de Segre y Tàrraga. —La portalada d'Agramunt

M'axeche dematinet, y icap a dir missa! y esplay la vista y el cor mirant l'esglèsia parroquial, gran, majestuosa, ben reblida de retaules barrochs, qualcún ben notable. El Sr. Rector, qu'es d'Andorra, molt simpàtic, m'obsequia molt. Don Lluís de Cuenca ha volgut que berenás amb ell. Es vengut a cercarme un afeytador, per si vull anar a ca-seua, aont comparexen persones de tots els pobles

de la Conca, per si'm convé ferhi observacions de llengua. Prou que hi vatx, y prenh una partida de notes de gent que comparex a afeytarse o per altres coses, dels pobles de Vilamitjana, Moró, Gurp, Puigcercós, Eroles, Puigverd, Fígols, Tenrui, [345] Claramunt, Salàs, Talarn. Vos assegur qu'he de trompitxar a escriure, perquè'ls he de prendre les paraules al vol a n-aquexa gent. iY els hi vé denou que'ls-e demani jo aquexes coses, y més encara, que les escriga!

El Dr. Schädell se'n va amb Mr. Saroïhandy a prendre un bany a n-el riu Noguera.

Dinam devers les onze; y a les dotze, acompanyats del Sr. Rector, D. Lluís de Cuenca, els Srs. Monrós y Laforga y una partida més d'amichs amb Mr. Saroïhandy, mos n'anam a la diligència, mos hi aficam, prenint comiát de tots aquells amichs, y li estrenyem cap a Artesa de Segre, aont arribam posta de sol, plens de pols. Pujam a la fonda mos raspallam una mica, y sopam. Devers les nou pujam a la diligència de Tàrrega, la més gran qu'haja vista may y molt decent; es com un wagó de ferro-carril; y ja som partits de d'allá. Hi ha un pagès que mos fa esclatar de rialles amb les seues sortides. No n'havia vist cap may de tan graciós y agut, sens que li escapi cap grosseria pornográfica. Es un cas notable de *vis-comica*.

Com mos ne temem, som a Agramunt, devers les dotze de la nit. Es una bona població, de carrers amples y cases agradoses. Mudem el bestiar de la diligència; me diuen que hi ha vint minuts d'aturada. Els aprofit per anar a contemplar la magnífica, estupenda, veneranda portalada románica de l'església. Un *sereno* que passa, m'hi acompanya. Fa lluna y la puch contemplar de lo millor, aquella portalada inefable. No es dubtós que, en matèria de portalades romàniques, es de les més notables d'Espanya y del mon. Prou m'hauria agradat passarm'hi tot un dia devant ella, però no es possible.

Mos ne tornam a la diligència, que ja està per partir. Partim, y de d'allà cap a Tàrraga. Ja passen les dotze; ja hem acabat; el més d'agost d'enguany. ¡Deu fassa que no sia el darrer que vejem!

Setembre. Dia 1

Cap a Manresa. —Arribada. N'Oleguer Miró y En Josep Esteva.

**—Gran activitat d'aquest. —Entrevista amb el P. Nonell. —
Estudi del dialecte manresà. —Conversada amb el Bisbe de Vic.
—En Leonci Soler i March y altres amichs**

Arribam a Tàrraga devers les dues de la matinada. Hauríem escrit a n-els amichs que tenim assí, però axò no es hora de fer anar gent p'el món. Esperam un poch més de mitj'hora 'l tren que mos ha de dur a Manresa. Arriba, mos hi aficam, y ihala de d'allà! cap a Manresa. Hi arribam devers les cinch. ¿Que me'n direu? [346] Ell ja trobam a l'Estació el metge N'Oleguer Miró que'ns espera; y amb ell icap a la fonda de St. Domingo! Mos creyem trobar el Dr. Counson, que, per delicat de salut, no pogué venir amb el Dr. Schädel, y creya poderse unir a nosaltres la primeria de setembre. Lo que trobam es una carta d'ell que mos diu que no ha millorat prou de salut per poder venir. Me'n vatx a dir missa; berenam. Torna N'Oleguer Miró, mos n'anam a ca-l'entusiasta apotecari En Josep Esteva, que mos presenta tres quaderns plens de paraules, fets segons les instruccions donades demunt la *Circular* qu'enviàrem per que trobássem a les comarques la feyna preparada, en arribarhi. Aquests quaderns son preciosos; n'hi ha un p'el Dr. Schädel, un p'el Dr. Counson y un per mi. Quedam closos que farem l'estudi de la fonètica y de la conjugació a ca-N'Esteva, amb set o vuyt noyes de deu a tretze anys que mos tindrà reunides la seua senyora. Un home com N'Esteva hauríem de tenir a cada comarca catalana.

S'es mester trompitxar cap a la Santa Cova de Sant Ignasi. Mos hi espera amb bona devoció el Rd. Pare Nonell, de la Companyia, meritíssim de les nostres Lletres y de la nostra filologia. Com mos veu iquin' alegria per aquell sant home! Mos fa una gran rebuda, y, ja hu crech, que mos tiram tot d'una dins la filologia de ple. El Dr. Schädel ja s'amolla en catalá, y el pronuncia admirablement. Com el P. Nonell el sent esplicarse en la nostra llengua, s'entusiasma fort, y en fa mil alabanses. No mos ne temem, y mos passen més de dues hores.

Com a n-aquesta Santa Casa hi ha'l Pare Pastoret, qu'es de Crespià, una vila de la comarca de Figueres, volem aprofitar l'avinentesa per estudiar el dialecte d'allá, essent, com es, aquex Pare un entusiasta del catalá y que's fa cárrech bé de lo que son les diferències dialectals. Quedam amb ell que hu farem el capvespre.

Mos n'anam depressa a ca-N'Esteva. Ens reb amabilíssimament la seua senyora amb cinch o sis noyetes de deu a tretz' anys, lo més axerides y agradoses. Les esplicam de que's tracta se'n fan cárrech tot d'una, y ja som partits, el Dr. Schädel a ferlos pronunciar mots y jo a ferlos conjugar verbs. Vos assegur que no dexam les manades p'el rostoll ni badam jens. Aquelles noyes contesten com a rossinyols, y nosaltres escriu qui escriu.

Toquen les dotze, y suspenem la cosa fins a les dues. El Dr. Schädel dina a ca-N'Esteva; y jo amb lo Rdm. Sr. Bisbe de Vic, qu'es troba assí perque eir fou la Festa-Major de Manresa. ¿Quin amador de la llengua catalana, quin fill de Catalunya no'l conex el Dr. Torras i Bages? ¿qui no l'admira? ¿qui no l'estima de cor? [347] Per nosaltres es evident que, després d'En Balmes, es el talent de més potència qu' ha tengut el clero catalá. El Dr. Torras i Bages, vist de lluny, dins les seues obres, es gran, imponent, prodigiós; vist d'aprop, es encantador, ecsisador, es un gran cor que bat dins una calma patriarcal, solemnial. Dins les seues obres un l'admira y el venera; tractat d'aprop, un l'estima de cor, se'n sent ecsisat y corprès. Es un

d'aquells grans homes, que, com més d'aprop un los mira, los veu més grans, resulten més grans, al contrari d'altres *grans* homes, que, en veurelos d'aprop, resulten ben petitoys, una mica de cosa. —El Dr. Torras i Bages ha volgut sentir la relació de la nostra actual exida filològica; lo qu'hem fet, com hem estudiat. Enc que ell no's dediqui a la filologia, s'hi interessa moltíssim, per lo qu'estima la llengua catalana. —De bon gust hauria estat amb ell tot lo dia y una partida de dies més. Hi fa tan bon estar amb ell! ¡Un hi aprèn tant y tant d'escoltar-lo! Però la filologia comanda, y'm crida a ca l'amich Esteva, y no cal fer el sort.

A les tres hi som. Trob el Dr. Schädel fent pronunciar paraules a n-aquelles axerides y valentes noyes del dematí. Se dividexen en dues rol·lades: les d'una diuen *fonemes* a n-el doctor y les de l'altra me diuen *formes verbals* a mi; y ihala endevant! elles diu qui diu paraules y conjuga qui conjuga verbs, y nosaltres escriu qui escriu, que la má mos arriba a fer mal. Aprofitam tan bé el temps, que devers les sis acabam. ¡Aquestes noyes son estades unes heroines! Que deu els ho pagui.

Mos espitxam a la Santa Cova, aont mos espera'l el P. Pastoret per estudiar el dialecte de Crespià. Com el Pare es molt entès y ja está enterat del sistema que seguim, amb cosa d'una hora y mitja enllestim l'estudi. Axò ja no es anar a lo carril, sino a lo telegraf.

Mos vé a cercar el metge N'Oleguer Miró, y mos n'anam a la fonda, aont comparex el diputat a Corts per aquest districte, En Leonci Soler i March, el patrici meritíssim, l'entusiasta de Catalunya y de totes les coses catalanes, amich estimadíssim. Vé amb els altres catalanistes caporals de Manresa, nou o dèu, que mos obsequien amb un sopar magnífich, espléndit, y que resulta imponderable per les persones que'ns hi acompanyen. ¡Vaja quina conversada més agradable y entretenguda qu'hem feta! ¡Bé hem xalat tots y n'hem passat de gust, comunicantmos impressions sobre les coses que duym entre mans!

El Dr. Schädel repetex assí lo que digué a Sort y a Tremp, devant l'entusiasme delirant que troba en la gent per la llengua nostra: que en lloch del mon no hi ha aquex entusiasme per la llengua pròpia; en lloch del mon no trobará el filòlech tantes de facilidats per estudiar la llengua viva. [348]

Se fa tart, y demá mos hem de llevar dematinet per espitxarmos cap a Berga. Per axò, fent grans mercès a n-En Soler i March y a n-els altres amichs, de llur coral obsequi, alsam la sessió y mos n'anam a jeure.

Setembre. Dia 2

Cap a Berga. —Arribada. —Estudi del dialecte bergadà y de Sant Llorenç de Piteus [Sant Llorenç de Morunys]. —Línia divisòria del catalá occidental

A les cinch ja estam llevats, y icap a l'Estació del ferro-carril econòmic de Berga! Mos aficam dins un wagó de primera, y ide d'allá! per Santpedor, Sallent, Balsareny y Gironella sempre vora vora'l Llobregat y per amunt. A Olvan dexam la via-fèrrea, y amb una tartana pujam a Berga. Com a població de muntanya es de lo més acceptable; fa bona cara y els carrers no están malament, encara que sien de molt de rost. Hi ha dues esglèsies; conta 4.600 ànimes y es la vila més gran del Bisbat (de Solsona). Hi arribam demunt les deu, y trobam Mn. Enric Ribera que mos espera perque li escriguérem que vendríem. Anam a la fonda de Sant Antoni; mos donen cambra, mos raspallam y rentam, y icap a dir missa! qu'es diumenge. Tornam de missa, mos comparex a la fonda una comissió del *Centre Catalanista* d'assí y de la *Redacció* de la revista local *Cim d'Estela*, que's posen a les nostres ordes. Mn. Ribera té un'escola, y resolem, per contentarlos tots, fer una part de l'estudi amb els noys de Mn. Ribera y l'altra part a n-el *Centre Catalanista*.

Per lo que puga esser, dinam de bon gust; y després icap a l'escola de Mn. Ribera y *Redacció del Cim d'Estela!* aont trobam una vintena de noys, tots ben disposats a dirnos totes les paraules y formes verbals qu'ells sápien. Els ho explicam una mica axò de la conjugació, se'n fan cárrech, y ja som partits ells a dir mots y conjugar verbs, y nosaltres escriu qui escriu. Devers les cinch alsam la sessió, y mos n'anam a n-el *Centre Catalanista*, ont trobam gent preparada y disposta a seguir la metexa tasca, y ja hu crech que la seguim. Aquí trobam un home y un noy de Sant Llorenç de Morunys o de Piteus, aont volíem anar y no mos es estat possible. Aprofitam l'avinentesa d'aquests dos, amb els quals feym l'estudi de la fonètica y conjugació d'aquella vila, filològicament ben interessant.

La fosca mos hi aplega dins el *Centre*, treballa qui treballa, y no mos ne dexam que no hu tenguem ben esclovellat. Tenim la má cansada de fer navegar el lapis.

Resulta que'l llenguatge de Berga y sobretot el de Sant Llorenç [349] de Morunys ja's decanta prou del manresá, y s'acosta a n-el d'Urgell. Se veu que tornam esser aprop de la regió occidental de la llengua, divisòria que determinen lo Segre y sos afluent fins a l'Ebre.

Setembre. Dia 3

**Cap a Bagà. —Arribada a Bagà. —Mn. [Andreu] Rovira. —Estudi del dialecte de Bagà. —Una família de Gósol. —Cap a la Pobla de Lillet. —Entrevers dins la tartana. —Arribada a la Pobla. —
Mn. Francàs**

Me llev dematinet, y cap a dir missa. Berenam, y a les vuyt mos posam dins la tartana, y amb quatre bots som a l'estació d'Olván. Mos aficam dins un wagó de primera, y de d'allá per amunt, vora vora'l Llobregat, per aquella sèrie de barranchs y fondals de l'Alt Berguedà, seuvatges, imponents, d'esplèndida vegetació a redols, per

Pedret i Marzà, Baells, Sant Salvador [de Guardiola], fins a Guardiola. S'acaba la via fèrrea, y amb una tartana mos tiram cap a nor-oest, dins Bagà, a 820 metres d'altura, d'uns 700 habitants. Com a població de muntanya es ben passadora; s'hi conserven cases antigues d'aspecte senyorial. No hi conexem negú. Anam a un hostel, prenim cambra y comanam el dinar. Topam un capellà y li deym si hi ha cap entusiasta de la llengua catalana per assí. Mos n'acusa un, Mn. Andreu Rovira. Mos mostra aont está, y mos n'hi anam tot dret. Per bona sort, le hi trobam; es jove, molt simpátich. No'l sorprèn la nostra arribada. L'esperava, per lo qu'havia vist demunt els periòdichs, de nosaltres. N'está contentíssim de tenirmos a ca-seua, y s'ofereix en tot y per tot. Li explicam el nostre pla: que'ns calen set o vuyt noys o noyes de deu a tretze anys per ferlos pronunciar paraules y conjugar verbs. Diu que li será més fácil trobar noyes; y envia a la Sra. Mestra, que mos n'envia sis o set de molt desxondides y de bon manament. Els explicam de lo que's tracta; ho comprenen ben promte, y ja son partides, com a cadellts de molí, a dir mots p'el Dr. Schädel y a conjugar verbs per mi, y nosaltres escriu qui escriu. Aquexa manera d'estudiar el catalá li fa moltes de rialles, a Mn. Rovira; però com a reflexiu qu'es, aviat comprèn qu'es la via més curta y més segura per aglapir el moment actual de la llengua. Axí amb una hora atenyem y aclarim més les particularitats de l'idioma a cada localitat, que no faríem amb una setmana seguint un altre carrerany.

Sobre tot, feym tanta de via, que, com toquen les dotze (eren devers les deu com mos hi som posats), ja ho tenim entre cap y coll, a punt d'acabar. Per no desbaratar la voga, llicenciam aquexes noyes fins a les dues, y ia dinar tothom! [350]

A les dues tornam esser a ca-Mn. Rovira; comparexen les noyes metexes, y en menys d'un' hora dexam enllestida la fonètica y la conjugació de Bagà.

Resulta que Bagà n'és lluny de Berga; pertinenx completament al català oriental. Les *ee* y *aa* átones inicials y medials ja son apagades y fònicament un sol sò: ə. La *o* átona ja sona com *u*.

Són les tres; manca cosa d'un'hora y mitja per a partir cap a Guardiola y la Pobla de Lillet; l'aprofitam anant a veure l'esglèsia, qu'és prou gran y espayosa, amb una portalada románica y una ogival, agradoses una y altra, y la Rectoria, aont se guarden algunes joyes notables: entre altres, una creu bisantina, que regalá a l'esglèsia de Bagà el famòs abat Oliba de Ripoll. El senyor Rector mos reb amabilíssimament y conversam una estoneta. Després, sabent que a una masia d'assí prop, casal dels *senyors* de Bagà, hi ha 'ls masovers que son naturals de Gósol, poblet que mos cau dins el ponent cap a la Seu d'Urgell, que'ns havien dit qu'era molt notable p'el seu parlar, mos n'hi som anats per veure si aclariríem res. Es estat lo que temíem. Es una santa gent, però no mos han entesos, axò es, no s'han fet cárrech de lo que volíem y no més els hem pogut agafar alguns mots y algunes formes verbals. No son estats tan entenents com aquelles noyes. La gent gran y sense lletres no hu arriben a comprendre axò de la conjugació, y se pensen que vos ne reys d'ells. Com que senten que'ls-e volen fer dir: *jo miro, tu mirəs, ell mirə*, etc.; *jo mirərə, tu mirərəs, ell mirərə*, etc. vos miren com a esglayats y sense sebre allò aont treu cap, y no hi ha manera de ferlos seguir. Traballant amb gent granada *analfabeta*, no mos haurien bastat tres dies a cada punt per aclarir la conjugació dels verbs, que amb tres o quatre hores aclaríem per via dels noys y de les noyes de dèu a tretze o catorze anys. A la gent granada els hem d'agafar al vol la conjugació, en sortirlos dins la conversa la forma verbal.

Tornam a n-el poble; ja's hora de partir; mos despedim de Mn. Rovira y alguns capellans més, donantlos mil gràcies per lo molt

que'ns han ajudats, y mos aficam dins la tartana, y, icap a Guardiola! aont esperam el tren que puja de Berga.

Arriba aquest, mos ne pujam a la tartana de la Pobla de Lillet, y de d'allà y per amunt y sempre vora vora'l Llobregat, cap a llevant. Dins la tartana, si n'hi caben sis, n'hi ha dèu. Tot d'una en sentiuh que grunyen y protesten; pero aviat, amb el moviment del veicle la cosa se sacsa, y la malicia s'espassa, y s'establex entre tots una comunicació francament germanívola. Al Dr. Schädel l'admira axò. [351]

Jo acab de resar; deym amb el doctor algunes frases en alemany. Aquella gent escolta y no entenen mitja paraula, y miren ferm; llavò seguim en francès, y no hu entenen, tampoch. Mos miren a nosaltres y se miren a ells, y escolten, boca closa. Un diu baxet a n-els altres: —Parlen en llatí. Al cap de més de mitj-hora de conversar amb el doctor, jo demán a un d'aquells que'm mirava, si ja som aprop de la Pobla. Com me sent parlar en catalá (fins llavò jo no hi havia dit cap paraula dins la tartana), queden tots admirats, y me demana *l'interpelat*: —Y vostè que també sab fer la nostra llengua? —¿Com no l'he de sebre fer, dich jo, si es tan meua com vostra? —¿Y vosté qu'es catalá? me demanem, ¿y d'ont és, vostè? —D'ont som? dich jo; de ben lluny; som de dins mar. —iDe dins mar! diuen ells, llavò si que hi romanen confusos. —No heu sentida anomanar may Mallorca? els-e dich. —Sí, diuen ells; ¿de manera que Mallorca es dins la mar? —Prou que hi es, responch jo, y ja fa estona. Com els esplich qu'amb aquest senyor que m'acompanya, qu'es d'Alemanya, fa més d'una mesada que correm per aqueixes muntanyes per veure la llengua catalana com s'hi troba, no se'n poden avenir. Ho troben gros de tot. Per mi n'hi ha que no hu creuen.

Amb axò s'es fet fosch y arribam a la Pobla de Lillet, antiga capital del *comtat de Mataplana*; a 870 metres d'altura, de carrers mal plans, però les cases no son de mal aspecte ni patexen de mal

construïdes. La situació es molt pintoresca per tots els contorns de la vila, que conta unes 1.200 ànimes.

Mos n'anam a la fonda que mos diuen qu' es la millor, y mos fa bona impressió la gent. Assí hi tenim un amich, Mn. Joan Francàs. Ho deym a n-el fondista, y a l'acte l'envia a cercar. Se presenta Mn. Joan, y román sorprès de veure'ns. Mos conexem de l'any 1900, que vatx esser assí. Li explicam el nostre pla y a veure si mos trobaria per demá sèt o vuyt noys y noyes axerits, per estudiar la fonètica y la conjugació d'assí. Mos diu que no'n passem ánsia, que les tendrem.

Sopam, feym una conversada llarga amb Mn. Joan y el fondista, y devers les deu mos n'anam a jeure.

Setembre. Dia 4

Estudi del dialecte de la Pobla. —Un renegayre esmenat. — Returada a Gombreny. —Arribada a Ribes [de Freser]

Abans de sortir el sol, ja som a l'esglèsia per dir missa. Dita y donades les gràcies y llests de berenar, devers les set mos comparex Mn. Francàs amb el flotó de noys, tots amb un cap ben viu [352] y els ulls que'ls-e ballen, mirantmos ben arreu, no sabent que'ls-e volem fer. Com que no se'n acabin de fiar.

Els explicam la cosa, y feym dues rol·lades: una p'el Dr. Schädel y una per a mi, y ja som partits: ells a pronunciar paraules y a conjugar verbs, y nosaltres a escriure, y iendevant s'es dit! Els-e fan rialles a n-aquells noys aquexes coses que'ls-e feym dir, y tots reym. Es que la filologia, ben entesa, es molt alegre. El Dr. Schädel, d'en tant en tant, s'acosta a la meva rol·lada per aclarir qualche *fonema* amb dos noys que tench jo, molt intel·ligents y de pronúncia molt clara. Com amb el doctor parlam en francès, els-e vé molt de nou a n-els noys y miren ferm. Mentres fas punta a n-el lapis amb el meu

inseparable *trinxet* (gavinet amb la fulla voltada a tall de faus), que també fa moltes de rialles a n-els noys, jo'ls-e deman si entenen aquella llengua, y me diuen que no. —Vol dir que no enteneu el francès, vosaltres? els-e dich. —No, senyor, responen, y un diu: —Per aquí n'hi havia dos, de senyors, que hu eren de francesos; —y, mirant-se el meu *trinxet* ha afegit aquex noy: —Quina cosa! els francesos, de la *comuna*,² en diuen *gabinet*,³ axò que té vostè. Tots els altres noys han esclafit de riure, y jo per lo metex.

Tant mos afanyam y tan poch temps perdem, qu'abans de les dotze estam llests de la fonètica y de la conjugació de la Pobra, y llicenciam aquells valents noys, fentlos refresca de confits y such bo, y se'n van botant d'alegria.

El fondista té el gran acudit de cridarnos a dinar; dinam amb Mn. Francàs, y el fondista mos conta mil coses que li han passades. Es de Campdevàdol; diu qu'era un gran renegayre, un temps, que'ls renechs li sortien sens donarse'n conte; li feren una gran injustícia dins un tribunal, y hu va prendre tant tort, que per no fer-ne una de grossa, se'n anà a Amèrica. Per allà feya feyna amb gent de totes les bandes del mon, y notá que cap n'hi havia que renegás tant com ell. Axò li entrá tan endins, qu'arribá a dir: —iVaja quina manera d'honrar Catalunya que tinch jo! iDe manera que jo fatx veure que'ls catalans son els més renegayres del mon! iQuina glòria per la meua Pàtria! —¿Creurán vostès, ens ha dit, qu'axò me féu prendre la resolució de no renegar may més? Ho vatx prometre y ho vatx cumplir. Quan vatx tornar, la gent ho notá ben promte, y deyen a la meua dona: —El teu home no sembla el metex. —iBé poden creure si'n don, de gràcies Deu, d'haver perdut tal viciot! La sinceritat d'aquex home mos ha encantats. Preniune llum, renegayres... [353]

² Nota de l'original: Número 100.

³ Nota de l'original: Le cabinet.

Tot d'una d'haver dinat, feym les maletes, y, despedintmos de Mn. Francàs y del fondista, mos aficam dins una tartana que hem llogada, y icap a Ribes! aont hem de fer nit.

Ribes de Freser

Sempre cap a llevant, bordetjant barranchs y comalades, pujant y devallant per uns camins infernals, devers les quatre arribam a Gombreny. Mos aturam a l'hostal, perque la bístia menji y reposi un'estona.

Per aprofitar el temps, demanam paraules a un noy y a una noya de l'hostal metex; s'empegueexen, y no'n treym trallat. Deym a l'hostaler si no hi hauria cap home vell o dona vella molt conversadora, que no's donás vergonya d'enraonar devant nosaltres. Diu que sí, que n'hi ha una, de jaya, molt trempada. L'envia a cercar, vé, y efectivament conversa p'els colzos. Mos n'anam amb ella demunt un terrat; y jo, per ferla desplegar, li moch de la guerra dels carlins, a veure si se'n recorda. —Prou! diu ella, y ja es partida a contarnos de que tota la seua família *ho eren de carlins*, y que'l Savalls y els altres principals de la carlinada anaven a ca-seua, y que'ls-e guardaven coses. Un dia hi van els de la Contra-part, a

regonèixer per veure si tenien coses de carlins. —*iProu que en teníom!* diu ella; pero la meua mare ja hu sabia, qu’havien de venir, y totes aquelles coses, qu’eren de roba, se les va amagar devall el vestit, fermades a la cintura; y els contraris no van trobar res. Mos ne contá moltes de passades de la guerra carlina. Després li movem del *Comte l’Arnau* que navegava per aquests contorns, y mos diu que axó ja no hu sab tan clar, perque no hu ha vist, però que, quant era petita, ja’n sentia parlar, y mos canta un tros de la notabilíssima cansó popular que la tradició mos ha tramesa; y seguex conversa qui conversa sens parar, y el Dr Schädel y jo que cuydam a fer ull d’escriure, prenintli al vol les expressions.

Com assí hi coneix una persona principal, el Sr. Sabartés, de l’altra vegada que hi vatx venir (1900), demán si es a n-el poble; y l’hostaler diu que sí y li envia la noya. Al punt se presenta aquest senyor amb un fill seu seminarista, y conversam corament una estona y completam les observacions filològiques que hem fetes amb la vella del dialecte de Gombreny.

Resulta qu’assí encara conserven, els vells y la gent analfabeta, la primera persona singular de l’indicatiu present en *-i* en lloch de *-o* o *-u*, y per lo metex, en lloch de *jo parlu*, *jo callu*, diuen *jo parli*, *jo calli*. Aquí també, com a la Pobla de Lillet, fan *i* fluxa (*j*, el sò d’y grega o *semiconsonant*): la elle (*ʎ*) de *vermELL*, *cabELL*, *trabALLar*, y per lo meteix diuen *vərméj* (*vermey*), *kəbéj* (*cabey*), *trəbəjá* (*trabayá*).

Mentres tant, se fa hora de seguir la nostra via. Ens despedim d’aquella bona gent, pujam a la tartana, [354] y de d’allá sempre, y per avall y, cap a llevant. Com som a Campdevàrol, ja es fosca negra, y prenim la carretera, qu’es molt bona, cap a Ribes, aont arribam devers les nou, y topam una fonda de primera. Mos donen unes cambres com no n’hem trobades enlloch. Bé mos val.

Assí hi tenim un entusiasta, el seminarista En Pere Pujol. El cridam, se presenta, y queda contentíssim de veuremos, y mos diu

que mos té replegats els milenars de paraules que li escriguérem que mos cercás, y que disponguem en tot y per tot d'ell. Li deym que per dema matí devers les vuyt ens caldrien set o vuyt noys per estudiar la fonètica y la conjugació d'assí. Ens diu que no'n passem ánsia, que mos ne menará.

Se retira, y nosaltres sopam, y ia jeure manca gent!

Setembre. Dia 5

**Estudi del dialecte de Ribes. —Cap a Ripoll. —La Marquesa de Dou y sos fills. —Comensa l'estudi del dialecte de Ripoll. —
Cansons catalanes**

Me'n vatx a l'esglèsia a dir missa abans de sortir el sol, y no hi trob negú més qu'una senyora vella, que'm cerca l'escolá y aquest envia un escolanet, ben axerit, que la'm servex. Com torn esser a la fonda, crit el Dr. Schädel. S'axeca, berenam, y al punt comparex En Pujol amb el flotó de noys. Feym les dues rol·lades, una p'el doctor y una per mi, y ihala a fer feyna! y ivenguen *fonemes y formes verbals!* Mos hi pegam fins devers les dotze, y hu desnossam tot, gràcies a Déu. Tenim un refresch preparat a n-aquells noys, que no l'escupen jens; xarumben de bona gana, y se'n van tots contents a dinar, y nosaltres feym lo metex. En Pujol mos dexe els quaderns de paraules y formes verbals que mos tenia preparats. Son ben apreciabls, y mos servirán prou.

Com hem dinat, amb En Pujol trescam un poch la vila per veure si trobam cap vell o vella qu'estiguen per conversar; no trobam gayre cosa, y tornam a la fonda, aont ja hi ha preparada la tartana que mos ha de dur a Ripoll.

Prenim comiat d'En Pujol agraint tot lo qu'ha fet per nosaltres, y ja som partits cap a Ripoll, atravessant aquella delitosa, esplèndida

vall de Ribes. Com sempre anam cap avall y la carretera es bona, devers les cinch ja som a n-aquella vila, a ca-la Marquesa de Dou.

L'amor coral que'l meritíssim Sr. Marqués mort, al cel sia, tenia a Catalunya y a totes les coses catalanes y especialment a la llengua nostra, la té la Sra. Marquesa y els seus amabilíssims fills, especialment D. Ramon. Ja hu saben els lectors del *Bolletí*.

Ja estàvem compromesos d'ha estona amb el Dr. Schädel [355] que, en venir a Ripoll, havíem de posar a ca-la Sra. Marquesa. Ben contents n'estam. Mos han rebuts y allotjats magníficament. Ens diuen que demà matí comparexerà *el Llorenç*, un masover de la casa, molt trempat y conversador incansable, amb el qual porem estudiar bé'l llenguatge de la pagesia ripollesa.

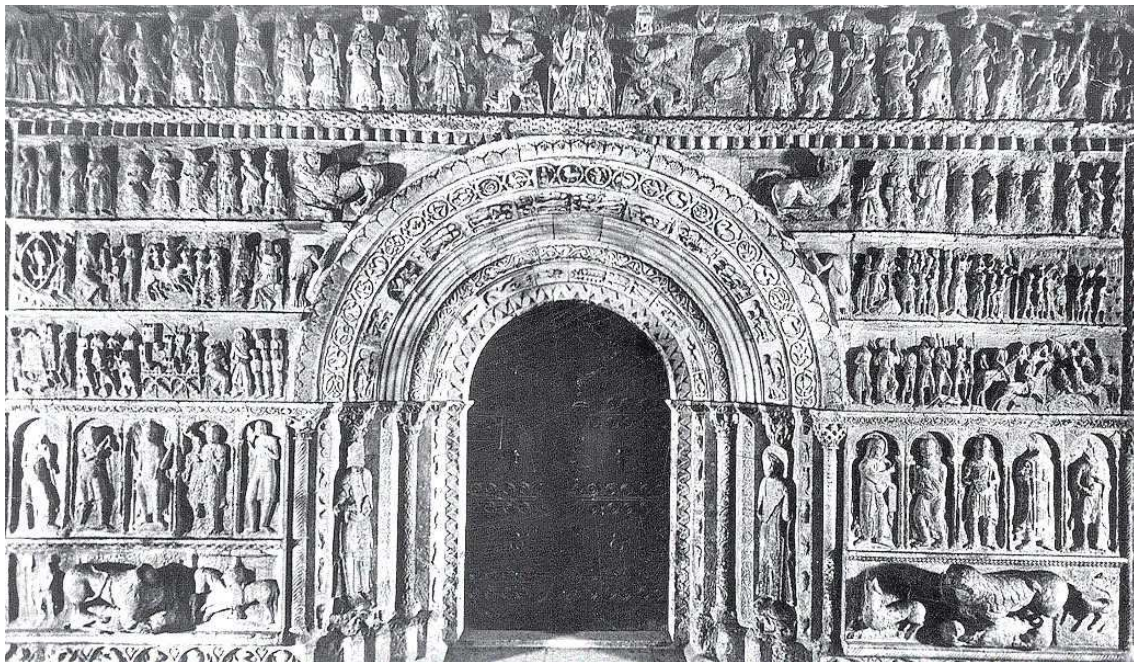
Per guanyar temps, els-e demanam si podríem trobar alguns noys y noyes per investir la fonètica y la conjugació d'assí. Van a cercarne, y mos menen set o vuyt noyes. Els esplicam la cosa, y ja som partits: elles a dirnos paraules y nosaltres a escriureles. Mos hi pegam fins que hi veym, y llicenciam aquelles noyes, y els senyors de la casa les fan berenar, y ben bo que'l troben elles.

Sopam, conversam una bona estona; D. Ramon y la seua germana D.ª Maria de Montserrat canten amb acompanyament de piano un enfilall de cançons catalanes, qu'els-e surten de lo més endins de l'ànima, y, delitats amb aquelles ecsisadores melodies, mos n'anam a jeure.

Setembre. Dia 6

La basílica de Santa Maria. —El masover Llorenç y el seminarista En Griera. —Estudi dels dialectes de Ripoll y Sant Bartomeu del Grau. —Cap a Camprodon

Ben dematí me'n vatx a dir missa a la basílica de Santa Maria, l'admirable, la estupenda, veneranda basílica románica, meravellosament restaurada d'aquell providencial, d'aquella columna de la Pàtria, d'aquell incomparable Dr. Morgades, Bisbe, primer de Vic y després, de Barcelona. iProu que me som embadalit una bona estona devant l'inefable portalada y pòrtich de la basílica! iProu que hi som entrat, ple de respecte y de veneració, y he recorregudes devotíssimament les cinch naus y el creuer amb les set ábsides... iQue de viva y d'intensa la sent un la Pàtria dins aquexa escelsa basílica!

Ripoll

Dita missa y donades gràcies, me'n vatx a ca-la Marquesa de Dou. Ja hi trob aquell masover, el Llorenç, que m'espera. Es un homonet d'una xixantena d'anys, de bones talles, sech de carns, sá com un gra d'all, molt viu de potències, amb uns ulls que li ballen, molt xerevel·lo. Me fa una gran escomesa, m'es molt simpátich. Crit el Dr. Schädel, que's lleva, y berenam, per lo que puga esser. Mos

alsam de la taula, se presenta'l Llorenç, el prenim per conte nostre, y pregunta d'un vent y pregunta de l'altre. A tot contesta ben rabent, fora en lo de la conjugació. Axò de *jo miru, tu mires, ell mira*, el desorienta y l'embuya. Y qu'es [356] que *miri*, jo? demana ell. Que vol que *miro*? —No, li dich jo, no es que vos hájeu de *mirar* res; no es que vos diga que *mireu*, sino que 's tracta de sebre totes les formes que pren la paraula *mirar*. Bé le hi esplich qu'es la *conjugació*, però no mos arribam a entendre, y ho dexam anar. El Dr. Schädcl el pren per conte seu, y en lo de la fonètica sí qu'es un eczemplar preciós. Prou que's veu que parla un catalá bufarell, qu'es un catalá de la pagesia ripollesa, ben autèntich. En la conversa li guip una partida de *formes verbals*; però los dex per seguir la metexa tasca amb quatre o cinch noyes que mena D.ª Montserrat; y aquexes sí que pronte hi son dins la conjugació, y me despleguen els verbs sens trampoletjar ni returarse jens. Sobre tot, devers les nou ja estam casi llests, y m'anuncien un jove desconegut qui'm demana. —Ja será N'Antoni Grieria, de Sant Bartomeu del Grau (Lluçanès), pens jo: y efectivament, surt y me vetx un jove plantós, de bones carns y bones colors, amb una cara de bon minyó a carta cabal. Me diu que hu és En Grieria. Jo no més el conexia per les seues cartes, flametjants d'entusiasme per l'*Obra del Diccioniari*, y com a *reclutador* incansable de *col·laboradors* a n-el Seminari de Vic, aont estudia. En romanch molt agradat; ell queda com a confús y tallat, tot d'una, però ben aviat cobra coratge. El present al Dr. Schädcl com un entusiasta, y a n-els senyors de Dou. Me du tres quaderns amb els milenars de paraules recullides segons les instruccions de la *Circular*: un quadern p'el Dr. Schädcl, un p'el Dr. Counson y un per mi. Es vengut perque jo'l vatx citar per veuremos assí, ja que no'ns era possible passar per Sant Bartomeu del Grau. Per no perdre cala, a l'acte comensam l'estudi de la conjugació de la vila d'En Grieria. Feym molta de via, perqu'ell conex bé la cosa. A les dotze la tenim casi llesta.

Amb En Grieria se'n presenta un altre de seminarista de Vic, natural d'assí, En Francesc Costa; y amb ell completam l'estudi del dialecte de Ripoll, axò es, de la conjugació.

Mos criden a dinar, y dinam esplèndidament. La Marquesa y sos fills ens obsequien axí com ells saben ferho. Tot d'una d'haver pres el cafè, tornam a la parada de les cebes, axò es, la fonètica y la conjugació, amb el Llorenç, En Grieria y En Costa, y encara mos hi pegam unes quantes hores, fins que feym el *Val-Deu*.

El Llorenç está amb els cabells drets de la partida de coses que li hem demanades y de les preguntes que li hem fetes, y de que tot ho hájem escrit. En fa grans exclamacions, conversant p'els colzos, amb uns comentaris molt pintoreschs. Li demanen els fills de la Marquesa que dirá a n-els seus fills, en arribar a la masia, d'aquests dos senyors amb-e qui ha passat el dia. [357]

Ripoll

—Que diré? diu ell; que son una lley de senyors que m'han demanat unes coses que may m'havien demanades.

Resulta que dins la comarca ripollesa com a la vall de Ribes la gent vella conserva encara la desinència en *-i* de la primera persona del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació (*jo parli, jo kəmini, etc.*), y el subjuntiu en *-o*: *vol kə jə kəmino, kə tu kəminos, k'eł kəmino, k'ełs kəminon*. Lo que succeex que'l dialecte barceloní ho ha invadit tot, especialment la gent una mica il·lustrada y correguda. Els vells, els infants y els *analfabets*, no están de ple encara bax d'aquexa influència barcelonina.

El Llorenç s'en va a la masia y En Grier a Sant Bartomeu del Grau. Quan ha de partir cap a n-el tren, me diu que no's dona amb coratge de trobar l'Estació. Jo hu trob gros de tot, y llavò me confessa que no era estat may a Ripoll. Tot d'una'm vè de nou que no hi fos estat may, essent d'un poble de devora Vic, allà hont jo hi som estat cinch vegades. Llavò pens que no tots els han trescada tant Catalunya com jo.

També se fa hora de partir nosaltres, qu'hem d'anar a dormir a Camprodon. Mos despedim de la senyora Marquesa de Dou y dels seus fills, donantlos milions de gràcies d'havermos tractats com a papes, de lo molt y molt que'ns han facilitat l'estudi del dialecte ripollès, y amb el carruatge de la casa y acompanyats de D. Ramon y de D. Xavier, mos espitxam a l'Estació; arriba al punt el tren, mos hi aficam, y, prenint comiat d'aquells dos bons amichs, siula la locomotora, y li estrenyem cap a Sant Joan de les Abadesses, aont pujam a la diligència y fins a Camprodon no'ns aturam. Ja son les deu del vespre. Anam a la fonda que mos indiquen com a millor; sopam y ia jeure manca gent!

Setembre. Dia 7

Topada amb Mn. Cinto Costa y En Quatrecases. —Estudi del dialecte de Camprodon, Rocabruna y rodalia. —

Camprodonistes que volen fer feyna. —Cap a Sant Joan de les Abadesses y Olot. —Com trobam la cosa a Olot

Bot del llit devers les quatre, y me trob amb un genoll com engalavernat, com si hagués posada la cama malament. No hi don cap importància. Feta la preparació per la missa, surt a n-el carrer, demán l'esglèsia parroquial aont es, me donen les senyes, y me'n hi entr. Dins la sacristia trob dos capellans que conversen, y me miren. Demán per dir missa, y en dich. Després s'acosta un d'aquells dos capellans y me demana si som Mn. Alcover, y a mi m'ocorre tot d'una si aquell es Mn. Cinto Costa, Rector de Rocabruna, un entusiasta de l'*Obra del Diccionari*, amich estimadíssim, conegut sols per cartes, convidat a prepararnos la feyna que feym y tenirmos recullits aquells milenars de paraules que demanávem en la *Circular* passada dins el juliol a n-els amichs de totes les comarques catalanes. Jo li havia escrit aquests dies que no poríem arribar a Rocabruna y que fés favor de devallar a Camprodon avuy. Ell ho és Mn. Costa! Quina alegríia per aquell sant home y per mi! Es tot un entusiasta, Mn. Cinto, senzillíssim, un'ànima plena de bondat, tota de Deu.

Ell ha de dir missa encara, y quedam que mos veurem a ca-Don Josep Quatrecases, un altre entusiasta d'assí, apotecari. No més mos conexem per cartes; però ja som amichs corals.

Dex Mn. Costa, don gràcies, y surt de l'esglèsia. A n-el portal me top amb un senyor que surt també, jovenet, amb un devocionari. S'acosta y m'envest amb aquesta: —¿Seria vostè Mn. Alcover? A mi tot d'una m'ocorre demanarli: —Seria vostè don Josep Quatrecases? Ja hu crech que hu es estat! No vos dich res si mos hem feta un' escomesa ben coral, y si hem estat ben contents tant un com l'altre! Conversa qui conversa, m'ha demanat del Dr. Schädel, y li he dit qu'encara deu dormir. M'ha dit que li férem un mal terç, perque no anárem anit passada a ca-seua tot dret, com ho havia comanat a la fonda que mos ho diguessen, si mos presentávem, però no mos ho

varen dir. —Sobre tot, diu ell, a ca-meua han d'estar, y no mes. Mos n'hi anam, a ca-seua. La seua senyora, amabilíssima, agradosíssima, me reb tota contenta. Anam a cercar el Dr. Schädel, y cap a ca'l Sr. Quatrecaes. Comparex Mn. Cinto Costa, que bota d'alegría de veuremos. Berenam. De l'escola pública mos envien sèt o vuyt minyons de dèu a dotz'anys, y amb ells y el Sr. Quatrecaes y Mn. Cinto feym l'estudi del dialecte de Camprodon, Rocabruna y pobles d'aquesta rodalia. A forsa de trompitxar y de no perdre cala, acabam un poch abans de les dotze. Ja hu saben les nostres mans, qu'están cansades d'escriure!

Aquí trobam y ens honra amb una visita íntima En Francesc Matheu, el poeta delicadíssim, el cantayre acerat de la Pàtria, el benemèrit de les nostres Lletres, Mestre en Gay Saber y director de *La Ilustració Catalana*. Se presenten una colla de senyors, lo més granat y escullit de Camprodon: En Joan Morer, metge, Bal·le actualment de la vila; En Francesc Torrens, notari; En Jaume Vila, advocat; En Joaquim Coch, advocat; En Manel Ricart, fabricant, y alguns altres. Aquests amb En Quatrecaes me diuen qu'están resolts a treballar p'el Diccionari y me demanen que'ls-e senyali tasca. Jo'ls-e felicit y les don les gràcies, y les dich que la tasca es la replega del vocabulari de Camprodon. Me prometen que'l farán, y se retiren demostrantse resolts y ardits. [359]

Dinam a ca'l Sr. Quatrecaes. Hem de prendre la diligència de les dues, cap a Sant Joan de les Abadesses, per anar a dormir a Olot, com qui no diu res. La tartana vé a cercarnos; anam a recullir les maletes de la fonda; mos despedim d'aquella partida d'amichs y entusiastes, y mos espitxam.

El Dr. Schädel está admiradíssim de l'entusiasme que trobam per tot, per la llengua catalana. No se'n pot avenir.

A Sant Joan de les Abadesses trobam una tartana qu'ha de partir tot d'una cap a Olot. La bona sort, hi cabem; mos hi aficam; pero llavò se'n presenten tres o quatre a n-e qui el tartaner havia donada

paraula que hi cabrien. S'encletxen en mitx de nosaltres, amb grans protestes dels qui ja eren instalats. Partim, y amb el moviment del caminar, la cosa se sacsa, y al punt ja negú hi pensa en si están estrets o amples; ja reyna la armonia y s'arma una conversa ben vitenca, com si res fos estat. El Dr. Schädel n'está amb els cabells drets: diu que está convençut de que'ls espanyols son la gent més bona de compondre y més pacient del món, y que a un'altra nació aquest sistema dels tartaners, d'aficar mes gent que no hi cab, acabaria malament. M'ho diu en francès, y també miren ferm els aludits, com mos senten fer aquella llengua tan estranya per ells. Com me senten a mi que'ls-e parl catalá, los vé de nou que jo hu siga; me creyen estranger. El camí d'Olot es molt pintoresch. Va per dins unes muntanyes molt aspres, pujant y devallant per ressingles y barranchs y de d'allá! Ventura de que la carretera no es dolenta. Crida l'atenció perque no cerca'ls baxos, sinó més tost els alts; es una carretera *militar*, feta amb l'idea de que, en cas de guerra, l'inimich no puga dominar massa desde'ls cims, y que's puga estendre la vista y veure lo que hi ha per amunt y per avall.

A mitjan camí mos aturam a un hostaletxo, aont muden el bestiar y la gent pren qualque cosa. Devallam per estirarnos una mica les cames. Allá que m'ha comparegut avuy dematí a n-el genoll esquerra, en lloc d'anarse'n, m'augmenta, y me fa coxetjar; com m'axechech, no'm dexe posar el peu en terra; d'assegut no me'n tem. Ja hu veurem que será.

Arribam a Olot prop de les nou del vespre. A l'entrada del poble, un enviat del Sr. Bal·le, d'orde d'aquest, atura la tartana y demana si hi vé Mn. Alcover y un alemany. Nosaltres tot d'una deym que sí.

¿Que será axò? ¿Que mos vendrán a posar dins la presó? No; es que'l Sr. Bal·le ha manat a n-aquest home que esperás assí fins que nosaltres arribaríem, per menarnos a ca l'amich que'ns vol hostatjar. Ja havíem escrit a n-els amichs d'assí que veníem. Mos [360] mena aquell home a ca-D. Josep Maria Garganta, un advocat y propietari

polent, molt simpátich, que mos reb amabilíssimament. Mos diu qu'arribam un mal dia per la nostra cosa, perque demá es la Festa Major d'Olot, aont acudex tothom d'aquexa rodalia: (Olot es una petita capital de muntanya, la més important de tota la serra pirenenca), y tothom té hostes a casa, y la gent no está per res més que per celebrar la festa; axò no obstant, faran per nosaltres tot lo que puguen. Per tal motiu han compost que'l Dr. Schädel estiga a ca'l Sr. Garganta, y jo a ca-Mn. Eugeni Aulet, catedrátich d'Història Natural de l'Institut de Tarragona, molt instruit, agradabilíssim, d'una vena humorística molt delitosa y que té un gust especial d'obsequiar els amichs. Era cunyat d'aquell gran patriota y escèls escriptor, glòria de l'actual renaxensa literària, En Marià Vayreda, al cel sia ell y tots els morts. Se presenta Mn. Aulet amb En Jeroni Gelada, natural d'assí, seminarista, un altre entusiasta de l'*Obra del Diccionari*, *reclutador* infatigable de col·laboradors a n-el Seminari de Girona, y que a Olot, ara, durant les vacances, ha promoguda entre la gent instruida del *Centre Catòlich* d'assí una acció comuna per replegar els milenars de paraules y formes verbals, base de l'estudi que anam fent amb el Dr. Schädel; els ha compartida la feyna, y n'ha feta a voler; y mos presenta els quaderns enllestits. No'l conexia jo En Gelada més que per cartes; es un jove de bones talles, primet de cara y molt simpátich. Li estam agraidíssims.

Després de sopar, dexam el Dr. Schädel a ca'n Garganta, y amb Mn. Aulet y En Gelada mos n'anam a n-el meu hostatge, que resulta esplèndit. Mn. Eugeni té una casa ben parada de tot, que no hi manca un amèn. La meua coxera no mancaba; aumenta. ¿Que farem? No res, será lo que Deu voldrá. Ara per ara, anemmosne a jeure; posem el cap a bon lloch, y demá dematí le hi trobarem. Bona nit.

Setembre. Dia 8

Estudi del dialecte d'Olot. —*Formes verbals* característiques

Es la diada del Naxement de Maria Santíssima. ¡Alabada sia ella! Amén! Amèn. Me'n vatx devers les sis, cox cox, amb En Gelada, a dir missa a l'esglèsia dels Caputxins. Me costa ben molt acabar la missa; el genoll aquell no'm dexe fer genufleksions, y me vé tant just tan just poder-me agenollar. Axò pinta malament. ¡Tot sia per l'amor de Déu! ¡Altra no mos ne mancava, havermos de retre per assí! Haurem de veure'l metge. Després de berenar en veym un; m'ho mira, y diu qu'es una mica de reumátich. Tot [361] d'una me fa l'efecte d'una escopetada aquella nova; després cobr coratge, gràcies a Deu. M'ordena unes fregues, p'el vespre.

Anam amb En Gelada a ca'n Garganta; trobam llevat el Dr. Schädel; mos tenen preparats cinch o sis noys, y comensam l'estudi de la fonètica y conjugació olotina. Però al punt passa p'el carrer una xaranga axordant la gent amb tanta de trompa, bombo, tambors y demás arreus, com Deu ha vists; aquells noys s'avaloten, y ni mos senten ni mos veuen; tots els pensaments els-e tenen en la xaranga. No hi ha altre remey que llicenciarlos, y se'n van botant, escapats, seguint els remeulos de les trompes. Mos convencem qu' hem triat un mal dia. No están per filologies, avuy, els olotins, sobre tot els noys y noyes que més mos havien de servir. Però ¿que feym? Mos n'anam a ca-Mn. Aulet amb el doctor y En Gelada; aquest y Mn. Eugeni s'afluxen d'anar a l'ofici major per que nosaltres poguem aprofitar el temps, y amb ells seguim l'estudi comensat del dialecte olotí, qu'es ben interessant. Y ihala endevant! escriu qui escriu, y riu qui riu, perque es mal de fer, estar amb Mn. Aulet y no riure, amb tantes de sortides salades que té, seguit seguit.

Per acabar d'afeytar la cosa, vol que dinem tots plegats, y mos dona un dinar de primera, y sobre tot, ben ensalगत de rialles; jo cuyt a esclatar de tant de riure.

Devers les tres, mos n'anam a ca'n Garganta, aont s'apleguen En Josep Saderra, En Josep Berga y demás amichs, amb una colla de

noys per fer un parèntesis a la festa, a favor de la filologia. Amb aquex reforç arribam a acabar l'estudi de la fonètica y conjugació olotina.

Algunes coses del dialecte d'assí criden molt l'atenció: 1.ª La primera y segona persona del plural del present d'indicatiu d'esser, que les fan axí: *nosaltrəs soms* o *somus* (la forma llatina SUMUS); *vosaltrəs sows*. —2.ª La primera persona singular del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació presenta quatre formes: *-i*, *-ik*, *-u*, *-uk*; *jo parlI* (ja molt poch usada), *jo parlIK*; *jo parlu* (la forma barcelonina, introduïda d'ha poch), *jo parluk*; —3.ª Casi tots els pretèrits imperfets [éjə] (*creya*, *seya*, *jera*) y qualcún en [íə] (*corria*), les fan en *-əβíə* y *-iβíə*, y per lo meteix diuen: *krəβíə*, *səβíə*, *ʒəβíə*, *triβíə*, *kəβíə*, *kurəβíə*. —4.ª Dins aquexes formes se presenta una *b* especial, entre *b* i *v* que transcrivim per via del signe β. El Dr. Schädel dins la seua obra *Fonètica Pirenenca* descriurá fisiològicament aquest sò. Tal sò y tals formes comensárem a trobarles a Ribes de Freser, y les hem afinades a Camprodon, Crespià, Olot, y son fins devers Cadaqués, dins la regió muntanyosa. Axí resulta que'l domini de la desinència verbal del present d'indicatiu en *-i(,)* no es exclusivament el Ros[362]selló, Vallespir, Conflent y Cerdanya, sinó la Vall de Ribes, el Ripollès i tota l'alta muntanya (Camprodon, Olot, Maçanet de Cabrenys, Agullana, Campmany, Cantallops, Cadaqués).

S'es fet molt tart, sopam y mos n'anam a jeure, despedintnos ben coralment de Mn. Eugeni Aulet, fentli grans mercès del seu magnífich y delitós hostatge.

Setembre. Dia 9

**Cap a Besalú. —L'estudi que hi feym. —Cap a Figueres. —
N'Ignasi Fages. —Pla per demà**

M'axeix dematinet, la coxera m'ha augmentat. ¡Deu mos do paciència! Dich missa amb gran dificultat a ca-la viuda d'En Vayreda, D.ª Maria del Pilar Aulet, digníssima senyora, y que m'umpli d'atencions y m'honra fora mida. Mos posam a les vuyt y mitja dins la diligència de Besalú, prenim comiat de la partida d'amichs que son venguts a despedirnos y de qui conservarem tan bones recordances, y partim y de d'allà per Castellfollit [de la Roca], Sant Jaume de Llierca y Argelaguer, y arribam a Besalú devers les deu y mitja. Comanam el dinar a la fonda metexa aont vatx estar l'any 1900, y mos n'anam a ca'l Notari, En Joaquim Mates, vell *col·laborador del Diccionari*, y justament no es a la vila avuy. Amb la seua senyora y dues filles y una noya veynada estudiam una mica el dialecte d'assí, y mos convencem que, poch sá poch llá, es com el d'Olot, y per axò ho dexam anar per avensar temps.

Mos n'anam a la fonda, al punt dinam; y dinats, mos aficam dins una tartana qu'hem llogada, y cap a Figueres, aont arribam devers les quatre. Aquí hi tenim un gran amich, N'Ignasi Fages, advocat y propietari, entusiasta de la Pàtria y de la llengua. No'l trobam a casa, perque s'es mudat a Castelló d'Empúries, aont té propiedats; però, posta de sol, mos comparex amb son pare a la *fonda del Comercio*, aont som. ¡Ja los ne sab de greu veure'm cox! Cridam un metge, vé y me diu que hu es reumátich, y me dona unes altres fregues, en vista de lo infructuoses que resulten les primeres.

Demà teníem compost d'anar a Maçanet de Cabrenys; però en Fages mos diu que mos convé més no mouremos de Figueres, y que demà mos comparexará un masover seu, que hu es de Maçanet, y llavò en Gregori Artizà, de Campmany, y En Vayreda, de Lledó d'Empordà, y axí porem estudiar el llenguatge de tots aquests punts. Mos sembla bé l'idea y l'acceptam. [363]

Setembre. Dia 10

Estudi dels dialectes de Figueres y Vilabertran, Maçanet de Cabrenys y Campmany. —En Gregori Artizá. —La seua pensada sobre'l vocabulari empordanès. —Cap a Castelló d'Empúries

El reumátich no m'ha dexat dormir casi jens; no dich missa. D'assegut, no'm molesta; ara, en axicarme y en devallar o pujar un'escala, son les raons. Devers les vuyt mos comparex En Gregori Artizá, de Campmany, molt simpátich; té més de sixant'anys, però está més fort qu'una penya, esquert, colrat del sol, plè de vida y d'entusiasme per la depuració y enaltiment de la llengua catalana. Du'l cap molt calent en la fundació d'una *Acadèmia de la Llengua*. El Dr. Schädel y jo mos esforsam per demostrarli que l'*Acadèmia* no donaria'l resultat qu'ell creu, però no le hi porem treure del cap. Mos n'anam a ca-N'Ignasi Fages, y hi trobam el masover y son fill, de Maçanet de Cabrenys. A una botiga d'assí trobam un jovenot de Campmany; s'entrega Mn. Bover, Rector de Vilabertran, a dues passes d'assí. Llavò tenim En Fages y algunes noyes d'assí. De tots ells feym dues rol·lanes: una p'el Dr. Schädel y una per mi; y ja som partits a fer l'estudi de la fonètica y la conjugació de Figueres, Vilabertran, Maçanet de Cabrenys y Campmany. A Figueres es grossa l'influència del dialecte barceloní; ja es mal de fer estudiarhi l'ampordanès. A Maçanet y a Campmany ja es altra cosa; allà conserven prou bé els trets característichs del dialecte d'aquelles muntanyes. Devers les onze y mitja vé una representació dels catalanistes figuerenchs a saludarnos, y mos fan mil oferiments. N'Artizà se n'ha pensada una, y els ho proposa: constituir una confederació de treballs lexicogràfichs, axò és, comprometre-se tots a replegar, cada un dins un més, el vocabulari ampordanès d'una

professió o ofici, y enviarm'ho tot a Mallorca, en tenirho llest. A l'acte fan la distribució de la feyna, plens d'entusiasme.

Anam a dinar, y després mos tornam reunir a ca'n Fages y acabam de tot l'estudi d'aquells pobles, comensant avuy matí.

Com duym idea d'arribar a Cadaqués, En Fages mos proposa d'anarnosne amb ell a Castelló d'Empúries y demà dematí acompanyarnos amb la seua tartana a n-aquella vila. Acceptam, y ja som partits amb la seua tartana, que se'n va com la bala, per Vilatenim, Palol [de Revardit], Vila-sacra. Arribam a Castelló devers les set del vespre.

Castelló es una vila històrica; hi ha cases senyorials que respiren majestat; entre altres, la d'En Fages; y sobre tot, hi ha la [364] famosa esglèsia ogival, de tres naus, gentil, veneranda, amb una portalada de les notables de Catalunya.

La senyora d'En Fages mos reb amabilíssima y mos hi campam magníficament.

Se presenta el metge d'En Fages y en Josep Barceló, Mestre de l'escola pública d'assí, conegut meu de com en tenia una de les de Manacor. Tots son entusiastes de la llengua catalana y regionalistes. Bé hu poreu creure que feym una conversada ben coral de les nostres coses, y mos demanen noves de la nostra excursió. Nota'l metge que, en axicarme, som cox; li dich lo que tench, y els remeys que m'he aplicats. M'ho mira, y me recomana la tintura de iode. Me'n van a dur, y me'n pos. Deu fassa que vaja bé. Y ia jeure tothom! Bona nit, que Deu mos do.

Setembre. Dia 11

Cap a Cadaqués. —Estudi del dialecte de Cadaqués. —D. Alexandre M. Pons y D. Frederic Rahola. —Tornada a Castelló y Figueres. —Fi de l'excursió. —Comiat del Dr. Schädel

Mos axicam abans de les cinch. Com bot del llit, not qu'estich millor del genoll, gracies a Deu. Mos n'anam a pegar una ullada a la veneranda esglèsia parroquial, glòria de l'arquitectura catalana. ¡Quina joya més alta de punt! Qui tengués un dia per estudiarla y ensaborirla de prim compte!

Mos aficam dins la tartana, y de d'allà per uns camins ben passadors, y casi tot pla, corre qui corre. Mos n'hi anam ben atacats. Passam per devant Roses, y ihala cap envant! dins el gragal (nord-est). Al punt comensam la pujada de les estribacions extremes de la serra pirinenca que separen Roses de Cadaqués, y ihala per amunt y per amunt!, y ivenga marrada y altra marrada y voltera y altra voltera! Colombran a dins la tremuntana els turons de Sant Pere de Rodes, y més enllà dins un fondal Selva de Mar; seguim cap a llevant encara més amunt, fins que comensam la baxada, bordetjant uns costers plens d'oliveres y altres arbredes, y per avall; al punt destriam la mar, tan xalesta, tan delitosa per tots els qui son naturals d'un'illa. Feya estona que no l'havíem vista, de dia 8 d'agost, feya més d'un mes; és molt de temps per un mallorquí.

Com mos ne temem, som a Cadaqués, a n-el port, que fa una mica d'arenal. L'esglèsia está damunt un turó a la dreta del port, y la vila, arredossada bax de l'esglesia. Devora la platja hi ha la fonda aont anam a posar. La trobam tota ocupada. Mon respectable y benvolgut amich D. Alexandre M. Pons y tota la seua apreciable[365]sima família hi son fa dies, y tenen a conte seu tota la fonda; però, com mos veuen, surten a rebre-mos y mos fan quedar amb ells y mos conviden a dinar, posantse en tot y per tot a la nostra disposició. Al punt comparex l'altre bon amich, el benemèrit de la Pàtria y diputat regionalista per Barcelona, En Frederic Rahola. ¡Quines dues topades més agradoses per nosaltres! Els explicam el nostre objecte; van a cercar nou o deu noys de l'escola, molt exerits y ben playents. Amb una mica d'explicació que'ls-e feym de la nostra tasca, se'n fan cárrech, y ja son partits a conjujar verbs a la vela, y

nosaltres escriu qui escriu. A forsa de trompitxar, devers les dotze feym el *Val-Déu*. Aquests noys son de l'ull del vent; mos han prestat un gros servey.

A conseqüència de l'aïllament de Cadaqués y del predomini de l'element mariner, el dialecte d'assí resulta molt interessant y característich. Entre altres coses conserven l'article *es* y *sa*, en lloc d'*el* y *la*. Lo que hi ha, que gent que vol parlar fi, s'escusa d'usar aquells articles; els-e consideren com a comuns y ordinaris. El dialecte de Cadaqués se decanta prou del de l'Empordà y del dels altres pobles d'aquexa muntanya, amb els quals ben poques relacions tenia altre temps; comunicava amb el mon, no per terra, sino per mar. Vetassí d'on surt la gran importància que revest dins el llenguatge l'element mariner.

El Dr. Schädel amb En Fages y En Rahola pugen a la vila; jo no'm moch de la fonda, per consell d'un metge d'assí, cosí d'En Rahola, que'm diu que'm convé'l repòs. Conech qu'estich molt millor, gràcies a Deu.

Dinam amb D. Alexandre y la seua família, conversant coralment de les nostres empreses literàries, y devers les dues, donant mil gràcies a n-aquests bons senyors y a n-els Raholes, que tant y tant han fet per obsequiar-mos, mos aficam de bell nou dins la tartana, y p'el metex camí mos ne tornam a Castelló, aont arribam, fosca negra.

Aquí mos dexe N'Ignasi Fages. Li donam a ell y a la seua senyora milions de gràcies per lo magníficament que'ns han tractat, y amb la seua tartana y un criat d'ell li estrenyem cap a Figueres, aont arribam prop de les nou del vespre.

Sopam, aclarim contes amb la fonda.

Som a les acaballes de l'excursió. Hem correguts els Pirineus catalans de cap a cap, per totes les vessants catalanes. Prou que voldríem haver pogut fet lo metex en tot el territori de la nostra llengua; però'l temps comanda. Jo necessit esser a Mallorca dia 13, demà passat; el Dr. Schädel seguirá l'excursió per Girona, Barcelona,

Vic, Tarragona, Tortosa, Castelló de la Plana, València [366] y Alacant, fins a Mallorca,⁴ per atènyer una idea general de la nostra fonètica. Cal separarnos anit perque el tren rápit de París cap a Barcelona qu'he de prendre, passa per assí devers les cinch, y ell du son enrera. Tota separació es trista, y mes quant un se separa d'una persona tan estimada com el Dr. Schädel. Ja l'estimava molt abans d'aquexa excursió; però ara, després de coranta dies d'anar plegats, de no dexarnos un moment, més l'estim encara, y més agradable y amatent me resulta. Som dos amichs corals, com si hu fossem de tota la vida. La comunitat d'idees y d'entusiasmes es un gros motiu de simpatia y d'amor... ¡Ventura que la separació será sols de setze o disset dies! ¡Quin *a-reveure* y *amb Deu siau* més íntim y de tota l'ànima, que mos donam amb el doctor! Els cossos se separen, els cors no.

Acabam per anarnosne a jeure.

Setembre. Dia 12

Cap a Barcelona. —Els amichs del *Congrés*. —Cap a Mallorca

Bot del llit devers les quatre, y me sent molt millor del genoll, gràcies a Déu. Mos n'anam a l'Estació, arriba el tren de París, m'hi afich, y cap a Girona, y per Granollers cap a Barcelona, aont arribam devers les set y mitja.

Me'n vatx a veure'ls amichs de les *Comissions Organisadores del Congrès*, y els-e trob molt enfeynats y amb gran coratge de que mos dirá tot en popa. Me demanen de l'excursió y del Dr. Schädel, y me conten fil per randa tot axí com ho tenen. Els-e sab greu qu'avuy metex m'embarqui cap a Mallorca; però no hi ha altre remey.

⁴ Nota de l'original: Arribá el Dr. Schädel a Barcelona el dia 13, y trobá un telegrama aont li deyen que sa mare estava gravíssima. Per axò suspengué la seua excursió, y se'n torná a Alemanya, y no pogué assistir a n-el *Congrés de la llengua*, per més greu que li va sebre.

Enllestesch feynes, y devers les sis ja som a n-el vapor, aont comparexen alguns amichs corals a prendre comiat. La sirena corna segons costum, y ja som partits, y de d'allà, amb una calma olímpica.

Llest del breviari y devocions, sop, y ia jeure! que duch son enrera, y anit me lleurá rescabalar-me.

Setembre. Dia 13

Arribada a Mallorca. —Acabatall

Devers les quatre he acabada la sòn, y putx demunt coberta; som devant la Dragonera, devant les muntanyes d'Andratx y [367] Estellencs. ¡Deu te guard, Mallorca benvolguda! ¡Es dols, ben dols, veure't, després de quaranta dies d'ausència! ¡Deu te quart!

A les sis som dins el Moll de Palma; posen la planxa; sortim del vapor; hem acabada l'escursió amb sanitat y salvament.

Milions de gràcies a Deu nostre Senyor, a Maria Santíssima y als sants de la meua especial devoció, perque en tot aquest temps y en tant com hem corregut per llocs perillosíssims, may hem tengut res de nou, y hem pogut fer ben a pler tots els nostres estudis

Gràcies mil a tants y tants d'amichs, de totes les comarques recorregudes, que amb tanta generositat y patriotisme mos han fet costat y assistit, plens d'entusiasme per la causa santa de la nostra llengua, cent voltes benvolguda.

I ara demán que'm perdonin les omissions qu'haja fetes de coses que calia dir y les indiscrecions qu'hauré comeses dient certes coses amb massa cruesa y certes altres que potser hauria convengut més callar.

Lo que puch assegurar que tot lo qu'he escrit, m'ho ha dictat l'amor a la nostra llengua y a la Pàtria, el desig de fer bé a una y altra y de servirles amb tota la sinceritat y llealtat de la meua ànima.

EL NOSTRE VIATGE A ALEMÀNIA (p. 398-399)

No'l poguérem fer tan aviat com volíem. Fins dia 1 de juliol no sortírem de Mallorca, dia 4 a vespre arribàrem a Basilea, aont ja's parla alemany, dia 5 a Estrasburg y el vespre a Frankfurt, y dia 7 a Halle, aon [399] fórem ab el Dr. Schädel fins dia 2 d'agost, que, passant per Eisenach y Gelnhausen, mos n-anàrem a Büdingen; dia 7 a Darmstadt, dia 8 a Heidelberg y el vespre a Worms, dia 9 a Magúncia, dia 11 a Wiesbaden y el capvespre a Bebrich, Rüdesheim y Bingen, dia 12 a Coblença, Andernach, Santa Maria Laach y Trèveris, dia 13 per Coblença a Limburg, dia 14 a Giessen y de bell nou a Büdingen, dia 17 a Fulda, dia 18 a Weimar y el vespre a Berlín, aont forem fins dia 2 de setembre, que mos espitxàrem a Hamburg, y dia 4 a Bremen, dia 5 a Düsseldorf, dia 6 a Colònia, dia 10 a Aquisgrà, dia 12 per Colònia a Hannover, dia 14 a Hildesheim, dia 15 a Goslar y Braunschweig [Brunsvic], dia 16 a Magdeburg, dia 17 a Halle y el vespre a Leipzig, dia 19 a Dresden, dia 21 a Praga, dia 22 a Viena, dia 27 a Salzburg, dia 28 a Munic, dia 3 d'octubre a Augsburg, dia 4 a Nuremberg, dia 5 a Stuttgart, dia 6 a Feuerbach y Göppingen, dia 7 a Tübingen, dia 8 a Bebenhausen y el vespre a Mühlacker, dia 9 a Maulbronn y a Ulm y el vespre per Stuttgart a Zuric, dia 11 a Berna, dia 12 a Scherzigen y Interlaken, dia 13 a Lauterbrunnen, Kleine Scheidegg, Eismeer, Grindelwald, Brienz y Meiringen, dia 14 a Lucerna y Flüelen, dia 15 pe'l Sant Gothard a Bellinzona, Locarno y Pallanzano, dia 16 a Luino, Lugano y Milà, dia 17 a vespre a Verona, dia 18 a Trento y Pàdua, dia 19 a Venècia, dia 20 a vespre a Bolonya, dia 22 a Ravenna y el vespre a Florència, dia 24 a Roma, dia 28 a Pisa, dia 29 a Gènova y el vespre a Marsella, dia 30 per Tarascó, Montpeller y Narbona a Perpinyà, dia 31 a Portbou y Barcelona, y el vespre cap a Mallorca, aont arribàrem el dia de Tots Sants.

EL «DIETARI» DEL NOSTRE VIATGE (p. 399-400)

De tot d'una volíem donar dalt el BOLLETÍ just una relació de lo que faríem durant el viatge referent a la filologia catalana. Comensárem a veure'n de coses, una interessant y l'altra més; y, atenent a que l'*Obra del Diccionari* es un'obra *nacional*, y que, si directament té un fil literari, a n-el fondo es y no pot menys d'esser *nacionalista* y d'una gran virtualitat per promoure la regeneració y enaltiment de la nostra nacionalitat, —várem resoldre, com a cas escepcional y per vía de parèntesis, justificat per lo qu'hem dit, publicar demunt el BOLLETÍ el *Dietari* complet de la nostra excursió, que comensárem a escriure tot-d'una, aont descrivíem tot quant vèyem en matèria de monuments, institucions científiques, literàries y artístiques, ensenyansa, policia urbana, costums y manera d'esser dels pobles y païssos que recorríem, —considerant que havia de resultar un bé a la Pàtria de qu[e]ls *col·laboradors del Diccionari* y lectors del BOLLETÍ s'enterassen de totes aquelles coses que vèyem, de l'estat social y cultura dels pobles alemanys, de la manera com entenen y practiquen ells la civilització. El mirall y l'eczemple de la vida alemanya creguérem y creym qu'ha de fer molt de bé a n-els *col·laboradors* de l'*Obra del Diccionari* y lectors del BOLLETÍ per animarlos y encalentirlos a treballar ab més coratge y ab més foch per la nostra *Obra* lexicogràfica y per l'enaltiment de la nostra Pàtria, cent voltes benvolguda.

Per tot lo qual, ab el present BOLLETÍ clouem el *tom III*, que resulta de moltes més planes que les que teníem el compromís de donar. [400]

D'aquesta manera el *tom IV* comensará p'el janer y el BOLLETÍ sortirà de vuyt planes fins devers l'abril, que si Deu ho vol y Maria, el *Dietari del viatge a Alemanya* ja estarà imprès, y el repartirem. Ho farem d'aquesta manera per no interrompre tant la sortida del BOLLETÍ.

